

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎЛЛАШ
ФАНИДАН**

**ЎҚУВ - УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

Гулистон - 2012

Б.Қурбонов “Касб танлашга йўллаш” фанидан ўқув-услубий мажмуа.

Ушбу ўқув-услубий мажмуа касб таълими методикаси, педагогика, психология, умумкасбий ҳамда махсус фанлардан олган билим ва кўникмаларини амалда тадбиқ этиш, касб-хунар коллежлари ва академик лицей ўқувчиларини касбга кўникиш, мослашиш танлаб олган касбни шакллантириш ёки бошқа касбни танлаш, ташкилий шакллари ҳамда воситалари, шунингдек уларга оид режалаштирувчи хужжатлар мазмуни билан таништириш масалаларини қамраб олган.

Ўқув-услубий мажмуа ГулДУ ўқув-методик кенгаши томонидан (1-баённома 201 й) тасдиқланган.

Масъул муҳаррир:

т.ф.д., К.К.Нуриев.

Тақризчи:

п.ф.н., доц.М.Мухлибоев

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ.....	4
5.1. МАЪРУЗАЛАР КУРСИ.	
5.1.1. Ўқувчиларни касбга йўналтириш назарияси ва методикаси.....	8
5.1.2. Касбга йўналтиришни педагогик асослари.....	17
5.1.3. Касбга йўналтириш ишининг мактаб системаси.....	22
5.1.4. Касбга йўналтиришнинг тарбиявий йўналиши.....	27
5.1.5. Касб танлашга йўналтиришнинг таркиби.....	35
5.1.6. Психологик – педагогик фанларни ўрганишда талабаларни касб танлашга йўллаш ишига назарий – методик жиҳатдан тайёрлаш.....	43
Лаборатория ишлари.....	54
Мустақил ишни ташкил этишда шаклли ва мазмуни.....	64
Фан бўйича назорат саволлари.....	65
Фан бўйича ечимини кутаётган муаммолар ва масалалар.....	66
Информацион методик таъминот.....	66
Глоссарий.....	67

I. КИРИШ

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да узлуксиз таълимнинг ташкилий-педагогик, ижтимоий-психологик жиҳатлари тўлиқ асослаб берилган. Юрбошимиз Ислом Каримов Олий мажлисининг IX сессиясидаги нутқида кадрлар тайёрлаш тизимининг шаклланиши ва фаолият кўрсатишининг асосий тамойиллари тўғрисида гапириб, “Давлат ва ижтимоий муассасаларнинг касб-хунарга йўналтириш бўйича фаолиятини такомиллаштириш, бунда касб танлашнинг бозор эҳтиёжлари ва имкониятларини эътиборга олиш зарур, токи ҳар бир шахс ўзига мос касбни эгаллай олсин”-деган эди.

Шу нуқтаи назардан, масъулиятли, ташаббускор, ижодкор, ижтимоий фаол шахсни тарбиялаш, уни онгли ва мустақил касб танлашга тайёрлаш узлуксиз таълим тизимида ҳал этилиши зарур бўлган долзарб вазифа ҳисобланади. Зеро, бугун мактабгача таълим муассасаларида тарбияланаётган, умумий ўрта таълим мактабларида, академик лицей ва касб-хунар коллежларида ўқиётган йигит-қизларни эртага янгича маданий, иқтисодий муносабатлар, замонавий ишлаб чиқариш технологиялари, ўзгарувчан ва рақобатга асосланган меҳнат бозори кутади.

Жамиятда кечаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, шаклланаётган маданий бозор муносабатлари, ишлаб чиқаришнинг кескин ривожланиши, фан ва техниканинг тараққиёти қизғин кечаётган даврда жамият ва шахс эҳтиёжларининг узвий мутаносиблигига эришиш ёки уни таъминлаш осон иш эмас. Бу қарама-қаршилиқни “силлиқлаш” учун ёшларда касб танлашнинг ижобий (позитив) мотивларини шакллантиришда жамият ва жамоатчилик таъсирини кучайтириш керак. Бу ҳаётий долзарб вазифа ёки муаммони ҳал этишда албатта оила ва мактаб, маҳалла ва жамоатчилик, оммавий ахборот воситалари ҳамда бошқа тузилмалар яхлит тизим сифатида бир мақсад атрофида уюшишлари лозим.

Маълумки, умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш уларни маълум касбий тайёрлов йўналиши бўйича ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш уларни маълум касбий тайёрлов йўналиши бўйича ўрта махсус, касб-хунар таълими турини ўз имконият, қобилият ва қизиқишлари асосида онгли, эркин ва мустақил танлашга тайёрлашнинг илмий-амалий тизими ҳисобланади. Узлуксиз таълим тизимида касб-хунарга йўналтириш ҳар бир ўқувчига ўзлигини англаш ва бетакрор ўзига хослиги асосида ҳам ҳаётий, ҳам касбий истиқболини белгилашда ёрдам беради. Касб-хунарга йўналтириш жараёнига амалий психологик технологияларни тadbик этиш билан шахснинг касбий ўзлигини англаши ва касбий истиқбол режасини белгилаши учун бевосита ижтимоий – психологик шароит яратилади. Бу – фаолият самарадорлигини оширишнинг зарур омилларидан бири ҳисобланади.

1.1. Фаннинг мақсад ва вазифалари.

Ушбу фанни ўқитишдан мақсад – талабаларни ҳар томонлама баркамол ривожланган, ҳозирги замон руҳида тарбияланган бозор иқтисодиёти даврида таълим-тарбия ишини ташкил этиш ва уни амалга оширишга оид долзарб муаммоларни ижобий ҳал этаоладиган миллий истиқлол ғояси, миллий ва умуминсоний қадриятларимизни чуқур ҳис этиб, уларни таълим-тарбия мазмунига сингдир аладиган шахс-ўқитувчи сифатида шакллантириш.

Фаннинг вазифаси – талабаларга педагогик-психологик билимлар, касб танлашга йўллаш ишларини такомиллаштириш умумкасбий ва махсус фанларни ўқитиш жараёнида тadbик этиш; педагогик – психологик билимлар, бевосита танланган соҳаларга ва янги педагогик, ахборот технологиялари асосида методик

муаммоларни ҳал этиш; касб таълимини ўқитишни ташкил этиш ҳамда уни амалга ошириш методикасини ўргатишдан иборат.

1.2. Талаба эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳамда компетенциялар.

“Касб танлашга йўллаш” ўқув фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **бакалавр**:

- фанни ўзлаштириш жараёнида ўқувчилар билан ишлашни;
- касб танлашга йўллаш жараёнида ўқув моддий базани ташкил этиш (керакли анкеталар, диогностик саволномалар ва ҳ.к. тузиш);
- ДТС мезонларини билиши;
- ташхис марказларини фаолиятини билиши;
- исхтисослик йўналишининг келажакдаги тараққиёти ва унга касбий жиҳатдан мослашиб бориш йўллари тўғрисида бўлиши керак;
- мутахассислик ва йўналишлар бўйича Давлат таълим стандарти талабларини билиши;
- касбий тайёргарлиги бўйича ўқув режа ва дастурлар мазмунини билиши;
- КХЖларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқаришни билиши;
- ўзлаштирилган назарий билимлар асосида амалда касбга яроқлилиқни, профессионал **кўникмаларига эга бўлиши керак**;
- касб танлашга йўллаш ишларини режалаштириш;
- тарбиявий тадбирларни ўтказиш;
- бандлик хизмати билан ишлаш;
- ўқувчиларни шахсий хусусиятларини аниқлаш;
- ота-оналар ва жамоат ташкилийлари билан ишлаш;
- касбларга тиббий жиҳатдан номувофиқлигини аниқлаш усулларини эгаллаб олиб, машғулотлар ўтказиш **малакаларига эга бўлиши керак**.

1.3. Фаннинг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги.

Касб танлашга йўллаш фани умумкасбий фани ҳисобланиб, ўқув режасидаги қуйидаги фанлар билан узвий боғланган:

- математик ва табиий (физика, математика, чизмачилик, ахборот технологиялари ва ҳ.к.);
- умумкасбий (педагогика, психология, педагогик маҳорат, меҳнат таълимини ўқитиш методикаси ва ҳ.к.);
- ихтисослик (материаллар технологияси, машинасозлик фанлари, ўқув устахонасида амалий ишлар ва ҳ.к.) етарли билим ва кўникмаларга эга бўлишлик талаб этилади.

1.4. Фаннинг ҳажми ва мазмуни.

Касб танлашга йўллаш фанида: маъруза – 40 соат, лаборатория машғулотлари – 36 соат ва талабалар мустақил иши -38 соат режалаштирилган.

1.5. Мультимедия воситалари ва тақдимотлар рўйхати.

1. Касбга йўналтиришни педагогик асослари.
2. Касбга йўналтиришни мактаб системаси.
3. Касбга йўналтиришни таркиби.

2. «КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎЛЛАШ» ФАНИДАН РЕЙТИНГ ИШЛАНМАСИ ВА БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

Т-р	Назорат турлари	сони	балл	жами
1.	Жорий назорат (ЖН) (50 %) 50 балл			
	1.1. Лаборатория ишини бажариш ва топшириш	7	3	20 б
	1.3. ТМИ ёзма реферат тайёрлаш ҳимоя қилиш:	6	5	30 б
	Ўқувчиларни касбга йўналтириш назарияси ва методикаси. «Таълим тўғрисида»ги қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури Касбга йўналтириш ишининг педагогик асослари. Касбга йўналтириш ишининг педагогик асослари. Касбга йўналтириш ишининг мактаб тизими Ўқитувчининг шахси, фан ўқитувчилари, синф раҳбари; ўқув ишлари бўйича илмий мудир; Ўқув муассасаларида касб танлашга йўллаш услуги. Касбга йўналтиришнинг тарбиявий йўналиши Мактабда тарбиялаш дарсларда касб танлашга йўллаш; бошқа соҳа мутахассисликлар билан таништириш; Касбга йўналтиришнинг ижтимоий ва психофизиологик асослари Касбга йўналтиришнинг ижтимоий ва психофизиологик асослари. Касбга йўналтириш ишларида ижтимоий асослари.			
2.	Оралик назорат (ОБ) (20 %) 20 балл 1. Оралик назорат 2 та савол 2. Оралик назорат 2 та савол	2	10	20 б
3.	Якуний назорат ёзма иш 3 та савол	1	10	30 б
	жами			100 б

Баҳолаш мезонлари

1. Жорий назорат

1.1. Лаборатория иши топшириқларини тўлиқ бажарган талабага 3 балл берилади, тўлиқ бажармаган талабага иш ҳажми ва сифатига қараб 1-2 балл берилади.

1.3. Талабаларнинг мустақил иши.

Берилган мавзулар бўйича реферат тайёрланади ва ҳимоя қилинади.

- Рефератда мавзу тўлиқ очилган, тўғри хулоса чиқарилган ва ижодий фикрлар мавжуд бўлса 5 балл берилади. Мавзу моҳияти очилган хулосаси бўлса 4-5 балл берилади.
- Мавзу моҳияти ёритилган, аммо баъзи қўпол бўлмаган камчиликлари бўлса 3-4 балл берилади.
- Мавзу моҳияти етарли ёритилмаган, камчиликлари бўлса 2-3 балл берилади.
- Мавзу моҳиятини очишга ҳаракат қилган, камчиликлари мавжуд бўлса 1-2 балл берилади.

2. Оралик назорат

Оралик назорат ёзма тарзда икки марта (ОН -1, ОН-2) ўтказилиниб иккитадан саволга жавоб бериш сўралади. Хар бир савол 5 баллгача баҳоланади.

- Агар савол моҳияти тўла очилган жавоблар тўлиқ ва аниқ ижодий фикрлар мавжуд бўлса 5 балл берилади.
- Саволга умумий тарзда жавоб берилган айрим камчиликлари бор лекин фактлар ёритилган, тўлиқ жавоб беришга ҳаракат қилган бўлса 3-4 балл берилади.

- Саволга берилган жавоблар умумий шаклда қўпол камчиликлари мавжуд, баъзи фактлар тўғри келтирилган бўлса 2 балл берилади.
 - Саволга жавоб беришга ҳаракат қилган баъзи фикрлар тўғри, лекин қўпол хатоликларга йўл қўйилган бўлса 1 балл берилади.
3. **Якуний назорат.** Якуний назоратда учта саволга ёзма равишда жавоб бериш сўралади.
- Хар бир саволга 10 баллгача берилади агар саволни моҳияти тўла очилган бўлиб, мавзу бўйича талаба тўлиқ билимга эга эканлиги баён қилинган бўлса 5 -8 балл берилади.

Саволни моҳияти тўла очилган бўлса 3- [Баҳолаш мезонлари](#)

1.Жорий назорат

1.1.Амалий машғулотларда қатнашиб, берилган топшириқларни тўла сифатли бажарган талабага 1 балл берилади, агар тўлиқ бўлмаса бажариш даражасига қараб 0,5 балл берилади.

1.2. Лаборатория иши топшириқларини тўлиқ бажарган талабага 1 балл берилади, тўлиқ бажармаган талабага иш ҳажми ва сифатига қараб 0,5 балл берилади.

1.3. Талабаларнинг мустақил иши.

Берилган мавзулар бўйича реферат тайёрланади ва ҳимоя қилинади.

- Рефератда мавзу тўлиқ очилган, тўғри хулоса чиқарилган ва ижодий фикрлар мавжуд бўлса 5 балл берилади. Мавзу моҳияти очилган хулосаси бўлса 4-5 балл берилади.
- Мавзу моҳияти ёритилган, аммо баъзи қўпол бўлмаган камчиликлари бўлса 3-4 балл берилади.
- Мавзу моҳияти етарли ёритилмаган, камчиликлари бўлса 2-3 балл берилади.
- Мавзу моҳиятини очишга ҳаракат қилган, камчиликлари мавжуд бўлса 1-2 балл берилади.

4. Оралиқ назорат

Оралиқ назорат ёзма тарзда икки марта (ОН -1, ОН-2) ўтказилиниб иккитадан саволга жавоб бериш сўралади. Хар бир савол 5 баллгача баҳоланади.

- Агар савол моҳияти тўла очилган жавоблар тўлиқ ва аниқ ижодий фикрлар мавжуд бўлса 5 балл берилади.
 - Саволга умумий тарзда жавоб берилган айрим камчиликлари бор лекин фактлар ёритилган, тўлиқ жавоб беришга ҳаракат қилган бўлса 3-4 балл берилади.
 - Саволга берилган жавоблар умумий шаклда қўпол камчиликлари мавжуд, баъзи фактлар тўғри келтирилган бўлса 2 балл берилади.
 - Саволга жавоб беришга ҳаракат қилган баъзи фикрлар тўғри, лекин қўпол хатоликларга йўл қўйилган бўлса 1 балл берилади.
5. **Якуний назорат.** Якуний назоратда олти саволга ёзма равишда жавоб бериш сўралади.
- Хар бир саволга 10 баллгача берилади. Агар саволни моҳияти тўла очилган бўлиб, мавзу бўйича талаба тўлиқ билимга эга эканлиги баён қилинган бўлса 9-10 балл берилади.
 - Саволга берилган жавоблар тўғри аммо баъзи камчиликлари бор қўпол хатоликларга йўл қўйилган 5-7 балл берилади.
 - Саволга берилган жавобларда умумий камчиликлари кўп ижодий фикрлар ёритилмаган 3-4 балл берилади.

3. Фанни ўқитишни концептуал асослари.

Талабалар фанни ўзлаштириш жараёнида ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган барча соҳалар, уларда қўлланиладиган технологик жараёнлар ҳамда ишлаб чиқариш муносабатлари тўғрисида тўлиқ тасаввурга эга бўладилар.

Умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни меҳнат таълими таркибида касбга йўналтириш, уларни замонавий ва миллий касб-хунарларни ўзаро уйғунлигини таъминлаган ҳолда билим, кўникма ва малакаларни эгаллашларини таъминлайди. Мазкур ЎУМ бўлажак меҳнат таълими ўқитувчиларининг касбга йўналтириш ишларини ҳалқ хўжалиги тармоқлари истиқболини ҳамда касб-хунар коллежлари соҳалаштирилганлигини ҳисобга олган ҳолда бажаришига хизмат қилади.

4. Фанни ўқитиш технологияси.

Талабаларни ушбу фанни ўзлаштиришлари учун ўқитишнинг илғор ва замонавий усулларида фойдаланиш, янги информацион педагогик технологияларни татбиқ қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Фанни ўзлаштиришда дарслик, ўқув ва методик қўлланмалар, маъруза матнлари, тарқатма материаллар, электрон материаллар, вертуал стендлар ҳамда ишчи ҳолатдаги машиналарнинг ишлаб чиқаришдаги наъмуналари ва макетларидан фойдаланилади.

Маъруза ва лаборатория дарсларида мос равишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланилади.

5.1. МАЪРУЗАЛАР КУРСИ

5.1.1. ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ

Асосий саволлар.

1. Ёшларни касбга йўналтиришнинг назарий шарт-шароитлари, фаннинг мақсади вазифалари ва асосий тамойиллари. Касбга йўналтиришни моҳияти ва мазмуни.

2. Таълим тўғрисидаги қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”.

Таянч сўз ва иборалар. Қонун, дастур, касб, билим, кўникма, малака.

Ўқув мақсадлари. Талабаларга ҳозирги замон талабига жавоб бераоладиган даражада касб танлашга йўллаш ҳақида тушунча бериш, аҳамиятини тушунтириш.

1-саволнинг баёни

Бугунги кунда касб-хунарга йўналтириш соҳасида мавжуд бўлган илмий хулосалар ва тавсиялар ҳамда умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш, хусусан, касблар олами билан таништириш усулларини янгилаш зарурати юзага келмоқда. Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш тизими касбий тарғибот ва ташвиқотни ўз ичига олган касбий маърифат (касбий ахборот); у ёки бу соҳа, касбга бўлган шахс қизиқиш ва қобилиятларининг бирламчи касбий ташхиси, касб танлашда мутахассислар томонидан индивидуал, гуруҳий ёрдам кўрсатишга қаратилган касбий маслаҳатлар, кўпроқ мувофақиятга эришиши мумкин бўлган касбни танлаб олишга қаратилган касбий танлов, ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида амалга оширилувчи ижтимоий-касбий мослашув, танланган касбни ўрганиш жараёнида бурч, масъулият, касбий ор-номус ҳисларини ўқувчиларда шакллантиришга қаратилган. Ундан кўзланган мақсад ўқувчиларга касблар олами, касбларнинг белги ва хусусиятлари, касб класификацияси, касблар профессиограммаси, ҳудуднинг қайси касбларга эҳтиёжи борлиги тўғрисидаги ахборотларни беришдан иборат бўлиб, улар асосида ўқувчи ўзини қизиқтирган, жамият учун зарур бўлган касбни танлайди.

Ушбу маълумотлар орасида касб классификацияси алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унинг қанчалик аниқ ва мукаммал ўзлаштириб олиниши ўқувчининг кўплаб касблар орасидан ўз имкониятларига мосини тўғри танлашини белгилайди.

Касб классификацияси ҳақида сўз юритишдан аввал ўқувчиларнинг касб ва мутахассислик тушунчалари ҳамда улар ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни аниқ ажратиш олишларига эришиш лозим. Кейинчалик касб классификацияси асосида турли интерфаол машқларни бажаришда бу тушунчаларнинг маъно ва мазмунини ажрата олиш ўқувчиларга ёрдам беради. Бунинг учун ушбу тушунчаларнинг таърифларини келтириш керак.

Касб-бу жамият учун зарур бўлган, ижтимоий меҳнат тақсимооти натижасида чегараланган, инсондан жисмоний, ақлий, маънавий куч талаб этувчи ва сарфланган куч эвазига инсонга мавжуд бўлиш ҳамда ривожланиш имконини берувчи фаолият соҳасидир, масалан, ўқитувчи, шифокор, инженер, дизайнер ва ҳоказо. Мутахассислик эса битта касб ичида тор доирадаги фаолият туридир. Масалан, тарих ўқитувчиси, математика ўқитувчиси, стоматолог, кардиолог, педиатр, курувчи-муҳандис, лойиҳаловчи-муҳандис, инженер-конструктор, бадий либос дизайнери ва ҳоказо. Бундан ташқари, мансаб, лавозим ҳамда илмий унвон тушунчаларига ҳам тўхталиб ўтиш фойдадан ҳоли бўлмайди. Лавозим – бу эгалланган касб ва мутахассислик доирасидаги меҳнат жараёнини ташкил этиш ва унга раҳбарлик, бошчилик қилиш билан боғлиқ бўлган фаолият туридир. Масалан, мактаб директори, ўқув-тарбия ишлари бўйича раҳбар ўринбосари, бўлим бошлиғи, бош инженер, завод директори, бош шифокор ва ҳоказо.

Илмий унвон – бу эгалланган касб ва мутахассислик соҳаси бўйича киритилган янгилик ва кашфиётлар учун бериладиган илмий даражадир. Масалан, фан номзоди, доцент, фан доктори, профессор ва ҳ.к.

Барча касб-ҳунарга йўналтирилган ишларни ўрганишда шундай хулосаларни чиқариш мумкин. Яъни, касбий маърифат (касбий ахборот) ўқувчига касблар оламида “компас” вазифасини бажаради: аксарият ҳолларда ўқувчилар оммавий ва нуфузли бўлган касбларни танлашга интиладилар; айрим ҳолларда ўқувчиларнинг касблар ҳақидаги билим ва тажрибалари юзаки бўлиб, унинг яққол кўзга ташланувчи, ташқи белгилари ҳамда хусусиятларига таяниб қолишади; касбий муваффақият замирида машаққатли меҳнат ётиши ҳақидаги уларнинг билимлари кўп ҳолларда тор ва саёз бўлади; ўқувчиларни касб-ҳунарга самарали йўналтириш учун улар албатта касблар олами ҳақида муайян бир тасаввурларга эга бўлишлари, яъни шу бугунги кунгача ер юзида мавжуд бўлган касб-ҳунар ва мутахассисликлар, лавозим ўртасидаги фарқлар, уларнинг пайдо бўлиш ҳамда йўқолиб кетиш сабабларини билишлари лозим. Шунингдек, тўғри касб танлашга таъсир кўрсатувчи омиллар, ишловчи шахснинг жисмоний, ақлий, руҳий, ахлоқий хусусиятларига бўлган касб талаблари, меҳнат хусусиятлари ва уларнинг инсонга таъсири, замонавий ишлаб чиқариш соҳалари ва турлари, касб-ҳунар таълими ҳамда таълим муассасалари ҳақидаги маълумотлардан хабардор бўлиши, ҳар бир ўқувчи ўзининг шахсий, индивидуал-психологик-физиологик хусусият ва сифатларини яхши билиши ҳамда уларни ҳисобга олган ҳолда ўзи учун кўпроқ мос келувчи меҳнат фаолияти соҳаларини танлай олиш малакасига эга бўлиши керак.

Касб классификацияси мавзусини ўқувчиларга тушунтиришдан аввал бу атаманинг мазмунини биров кенгроқ тушунтириб бериш лозим.

Классификация – бу нарса ва ҳодисаларнинг англланган тартиби бўлиб, уларни бирор-бир муҳим белгиси бўйича турларга ажратишдир. Ўқувчилар турли классификациялар билан ботаника, зоология, она тили ва бошқа фанларни ўрганишда танишиб чиқишган ҳамда унинг қулайлигини англашган. Масалан, ҳайвонот дунёси классификацияси фан дунёсини ўрганишга ёрдам бериб, ўқувчи бирор нотаниш жониворга тўқнаш келганда ташқи белгиларига қараб унинг характеристикасини, маълум бир тур ва оилага киритиши ёки аксинча, жониворни кўрмай туриб, бироқ

уни маълум бир тур ва оилага киришини билган ҳолда асосий белгилари бўйича хусусиятларини тузиши мумкин бўлади.

Касб классификацияси турлари билан ўқувчиларини таништиришдан олдин касб классификацияси учун асос қилиб танланган белгига бўлган талаблар ўқувчиларга айтиб ўтилиши лозим, чунки классификация учун касбларнинг ҳоҳлаган белгиларини олиш мумкин эмас. Касб классификацияси учун асос қилиб танланган белги қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Танланган касб белгиси ўзгармас, мунтазам бўлиши.
2. Танланган касб белгиси барчага тушунарлилиги.
3. Танланган касб белгиси аниқ, ёрқин бўлиши.
4. Танланган касб белгиси битта белги бўйича фақат битта гуруҳга тегишли бўлиши.

Ушбу талабларнинг бирига жавоб бера олмаса, бу касб белгисини классификация қилиш учун асос қила олмаймиз. Ўқувчилар эътиборига касбларнинг бешта белгиси (меҳнат номи; меҳнат характери; меҳнат маҳсулоти; меҳнат қилиш учун талаб этиладиган билим, кўникма, малака даражаси, касбларнинг мамлакат хўжалигининг бирор соҳасига тегишли бўлиши) ҳавола этилади. Улар ҳар бир касб белгисидаги камчилик, яъни касб классификацияси учун танланаётган белгиларнинг тўртта талабдан қайси бирига жавоб бера олмаслигини аниқлашлари лозим.

Касб-хунарга йўналтиришнинг мақсади, вазифалари ва асосий тамойиллари

Касб-хунарга йўналтириш – умуминсоний маданиятни шакллантириш жараёнининг таркибий қисмларидан бири сифатида ёш авлоднинг касбий тикланиши, табиат инъом этган (туғма) қобилиятларини ривожлантириш кўмаклашиш, инсонга касбий ўзлигини англашига ёрдам берувчи махсус чора-тадбирлар мажмуаси бўлиб, унинг имконият ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, бандлик ва мақбул таълим турини танлаш ишларида, турли хил малакали касб мутахассисларига бўлган эҳтиёжларда жамиятнинг ғамхўрлиги сифатида намоён бўлади.

Касб-хунарга йўналтириш ишининг бош мақсади ўзига хос усуллар ёрдамида мутахассиснинг меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигини кучайтириш ва аҳолининг самарали бандлигини оширишга эришишдан иборат.

Касб-хунарга йўналтиришнинг **асосий мақсади** – ёш авлодни онгли ва мустақил равишда келгуси таълим йўналишини (академик лицей ёки касб-хунар коллежи) танлашига ёки шахснинг психофизиологик хусусиятлари, қизиқиши, қобилияти, мойилликлари ва жамиятнинг кадрларга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда меҳнат қилиш соҳасини танлашга тайёрлашдан иборат.

Касб-хунарга йўналтириш қуйидаги икки асосий вазифани ҳал қилишга қаратилган:

- меҳнат имкониятларини оқилона тақсимлаш ва фойдаланиш ҳисобига мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаш;

- шахсни ижтимоий ва иқтисодий ҳимоялаш, чунки ўз қизиқишлари, мойиллик ва имкониятларига мос келган касбни танлаган инсон ҳам касбий, ҳам моддий жиҳатдан тезроқ уни ўзлаштиради ва сезиларли натижаларга эришади.

Касб-хунарга йўналтириш ишининг пировард натижаси ижтимоий – иқтисодий омил бўлиб, шахсга ҳам, давлатга ҳам реал фойда келтиради.

Касб-хунарга йўналтиришда қуйидаги тамойиллар асос қилиб олинган:

- касб-хунарга йўналтириш хизматларининг мажмуавий характердалиги;
- иқтисодий ривожланиш ва меҳнат бозорини ўрганиш ва прогноз қилиш орқали жамият ва шахс қизиқишларини мувофиқлаштириш;
- шахсни касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик ташхис қилиш шакли, услублари ва воситаларининг илмий асосланганлиги;

- Ўзбекистон фуқароларининг ва (лозим бўлганда) бошқа давлат фуқароларининг ўқиш, иш жойи, ёши, жинси, миллати ва диний дунёқарашидан қатъий назар касб-хунарга йўналтириш хизматларидан фойдаланишга тенг ҳуқуқлиги;

- касб танлаш ёки алмаштириш, таълим тури ва ишга жойлашиш имкониятларига нисбатан касбий ва бошқа ахборотларнинг тушунарлилиги;

- умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларига психологик-педагогик ва касб-хунарга йўналтириш хизматларини кўрсатишнинг мажбурийлиги ва бепуллиги, аҳолининг бошқа гуруҳларига давлат даражасида қафолатланган касбий таъхис ва маслаҳат беришнинг ихтиёрийлиги;

- касбий танлов, таъхис ва маслаҳат хулосаларининг объективлиги, махфийлиги ва тавсиявий характерда эканлиги;

- касб-хунарга йўналтириш хизматлари ходимларининг касбий ахлоқ нормаларига риоя этишлиги.

Касб-хунарга йўналтириш ишларининг асосий объекти:

- умумий ўрта таълим мактабларининг 1-9 синф ўқувчилари;

- олий ўқув юртлари талабалари ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларининг ўқувчилари;

- ишдан бўшаши кутилаётганлар;

- иш қобилияти чекланган шахслар.

Касбга йўналтириш ишларининг моҳияти ва мазмуни.

Касбга йўналтириш – бу ҳар бир индивидумнинг ўзига хос индивидуал хусусиятлари ва меҳнат бозорининг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, ўз касбий ўрнини топиши учун шахсга таъсир этишнинг илмий асосланган шакл, усул ва воситалар тизимидир. У инсоннинг касбий қизиқиши ва имкониятлари ҳамда жамиятнинг аниқ бир касбий фаолият турига эҳтиёжларининг мутаносиблигига эришишга йўналтирилгандир.

Касбга йўналтириш – моҳият ва самарадорликни баҳолаш кўрсаткичларига кўра ижтимоий-иқтисодий категориядир. Касбга йўналтиришни ҳал этиш вазифалари бўйича ижтимоий-иқтисодий, тиббий-физиологик ва психологик-педагогик моҳиятга эга муаммодир. Касбга йўналтириш инсоннинг қобилияти ва иқтидорини мақсадли ривожлантиришда, унинг касб маҳорати, иш қобилияти ва саломатлигини асрашга имкон яратади ҳамда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш ва унинг бандлиги соҳасидаги давлат сиёсатининг муҳим элементларидан бири сифатида намоён бўлади. Касбга йўналтириш шахснинг меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш, унинг ижтимоий ва касбий фаоллигини ошириш ҳамда мажбурий ишсизликнинг олдини олишда муҳим рол ўйнайди. Касбга йўналтириш тадбирлари инсон томонидан ўз касбий малакасини оширишнинг қулай шакллари излаш, ижтимоий-иқтисодий ташаббускорлик, интеллектуал ва меҳнат мустақиллигини ривожлантиради.

Ёш авлодни онгли равишда касб танлашга тайёрлашга, уни ҳар томонлама ва баркамол ривожлантиришнинг шарт-шароити сифатида қаралади. Бу шахснинг маънавий, ақлий, меҳнат, эстетик ва жисмоний тарбияси, яъни барча ўқув-тарбия жараёни билан узвий бирликда амалга оширилади.

Касбга йўналтириш қуйидаги қисмларни ўз ичига олади:

Касбий ахборот, касбий маслаҳат, касбий танлов ва саралаш, касбий мослашиш.

Касбий ахборот – маълум бир касбни эгаллаш хоҳиши бўлган шахсга, турли мутахассисликларни эгаллашнинг шакл ва шароитларига, касбий малакаларнинг ўсиш имкониятларига меҳнат бозорининг ҳолати ва эҳтиёжига, касбий қизиқишларнинг шаклланишига, шахснинг истак ва кўникмаларига қўйилган талаблар ҳамда замонавий касбларнинг истиқболи ва мазмуни тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, тарғибот қилиш чора-тадбирларидир.

Касбий маслаҳат – касб танлаш ёки фаолият турини ўзгартиришда ёрдамга муҳтож бўлган шахснинг индивидуал-психологик хусусиятлари, шахсий фазилатлари, касбий қизиқишлари, мойиллиги, соғлиги ва меҳнат бозори эҳтиёжларини ўрганиш асосида психологик-маслаҳатчи билан илмий ташкил этилган ўзаро мулоқот тизимидан иборат.

Касбий танлов ва саралаш – касбий фаолиятнинг алоҳида турларига яроқлилик даражасини аниқлашга йўналтирилган шахснинг психофизиологик хусусиятлари (танлаш) ёки аниқ бир касбга бўлган психофизиологик меъёрий талаблар (саралаш) асосида шахсни ҳар томонлама ўрганиш тизимидир.

Касбий мослашиш – ишлаб чиқаришда касбий фаолиятнинг ижтимоий-психологик ва ташкилий-техник шароитларига шахсни мослаштиришга, уни мувофақиятли равишда касбни эгаллаши учун шарт-шароитларни яратишга йўналтирилган чораларнинг мажмуавий тизимидир.

Профессиография (ахборот, ташхис, коррекцияловчи, шакллантирувчи) ва касбий ташхис (шахсни ўрганишнинг психологик, психофизиологик, тиббий ва бошқа усуллариининг мажмуи) касбга йўналтиришнинг ахборот услубий кетма-кетлигининг асоси ҳисобланади.

Касб-ҳунарга йўналтириш ишларини ривожлантиришнинг асосий босқичлари.

Касб-ҳунарга йўналтириш ишларини ривожлантиришнинг асосий босқичлари қуйидагича:

Биринчи босқич (мактабгача таълим ёши) – мактабгача таълим ёшидаги болаларда (катта гуруҳ) меҳнат билан банд бўладиган инсонларга, уларнинг машғулотларига, шунингдек, қўлларидан келадиган фаолият турлари бўйича дастлабки меҳнат кўникмаларини ижобий, ҳиссий-таъсирчан шакллантириш;

Иккинчи босқич (1-4 синфлар) – кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда билишга оид ва ўйин кўринишидаги ижтимоий-фойдали меҳнат фаолиятини амалга татбиқ қилиш орқали, меҳнатга ҳурмат, унинг инсон ҳаётида ва жамиятда тутган ўрнини англашнинг, ота-оналарининг касбларига ҳамда оммавий касбларга бўлган қизиқишини ривожлантириш;

Учинчи босқич (5-7 синфлар) – ўсмирлар касбий йўналтирилганлик бўйича касб танлаш ва жамиятдаги ўз ўрнини топиш билан боғлиқ бўлган қизиқиши, қобилияти, ижтимоий қадриятларнинг изланувчан – синчков кўринишларини шакллантириш;

Тўртинчи босқич (8-9 синфлар) – ўқувчиларда касбий ўзликни англашнинг шаклланиш даври, яъни ўқувчиларни аниқ бир касбни танлашнинг шахсий маънога эгаллигини тушуниб етиши, қадриятлар тўғрисидаги ўз тасаввурларини, фаолият соҳасини танлашнинг жамият мақсадлари билан қиёслаб олишнинг шакллантириш даври;

Бешинчи босқич (академик лицей ва касб-ҳунар коллежларининг биринчи курс ўқувчилари) – ижтимоий-касбий мақомни аниқлаш, яъни аниқ бир меҳнат фаолияти соҳасидаги билим ва кўникмалар ҳақида ҳар тарафлама тасаввурларни шакллантириш, уларни ўзлаштиришга киришиш, ишлаб чиқариш меҳнат жамоасининг тартиб-қоида ва қадриятларига қўшилишни шакллантириш даври;

Олтинчи босқич (касб-ҳунар коллежларининг охирги курс ўқувчилари, олий ўқув юртлари талабалари) – касбий фаолиятга киришиш. Бу касбий фаолиятга жиддий тайёргарлик ҳамда меҳнат жамоасидаги иш ва тажрибанинг шаклланиш даври;

Еттинчи босқич (катта ёшдаги меҳнат билан банд бўлган одамлар, ишсизлар) – шахсий имкониятлар ва олдинги касбий – ижтимоий тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда, зарурат бўлганда бошқа касбий фаолиятга қайта йўналтириш.

Давлат касб-хунарга йўналтириш тизими билан бир қаторда фуқаролар ва корхоналарга касб-хунарга йўналтириш масалалари бўйича пуллик хизмат кўрсата оладиган, жумладан, тижорат йўналишидаги бюро, агентликлар тузилиши мумкин.

Чекланган меҳнат қобилиятига эга бўлган шахсларни касб-хунарга йўналтириш меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, соғлиқни сақлаш вазирликлари зиммасига юклатилади. Тизимнинг барча бошқарув босқичларида мазкур вазирликлар шу иш учун масъул ходимлар ажратади.

Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида турли патологияларга мансуб ногиронларни касбий тайёргарлик олишлари учун махсуслаштирилган бўлинмалар тормоғи яратилиши лозим.

Касб-хунарга йўналтириш ишларини умумий илмий-методик таъминоти, тегишли тоифали ходимларни қайта тайёрлаш, малакасини ошириш, ижтимоий-иқтисодий, психологик-педагогик ва тиббий-физиологик муаммолари бўйича илмий текширишларни мувофиқлаштириш ишларини Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг Ўқувчиларини касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик республика Ташхис маркази амалга оширади.

2-асосий саволнинг баёни.

1997 йил 29 августда Ўзбекистонда “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилиди.

Ушбу ҳужжатларда касбга танлашга йўллаш ҳақида Президентимиз И.Каримов ўз нутқида қуйидагиларга алоҳида эътибор берган:

Бугунги кунда олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга ‘руе ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохатларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири – буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакли, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз.

Шу билан бирга, ҳаммамиз яна бир ҳақиқатни англаб етмоқдамиз. Фақатгина чинакам маърифатли одам инсон қадрини, миллат қалриятларини, бир сўз билан айтганда, ўзлигини англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзига муносиб, обрўли ўрин эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин. Бугунги кунда мутахассис кадрларни тайёрлаш, таълим ва билим бериш тизими, ҳаётимизда, жамиятимизда бўлаётган ислохот, янгиланиш жарёнлари талаблари билан яқиндан боғланмаганлиги ҳар томонлама сезилмоқда.

Очиқ тан олиш керак: мактабларнинг моддий базаси жуда ночор. Бу масалада нақадар оқсоқлигимизни, ночорлигимизни, биринчи навбатда, қишлоқ жойларидаги аҳвол-вазият мисолида очиқ тан олишимиз керак.

Иккинчи масала, аввал айтганимдек, тарбиячи, яъни ўқитувчига бориб тақалпти. Тарбиячининг ўзига замонавий билим бериш, уларнинг маълумотини, малакасини ошириш каби пайсалга солиб бўлмайдиган долзарб масалага дуч келмоқдамиз. Менинг фикримча, таълим-тарбия тизимини ўзгартиришдаги асосий муаммо ҳам мана шу ерда. Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун, аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак. Шу билан бирга, ўқитувчи ва мураббийларнинг ҳаётий талабларини қондириш, уларни рағбатлантириш, уларнинг ўз иши, касбидан мамнун бўлишини таъминлашимиз лозим. Албатта, бу масалани бирданига ечиш қийин, лекин уни ечмасдан туриб, келажак авлод тарбияси тўғрисида гапиришнинг ўзи мутлақо номақбулдир.

Норасида боланинг мияси, онги нимани ўзига сингдира олади, нимани қабул қилмайди? Афсуски, бу ҳақда ҳеч ким бош қотираётгани йўқ. Шу масалалар билан шуғулланиши керак бўлган мутасадди институт ва марказларимиз етарли. Хулоса шундайки, бугунги умумтаълим жараёнидаги уч босқичдан ҳеч қайсисида ўзига

яраша талаб йўқ. Бошқача айтганда, ҳар қандай ўқув босқичига аниқ талаблар стандарт даражасида расмийлаштирилгани йўқ.

Шунга қараб, ўқув жараёни, мазмуни, ўқитиладиган дарсликлар сонини, қанақа синфда қандай билим ва тарбия бериш кераклигини аниқлаш мумкин бўлади.

Мисол учун, умумтаълим мактабларида ўқитилаётган фанларнинг сони 20 га етади. Лекин, афсуски, ўқув режаларида ёшларга ахлоқ ва одоб, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий билимлар асосларини ўргатадиган фанлар етарли ўрни олган эмас. Мавжуд фанлар эса таркибан эски ҳолида сақланиб қолмоқда. Бу эса мустақиллик ва бозор иқтисодиёти шароитида юзага чиққан давлат миллий эҳтиёжларни қондиришга тўсқинлик қилмоқда. Ҳаммамизга аёнки, таълим дарсликдан бошланади. Аччиқ бўлса ҳам тан олишга мажбурмиз: деярли барча соҳада дарсликларимиз аҳволи бугунги ва эртанги кун талаблари даражасида эмас. Бир эътибор беринг: педагогика тажрибасида “битирувчи”, деган ибора бор. Бу иборага изоҳ бериб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Яъники, бола мактабни битирса бас, унинг билим ва тарбияси ҳақида гапирмаса ҳам бўлаверади. Таълим-тарбия ислоҳоти ҳақида гапирар эканмиз, унинг мазмунини лўнда қилиб ифода этиш мумкин: **бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини кўрган шахслар керак.** Шу жойда яна бир оғир саволга дуч келамиз: болалар қайси синфдан бошлаб мустақил фикр юритишга ўргатиладими? Аминманки, ўргатилмайди. Мабодо бирор ўқув ўқитувчига эътироз билдирса, эртага у ҳеч ким ҳавас қилмайдиган аҳволга тушиб қолади. Мактаблардаги жараёнда ўқитувчи ҳукмрон. У боладан фақат ўзи тушунтираётган нарсани тушуниб олишни талаб қилади. Принцип ҳам тайёр: **“Менинг айтганим-айтган, деганим-деган”.**

Ўқитувчи ва ўқувчи муносабатидаги мажбурий итоаткорлик ўрнини онгли интизом эгаллаши жуда қийин кечаяпти. Ўқитувчининг бош вазифаси ўқувчиларда мустақил фикр юритиш кўникмаларини ҳосил қилишдан иборатлигини кўпинча яхши тушунамиз, лекин, афсуски, амалда, тажрибамизда унга риоя қилмаймиз.

Демакратик жамиятда болалар, умуман, ҳар бир инсон эркин фикрлайдиган этиб тарбияланади. Агар болалар эркин фикрлашни ўрганмаса, берилган таълим самараси паст бўлиши муқаррар. Албатта, билим керак. Аммо билим ўз йўлига. Мустақил фикрлаш ҳам катта бойликдир. Умумтаълим мактабларининг оқсоқ томонлари ҳақида гапирар эканмиз, бир муҳим муаммони таъкидламасдан ўтолмаймиз. Бу муаммо – бугун 9-синфни битираётган болаларимиз тақдири. Республикамизда тахминан 5 миллион 200 минг мактаб ўқувчисидан 9-синфни битираётганлар 450 минг нафар болани ташкил қилади.

Хўш, ўзимизча бир тасаввур қилиб кўрайлик 9-синфни тугатаётганларнинг кейинги йўли – тақдири қандай бўлиб қолмоқда?

Маълумотларга қараганда, уларнинг 250 минг нафарга яқини, яъни 55 фоизи 10-синфда ўқишни давом эттирар экан, тахминан 100 минг нафари ҳунари – техника ёки маҳсус ўқув юртларига кириши мумкин. Қолганлари эса – гап 100 минг нафар болаларимиз ҳақида кетаяпти – ҳисоб-китоб бўйича, умуман кўчада қолмоқда. Бу маълумот ҳам тўлиқ эмас. 11-синфни битираётганлардан 20-25 минг нафари, яъни ҳаммаси бўлиб, 10 фоизи олий ўқув юртларига ўқишга кириши мумкин.

Қолган 90 фоизи эса на бир аниқ ихтисос, на бир эртанги ҳаётга керак бўладиган малака ва на бир касб-ҳунарни эгаллай олаяпти. **Ва шунинг оқибатида 16-18 яшар йигит-қизларимиз ўз қобилияти, ҳаваси, интилишига мос, ҳаётда ўзига муносиб ўрин тополмаяпти.** Кимки бу рақамларни, бу ачинарли ҳолатни чуқур таҳлил қилса, юрагидан ўтказиб, ўзининг шахсий дардидай англаса, албатта, бундай вазиятга бепарво бўлиб қолишига ишонмайман. Шунинг учун ҳам бугунги замон талаби, эртанги келажагимизнинг ташвишлари биздан халқ таълими тизимини ислоҳ қилиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Маълумки, халқ таълимининг асосий бугунини узлуксиз таълим ташкил этади. Шу сабабли, бу масалага алоҳида диққат-эътибор қаратиш даркор. Узлуксиз

таълимни давлат таълим стандартлари ва тегишли таълим дастурлари билан таъминлашда, аввало, уларнинг жаҳон талаблари даражасида бўлишига, юксак маънавият заминидан қурилганига асосий эътибор бериш керак. Шунинг учун ҳам умумтаълим дастурларини **мактабгача тарбия, бошланғич, умумий таълим ва мактабдан ташқари таълим** тарзида тузсак, мақсадга мувофиқ бўлади. Бунинг учун қуйидаги тизимни асос қилиб олсак, кўзланган натижаларга эришамиз, деб ўйлайман.

Биринчи. Мактабгача таълим. Уч ёшдан бошланиб, олти-етти ёшгача оилада, болалар боғчасида ва мулкчилик кўринишидан қатти назар, бошқа хил таълим ташкилотларида олиб борилади.

Иккинчи. Бошланғич таълим. 1-4 синфларни ўз ичига олади ва бунда ўқиш олти-етти ёшдан бошланади.

Учинчи. Умумий таълим. Бунда ўқувчиларга 5-9 синфлар доирасида билим ва тарбия берилади.

Алоҳида таъкидлаб ўтишимиз керак; умумтаълим мактаби барчамиз учун мажбурий бўлиб, уларда болаларимизга умумий билим асосларини чуқур ўргатишимиз керак, том маънода фарзандларимизнинг дунёқарашини шакллантириш ва кенгайтиришимизга асос солишимиз керак.

Тўртинчи. Ўрта махсус билим ва касб-хунар таълими. Ўқиш муддати 3 йилдан кам бўлмаган академик ва касб-хунар лицейлари ва коллежлари.

Бешинчи. Олий мутахассислик таълими, одатда ўн саккиз-ўн тўққиз ёшдан бошланиб, тўрт йилдан кам бўлмаган муддатда давом этади.

Олий мутахассислик таълими **бакалаврлик ҳамда магистратурага** бўлинади.

Бакалаврлик – йўналишларидан бири бўлиб, базавий олий таълим бериш демакдир. Унда ўқиш камида 4 йил давом этиб, олий маълумот ва таянч мутахассислик дипломини олиш билан тугайди.

Магистратура аниқ мутахассислик бўйича олий касбий таълим бўлиб, бакалаврлик негизида камида икки йил давом этади. Ундаги таҳсил якуний квалификацион давлат аттестацияси ва магистрлик диссертациясини ҳимоя қилиш билан ниҳоясига етказилади.

Шу билан бирга, биз ўз эҳтиёжларимиз ва ички шароитларимиздан келиб чиқиб, узлуксиз таълимнинг расмий тизимида якунловчи бир босқични ҳам жорий этишимиз керак. Бу босқич икки даражага бўлинади, яъни аспирантура ва докторантурадан иборат бўлади.

Аспирантура ниҳоясига етказилган магистрлик негизида 3 йил давом этади.

Аспирантуранинг мақсади – муайян мутахассисликлар бўйича олий квалификацияли илмий ва илмий-педагогик кадрларни шакллантириш. Аспирантура академик ва квалификацион имтиҳонлари ҳамда номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилиш билан якунланади. Бу якунларга кўра, танланган мутахассислик бўйича “фан номзоди” илмий даражаси берилади.

Докторантура фан номзоди илмий даражаси негизида 3 йил давом этади, диссертация ҳимоя қилиш билан якунланади. Якунга кўра, танланган мутахассислик бўйича “фан доктори” илмий даражасини берилади. Бошқача айтганда, бу соҳада аввалги тартиб сақланиб қолади. Булардан ташқари, янги тизимда **қўшимча касбий таълим** – қайта тайёрлаш ва малака ошириш масаласига ҳам катта эътибор берилиши керак.

Кадрлар тайёрлаш миллий модели: Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат;

Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;

Давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;

Узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолияти кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;

Фан – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чикувчи;

Ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Давлат ва жамият узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча учун очиқ бўлишини ва ҳаёт ўзгаришларига мослашувчанлигини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси томонидан инсон ҳуқуқлари, таълим, бола ҳуқуқи соҳасидаги шартномалар ва конвенцияларнинг бажарилиши, кадрлар тайёрлаш соҳасида жаҳон илғор тажрибасини ҳисобга олиш узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг барча жаҳатларига дахлдор бўлиб, унинг ривожланиши омилларидан биридир.

Назорат саволлари:

1. Ёшларни касбга йўналтиришнинг назарий шарт-шароитлари, фаннинг мақсади вазифалари ва асосий тамойиллари, касбга йўналтиришни моҳияти ва мазмунини изоҳлаб беринг.

2. “Таълим тўғрисидаги қонун” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” да касб танлашга оид ғояларни тушунтиринг.

3. Касбга йўналтириш асослари тўғрисидаги таълимот, фан, техника ва ижтимоий тараққиёт, касбни тўғри танлашнинг аҳамияти, умуммехнат ва махсус малакаларни касбга бўлган қизиқишни шакллантириш мазмунини тушунтиринг.

Хулоса:

Ўрта мактабда ўқувчиларни касб танлашдаги ишларини ташкил қилишда қуйидагилар эътиборга олиниши лозим: мактаб жойлашган ҳудуддаги ишлаб чиқариш корхоналарида, қишлоқ хўжалигида зарур бўладиган касблар тўғрисида тушунча берилади. Бунда фан ва техниканинг ривожланиши натижасида ижтимоий тараққиётнинг вужудга келиши ва эгалланган касбнинг келажакдаги натижалари ҳақида маълумотлар берилади. Ўқувчиларга ўзларининг қобилиятлари ва малакаларини эътиборга олиб ўзи қизиқадиган касбни эркин танлаш ўргатилинади.

5.1.1. ЎҚУВЧИЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСИНИ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ:

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: Ўқув мақсади: Талабаларга ҳозирги замон талабига жавоб бераоладиган даражада касб танлашга йўллаш ҳақида тушунча бериш, аҳамиятини тушунтириш	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича асосий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси савол-жавоб орқали текшириб кўрилади	Ўқитувчи
4	Мустаҳкамлаш учун бериладиган саволлар:	Ўқитувчи

	1. Ёшларни касбга йўналтиришнинг назарий шарт-шароитлари, фаннинг мақсади вазифалари ва асосий тамойиллари, касбга йўналтиришни моҳияти ва мазмуни изоҳлаб беринг. 2. “Таълим тўғрисидаги қонун” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” да касб танлашга оид ғояларни тушунтиринг. 3. Касбга йўналтириш асослари тўғрисидаги таълимот, фан, техника ва ижтимоий тараққиёт, касбни тўғри танлашнинг аҳамияти, умуммехнат ва махсус малакаларни касбга бўлган қизиқишни шакллантириш мазмунини тушунтиринг.	
5	Гуруҳда ишлаш: Ўқитилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга яқун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	Уйга вазифа —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

5.1.2. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Асосий саволлар:

1. Касб танлашга йўллаш методлари.
2. Касбга йўналтириш босқичларининг мазмуни.
3. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийлик.

Мавзуга оид таянч сўз ва иборалар:

Касб, диагностика, касбга мослашиш, профессиограмма.

Ўқув мақсадлари:

Талабаларга касб танлашга йўллаш методларини ва касбга йўналтириш босқичларининг мазмуни тўғрисида маълумотлар бериш.

1-асосий савол баёни:

Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчилар томонидан мос равишда метод ва технологияларни тўғри танлаши ва қўллай олиши билан белгиланади. Касбга йўналтириш ишига комплекс ёндошиш ўқувчиларни ҳар томонлама ўрганишни, ўқувчилар билан ишлашнинг оптимал метод ва шакллари аниқлашни тақозо этади.

Бугунги кунда метод, таълим методи ва улардан келиб чиққан ҳолда касб-хунарга йўналтириш методлари ҳам соҳа мутахассислари, амалиётчи ўқитувчилар ва психологлар томонидан турлича талқин этиб келинаётганлиги тегишли назарияларни ўрганиш ҳамда уларни таълим жараёнига татбиқ қилишда муайян зиддиятларни келтириб чиқармоқда.

Соҳага оид турли манбаларнинг қиёсий таҳлили асосида биз Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясида методга берилган таърифни қабул қилдик. Унга кўра “Метод (лотинча – *metodos* – йўл сўзидан) тадқиқот йўли, назария, таълимот демакдир”, деб таърифланган. Илмий тушунча сифатида “метод” сўзи кенг маънода муайян мақсадга эришиш йўлини, тор маънода – табиат ва ижтимоий ҳаёт ҳодисалари ва қонуниятларини билиш мақсадида қандайдир вазифани ҳал этиш усулини билдиради. Шунингдек, таълим методи тушунчасини аниқлашда биз А.Мунавваровнинг “таълим методи деганда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг

биргаликдаги фаолият йўллари тушунилади”, деб шакллантирилган таърифини қабул қилдик. Таълим методлари ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари, касбий маҳоратга эришиши, ақлий ва жисмоний ривожланишларини таъминлашга хизмат қилади.

Таҳлил этилган манбаларда касб-хунарга йўналтириш методларининг аниқ таърифи учрамаганлиги боис, биз куйидаги таърифни таклиф қилишни лозим топдик: касб-хунарга йўналтириш методлари ўқувчи-ёшларни касб-хунарга бўлган шахсий лаёқати, қизиқишлари, қобилиятларини жамият талабларига мувофиқ равишда ривожлантиришга йўналтирилган мақсадли фаолиятни ташкил этишнинг аниқ белгиланган тартибини англатади. Қайд этиш жоизки, баъзи олимлар касб-хунарга йўналтириш ишларининг ўзини метод сифатида таърифлайдилар.

Адабиётларда амалга ошириладиган тадбирларнинг шакли билан боғлиқ равишда касб-хунарга йўналтириш методлари индивидуал, гуруҳли, оммавий турларга ажратилган. Фикримизга кўра, методларни касб-хунарга йўналтириш босқичларига мутаносиб равишда таснифлаш таълим жараёнини ташкил қилиш нуқтаи назаридан самаралироқ ҳисобланади. Бунда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнининг куйидаги босқичларини асос сифатида қабул қилиш мумкин:

1. Педагогик-психологик ташхис босқичи – ўқувчиларни кузатиш, диагностика суҳбатлар ўтказиш;

2. Касбни асосли танловга тайёрлаш босқичи – ўқувчилар фаолиятит натижаларини таҳлил қилиш, улар шахсини ўрганиш;

3. Касбга мослашиш босқичи – ўқувчилар билимини ошириш, олий таълим муассасаларида ўқишни давом эттиришлари учун фанларни чуқур ўргатиш, касбий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлашдан иборатдир.

Ушбу босқичларга мос равишда касб-хунарга йўналтириш методлари таркибини куйидагича таснифлаш тавсия этилади:

1. Педагогик-психологик ташхис методлари - кузатиш, диагностика суҳбат, қизиқишлар харитаси, вазиятларни таҳлил қилиш, анкета сўровномаларидан фойдаланиш, қизиқишни аниқлаш методларини ўз ичига олади. Кузатиш – ўқувчиларни ўрганишнинг кенг оммалашган методидир. Бу метод муайян мақсадни кўзлайди, иш режа асосида олиб борилади, кузатишнинг якунловчи натижалари қайд қилинади. Диагностика суҳбатлар якка тартибда ёки жамоа тарзида ўтказилиши мумкин.

Бу методлардан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг қизиқишлари, мойилликлари, қобилиятлари, индивидуал хусусиятларига кўра касб йўналиши тўғрисида хулоса чиқарилади ва уларнинг касб танлаши учун психологик-педагогик маълумот берилади.

2. Касб танлашга тайёрлаш методлари – касбий йўналганликни аниқлаш, касб намоёндалари билан учрашувлар, тўгарак машғулотлари, олимпиадалар, танловлар ташкил этиш, ишлаб чиқариш меҳнатига жалб қилиш, меҳнат натижаларини таҳлил қилиш, ишлаб чиқиш объектларига экскурсиялар уюштириш кабилар мисол бўла олади. Ўқувчилар синфдан ва мактабдан ташқари ишлар жараёнида олган таасуротлари ва тўплаган материалларини ҳисоботлар, иншолар, рефератлар, стендлар, альбомлар тарзида расмийлаштирадилар.

Ўқитувчи кўзда тутган натижасига эришишида қандай методни танлаши ўз ихтиёрида, чунки унинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган, бунда ўқувчиларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароит, дарс мавзуси ҳам кўзда тутилади. Бундан ташқари ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириши, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитини, таълим воситаларини тўғри танлай билиши зарур. Касб-хунарга йўналтириш мақсадларига тўла эришиш учун ўқитувчидан ўқувчи имконият ва эҳтиёжларини

инобатга олган ҳолда ҳамкорликдаги фаолиятни тўғри шакллантириши талаб этилади.

3. Касбий йўналганликни аниқлаш методлари. Буларга гуруҳ билан касбга йўналтирувчи ўйинлар, оғзаки, касбий ахборотлар ҳамда касбий маслаҳатлар методлари мисол бўлади. Ўқитувчи касб-хунарга йўналтириш жараёнида касб ҳақида индивидуал суҳбатлар уюштиради, касбий ахборотлар тайёрлайди, реферат, иншолар ёздиради, муаммоли ёндашув, идрок қилиш, индивидуал топшириқлар, лаборатория-амалий ишларни бажариш каби методлардан фойдаланади.

Касбга доир реферат, иншолар учун материаллар тайёрлаш ва йиғиш, уларни ўрганиш ўқувчиларга касбни яхши билишнигина эмас, балки унга бўлган барқарор қизиқишни таркиб топтириш имконини ҳам беради.

Ҳикоя қилиб бериш, суҳбатлар ўтказиш, касб намоёндалари билан учрашиш, мультимедиа дастурлар, электрон дарсликлар, слайдларни кўриш, альбомларни кўздан кечириш, корхоналарга саёҳатлар ўтказиш ўқувчилар учун фойдали ва самаралидир.

2-асосий савол баёни:

Мактабда касбга йўналтириш иши зарур натижаларни бериши учун у узлуксиз жараён бўлиши ва ўзаро боғланган бир қанча босқичлардан иборат бўлиши лозим.

а. Дастлабки касбга йўналтириш ишлари (I - IV синфлар) ўқувчиларни меҳнатга тайёрлашдан ёш хусусиятларини ҳисобга олиб, уларни касблар, меҳнат олами билан таништиришдан, ўз меҳнати билан бошқаларга фойда келтириш эҳтиёжини шакллантиришдан иборат.

Бунга эса ўқувчилар бажара оладиган ижтимоий фойдали меҳнатга жалб этиш йўли билан эришиш мумкин.

б. V – VII синф ўқувчилари ижтимоий фойдали, унумли меҳнатга киришадилар, уларда касб танлашнинг ижтимоий аҳамиятга зарур сабаблари, меҳнат фаолиятининг маълум бир аниқ соҳасига бўлган қизиқиши шаклланади.

в. VIII – IX синф ўқувчиларида системалаштирилган билимлар, касблар оламидаги касбларни танлай ола билиш маҳорати, аниқ бир касбга бўлган қизиқиш шаклланиши лозим.

г. Академик лицейга касб-хунарсиз коллежларида ишлаб-чиқариш соҳасидаги меҳнатга тайёрлаш, ижтимоий касбий жиҳатдан бир мақсадни кўзда тутганлигига қаратилмоғи зарур.

Меҳнат таълими дарслари касбга йўналтириш ишини олиб бориш учун алоҳида имкониятларга эга. I – IV синфларда меҳнат таълимининг асосий мақсадларидан бири – ўқувчиларда инсон учун меҳнат биринчи зарурият, ижтимоий бурч эканлигига, ҳар қандай касбни эгаллаш учун, мустаҳкам ва чуқур билим кераклигига ишонч ҳосил қилишдан иборат.

Биринчи босқич (I – IV синф ўқувчилари) – моддий ишлаб чиқариш соҳасида меҳнатга бўлган ижтимоий қизиқишларни шакллантиради, ўқувчиларда умуман меҳнатга ижобий муносабатда бўлишни, энг муҳими – жисмоний меҳнатга шундай муносабатда бўлишни, энг муҳими – жисмоний меҳнатга шундай муносабатда бўлишни, кўлидан келадиган ўз меҳнати билан атрофдаги кишиларга қувонч бағишлашга ва бундан маънавий қониқиш олишга интилиш шакллантирилади.

Иккинчи босқич (V-VII синф ўқувчилари) – бирор иш бажаришга қаратилгандир. Маълумки, таълим –тарбия жараёнида ўқувчиларда билимга бўлган қизиқиш касбга бўлган қизиқишдан олдин шаклланади. Шунинг учун бу босқичда касбга йўналтириш соҳасида олиб бориладиган ишда, ўқувчиларга муҳимдир. Бу босқичда ўқувчиларда ижтимоий мақсадларни шакллантириш давом этади, шу билан бирга касбга йўналтириш ҳам бошланади.

3-асосий савол баёни:

Касбни тўғри танлаш шахс ҳаётида катта аҳамиятга эга. Аммо касб танлаш, тўғрироғи, ўз ҳаёт йўлини белгилаш ёшлар учун осон иш эмас. Одатда, ўқитувчилар

ўқувчиларга касб ва мутахассисликлар ҳақида ҳикоя қилиб беришади. Бироқ бу билан уларда дарҳол касбга қизиқтириш уйғониб қолмайди. Ўқувчиларни касбга қизиқтириш учун мунтазам ва изчил иш олиб бориш, махсус машғулотлар ташкил этиш, уларга касбни эгаллаш усуллари ва касбий малаканинг ўзига хос аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш лозим. Бунинг учун ўқувчиларда қайси касбга қизиқиш ва қобилият борлигини билиш ва шунга қараб уларни тўғарак машғулотларига жалб қилиш, уларга якка тартибда вазифа ва топшириқлар бериш, қўшимча махсус адабиётларни тавсия этиши керак. бундай ишларни эпизодик характерда эмас, балки доимий, изчил ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этиш самарали натижа беради.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш ишларини шаҳар ва туман ташхис марказлари, умумий ўрта таълим мактабларининг касбга йўналтириш марказлари ҳамкорлигида амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Касбга йўналтиришда ҳамкорлик ишларининг шакллари қуйидагилар:

- ўқувчиларга туман ва шаҳардаги касб-ҳунар коллежлари ва уларда ўргатиладиган касблар ҳақида маълумот бериш;
- касб-ҳунар коллежларига экскурсиялар уюштириш;
- касб-ҳунар коллежи ўқувчиларининг ҳаёти ва ўқиши ҳақида видеофильмлар намойиш қилиш;
- умумий ўрта таълим мактабларида касб-ҳунар коллежларидаги таълим-тарбия жараёни ва турли касб бўйича мутахассислар тайёрлаш мазмунини акс эттирувчи стендлар ҳамда кўргазмалар тайёрлаш;
- касб-ҳунар коллежи ва академик лицей ўқувчилари билан учрашув кв кечалар ташкил этиш;
- “Касбларни ким яхши билади?” танловларини, “Касблар ҳақида гаплашамиз” мактаб лекторийларини ташкил этиш;
- мактабларда “Касб танловчига ёрдам” бурчаклари ёки касбга йўналтириш хоналарини ташкил этиш;
- касб-ҳунар коллежи ва академик лицей ўқитувчиларининг мактабларда касбий тўғаракларни ташкил қилишда ва улар ишини йўлга қўйишда услубий ёрдам кўрсатиши;
- касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейларда “Очиқ эшиклар” кунларини ўтказиш;
- касб-ҳунар таълими муассасаси маданият уйида ота-оналар учун касбга йўналтириш мавзусида лекторийлар ташкил қилиш.

Бундан ташқари, ўқувчиларга Ўзбекистонда амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларининг умумжаҳон ва тарихий аҳамиятини тушунтириш, катта авлоднинг меҳнат ютуқлари ва анъаналари ҳақида маълумотлар бериш, уларни оммавий касблар билан таништириш; буюк бобокалонларимиз қолдирган маданий меросларни, уларнинг касблар ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини, касб эгаллаш усуллари таҳлил қилиш муҳимдир. Шунинг таъкидлаш жоизки, ўқувчиларни касбга йўналтириш иши уларнинг мактабни тугатиб, касб-ҳунар коллежига ўқишга кириши биланок тўхтатиб қўймаслиги шарт. Бу иш ўқув йилининг биринчи ярмида қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- ўқишга янги қабул қилинганларни таълим муассасасидаги ўқув шароитлари билан таништириш;
- касб-ҳунар коллежи бўйлаб экскурсиялар ташкил этиш;
- меҳнат фахрийлари иштирокида “Менинг келажакдаги касбим” мавзусида кечалар ўтказиш;
- касблар ҳақида ҳикоя қилинган видеофильмлар кўриш;
- шаҳар ёки тумандаги тарихий жойлар, меъморчилик ёдгорликлари билан таништириш;

- коллежга янги қабул қилинган ўқувчиларнинг коллеж ёки академик лицей битирувчилари билан учрашуви;

- “Менинг лицейим ёки коллежим” мавзусида анкета сўровларини ўтказиш.

Ана шу ишларни амалга оширишда таълим муассасаси директорининг вазифалари қуйидагилардан иборат: ўқувчиларни касбга йўналтириш ишларини мақсадга мувофиқ режалаштириш ва назорат қилиш; касбга йўналтириш ишлари натижаларини таҳлил қилиш; таълим муассасида касбга йўналтириш хоналарини ташкил этиш. Демак, ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийликни таъминлаш учун умумий ўрта таълим мактаблари ва касб-хунар коллежларининг ўзаро ҳамкорлигини кенг йўлга қўйиш лозим.

Назорат саволлари:

1. Касбга йўналтириш методлари тўғрисида тушунча беринг.
2. Касбга йўналтириш босқичларида олиб бориладиган ишлар мазмунини тушунтиринг.
3. Профессиограмма нима?
4. Касб танлаш ва касбга мослашишни изоҳланг.
5. Касб танлашда узвийлик.

ХУЛОСА

Ўқувчиларни онгли равишда касб танлашга тайёрлаш масаласига, уларни ҳар томонлама ва уйғун ривожлантиришнинг муҳим шарти сифатида қаралиши лозим. Бу иш шахсни ғоявий-сиёсий, ахлоқий меҳнатсеварлик, ақлий, эстетик ва жисмоний жиҳатдан камол топтириш билан яъни бутун таълим-тарбия жараёни, унинг бутун комплекси билан узвий бирликда ва ҳамжиҳатликда амалга оширилади.

5.1.2. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСНИИ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ.

Т/ Р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: Ўқув мақсади: Талабаларга касб танлашга йўллаш методларини ва касбга йўналтириш босқичларининг мазмуни тўғрисида маълумотлар бериш.	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича сасоий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси савол-жавоб орқали текшириб кўрилади	Ўқитувчи
4	Мустахкамлаш учун бериладиган саволлар: Касб танлашга йўллаш методлари. Касбга йўналтириш босқичларининг мазмуни. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийлик.	Ўқитувчи
5	Гуруҳда ишлаш: Ўтилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга яқун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	Уйга вазифа —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

5.1.3. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШИНИНГ МАКТАБ СИСТЕМАСИ.

Асосий саволлар.

1. Касбга йўналтиришда ўқитувчи шахси, фан ўқитувчилари ва синф раҳбарининг фаолияти.
2. Ўқув муассасаларида касб танлашага йўллаш методлари.
3. Касб қандай танланади.

Таянч сўз ва иборалар:

Касблар, методлар, узвийлик.

Ўқув масаллари: ўқувчиларни касбга йўналтиришда фан ўқитувчилар ва синф раҳбарининг фаолияти, касбга йўналтириш методлари ва узвийлиги ҳақида тушунчалар бериш.

1- саволнинг баёни:

Касбга йўналтириш ишини амалга оширишнинг умумий системасида мактаб системаси дастлабки босқич ҳисобланади ва қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади.

1. Шахснинг юксак маънавий ахлоқий фазилатларига эга бўлган фуқароларни тарбиялаш.
2. Политехник ва бошланғич касбий малакаларнинг муайян системасининг эгаллаган бўлғусу малакали мутахассисни тарбиялаш.
3. Шахсий ва жамоа меҳнати муайян ташкилотчилик малакаларини шакллантиришдан иборат.

Ўқувчиларни касб танлашага тайёрлаш – бутун педагоглар жамоасининг, ота-оналар ва ишлаб чиқариш жамоатчилигининг кўп йиллик таълим – тарбия ишидир. Мактабда касбга йўналтириш соҳасидаги ҳамма ишларни бир-бирига мувофиқлаштирилишини таъминлаш мақсадида касб танлашга йўллаш комиссияси тузилади. Коммисия таркибига мактаб директорининг тарбиявий ишлар бўйича мовуни, меҳнат таълим ўқитувчиси синф раҳбари жамоатчилик вакиллари ота-оналар, корхона вакиллари, мактаб шифокори киради. Ушбу комиссиянинг иш режаси мактаб таълим-тарбия иши режасининг таркибий қисмига киради. Синф раҳбарининг вазифалари – ўқувчининг шаклланаётган шахсини, унинг майиллари, қизиқишлари, қобилиятларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганишдан иборат. Бу соҳада унга фан ўқитувчилари, ота-оналар билан ўтказилган суҳбатлар ёрдам беради. Синф раҳбари ўқувчининг шахсини ўрганиш негизида муайян дастур асосида бир мақсадга қаратиб касбга йўналтириш ишини олиб боради. Касбга йўналтириш иши ўқувчиларнинг ота-оналари билан мустаҳкам алоқада ўтказилади. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда ўқитувчининг шахси жуда катта роль ўйнайди.

Ўқитувчининг шахси – ўқитувчининг ижодий ривожланишининг, юксак педагогик маҳоратини, тadbиркорлигини, ўқувчиларга нисбатан муҳаббат ҳурматини белгилаб берадиган хислатлар мажмуидир. Меҳнат таълими ўқитувчиси ўқувчи шахсини ўрганиш мобайнида уларни касбга йўналтириш мақсадида қуйидаги қоидаларга: шахс камол топадиган аниқ вазиятда, жамоада шахснинг хулқ-атворини кузатиш, фаолият орқали шахсни ўрганиш, шахснинг психологик ҳолатини ўртоқларига нисбатан муносабатини ҳисобга олиш каби қоидаларга амал қилиши мақсадга мувофиқдир. **Меҳнат таълими ўқитувчиси қуйидагиларга амал қилиши лозим:** ўқувчиларнинг меҳнат фаолияти соҳалари, халқ хўжалигининг айрим тармоқлари, касблар ва

мутахассисликлар билан таништириш, улар ҳақида тушунча бериш, барқарор қизиқишларини шакллантириш, ўз кучларини амалий жиҳатдан синаб кўриш учун шароитлар яратиш, касбга йўналтириш мақсадида ўқувчининг шахсини ўрганиш, меҳнатга бўлган қизиқишларини шакллантириш. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда меҳнат ўқитувчисининг фаолиятини синф раҳбари ва фан ўқитувчиларининг фаолияти билан мувофиқлаштириш ҳолат муҳимдир. Касбга йўналтириш мактаб системасининг асосий принциплари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин: 1. касбга йўналтириш ҳар томонлама камол топган, фаол шахсни шакллантиришга қаратилган педагогик жараённинг режали равишда амалга оширишладиган узвий қисми сифатида; 2. ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий талаби асосида касб танлашнинг шахсий ва ижтимоий муоммасини тўғри ҳал қилиш; 3. мактабдаги барча дарсларда касбларни тарғиб қилишни поғонали тузилиши; 4. мактаб, оила ва ишлаб чиқаришнинг биргаликдаги куч ғайратлари билан ишчи касбларга қизиқишини тарбиялашнинг фаол методлари. Касбга йўналтиришнинг синфлар бўйича асосий мазмуни қуйидагича бўлиши мумкин: бошланғич синфларда – атроф-теваракдаги маҳаллий ишлаб чиқариш корхоналари ва табиатдан фойдаланган ҳолда меҳнат фаолияти турлари билан таништириш. Ўрта синфларда – ўқув фанлари дарсларида оғзаки методлар ёрдами билан ҳамма ишларни ўз ичига оладиган ва бирга қўшилган касбларнинг асосий гуруҳлари билан, меҳнат таълими дарсларида эса йўналишлар бўйича касблар, меҳнат усуллари билан кўргазмали ҳолда таништириш. Юқори синфларда – аниқ ишчи касблари асосларини эгаллаган ҳолда ишлаб чиқаришнинг ақин соҳалари негизида касбга йўналтириш.

2- саволнинг баёни:

Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари самарадорлиги кўп жиҳатдан ўқитувчилар томонидан мос равишда метод ва технологияларни тўғри танлаши ва қўллай олиши билан белгиланади. Касбга йўналтириш ишига комплекс ёндашиш ўқувчиларни ҳар томонлама ўрганишни, ўқувчилар билан ишлашнинг оптимал метод ва шакллари аниқлашни тақозо этади.

Бугунги кунда метод, таълим методи ва улардан келиб чиққан ҳолда касб-хунарга йўналтириш методлари ҳам соҳа мутахассислари, амалиётчи ўқитувчилар ва психологлар томонидан турлича талқин этиб келинаётганлиги тегишли назарияларни ўрганиш ҳамда уларни таълим жараёнига татбиқ қилишда муайян зиддиятларни келтириб чиқармоқда.

Соҳага оид турли манбаларнинг қиёсий таҳлили асосида биз Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясида методга берилган таърифни қабул қилдик. Унга кўра “Метод (лотинча – *metodos* – йўл сўзидан) тадқиқот йўли, назария, таълимот демакдир”, деб тарифланган. Илмий тушунча сифатида “метод” сўзи кенг маънода муайян мақсадга эришиш йўлини, тор маънода – табиат ва ижтимоий ҳаёт ҳодисалари ва қонуниятларини билиш мақсадида қандайдир вазифани ҳал этиш усулини билдиради. Шунингдек, таълим методи тушунчасини аниқлашда биз А.Мунавваровнинг “Таълим методи деганда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолият йўллари тушунилади”, деб шакллантирилган таърифини қабул қилдик. таълим методлари ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини эгаллашлари, касбий маҳоратга эришиши, ақлий ва жисмоний ривожланишларини таъминлашга хизмат қилади.

Таҳлил этилган манбаларда касб-хунарга йўналиш методларининг аниқ таърифи учрамаганлиги боис, биз қуйидаги тарифни тақлиф қилишни лозим топдик: касб-хунарга йўналиш методлари ўқувчи-ёшларни касб-хунарга

бўлган шахсий лаёқати, қизиқишлари, қобилиятларини жамият талабларига мувофиқ равишда ривожлантиришга йўналтирилган мақсадли фаолиятни ташкил этишнинг аниқ белгиланган тартибини англатади. Қайд этиш жоизки, баъзи олимлар касб-хунарга йўналтириш ишларининг ўзини метод сифатида таърифлайдилар.

Адабиётларда амалга ошириладиган тадбирларнинг шакли билан боғлиқ равишда касб-хунарга йўналтириш методлари индивидуал, гуруҳли, оммавий турларга ажратилган. Фикримизга кўра, методларни касб-хунарга йўналтириш босқичларига мутаносиб равишда таснифлаш таълим жараёнини ташкил қилиш нуқтаи назаридан самаралироқ ҳисобланади. Бунда ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш жараёнининг қуйидаги босқичларини асос сифатида қабул қилиш мумкин:

- Педагогик-психологик ташхис босқичи –ўқувчиларни кузатиш, диагностик суҳбатлар ўтказиш;
- Касбни асосли танловга тайёрлаш босқичи – ўқувчилар фаолияти натижаларни таҳлил қилиш, улар шахсини ўрганиш;
- Касбга мослашиш босқичи – ўқувчилар билимини ошириш, олий таълим муассасаларида ўқишни давом эттиришлари учун фанларни чуқур ўргатиш, касбий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлашдан иборатдир;

Ушбу босқичларга мос равишда касб-хунарга йўналтириш методлари таркибини қуйидагича таснифлаш тавсия этилади:

1. Педагогик-психологик ташхис методлари – кузатиш, диагностик суҳбат, қизиқишлар харитаси, вазиятларни таҳлил қилиш, анкета сўровномаларидан фойдаланиш, қизиқишни аниқлаш методларини ўз ичига олади. Кузатиш – ўқувчиларни ўрганишнинг кенг оммалашган методидир. Бу метод муайян мақсадни кўзлайди, иш режа асосида олиб борилади, кузатишнинг яқунловчи натижалари қайт қилинади. Диагностик суҳбатлар яқка тартибда ёки жамоа тарзида ўтказилиши мумкин.

Бу методлардан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг қизиқишлари, мойилликлари, қобилиятлари, индивидуал хусусиятларига кўра касб йўналиши тўғрисида хулоса чиқарилади ва уларнинг касб танлаши учун психологи-педагогик маълумот берилади.

2. Касб танлашга тайёрлаш методлари – касбий йўналганликни аниқлаш, касб намоёндалари билан учрашувлар, тўғарак машғулотлари, олимпиадалар, танловлар ташкил этиш, ишлаб чиқариш меҳнатига жалб қилиш, меҳнат натижаларини таҳлил қилиш, ишлаб чиқариш объекларига экскурсиялар уюштириш кабилар мисол бўла олади.

Ўқувчилар синфдан ва мактабдан ташқари ишлар жараёнида олган таасуротлари ва тўплаган материалларини ҳисоботлар, иншолар, рефератлар, стентлар, албомлар тарзида расмийлаштирадилар.

Ўқитувчи кўзда тутган натижасига эришишида қандай методни танлаши ўз ихтиёрида, чунки унинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қатилган, бунда ўқувчиларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароит, дарс мавзуси ҳам кўзда тутилади. Бундан ташқари ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириши, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитини, таълим воситаларини тўғри танлай билиши зарур.

Касб-хунарга йўналтириш мақсадларига тўла эришиш учун ўқитувчидан ўқувчи имконият ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда ҳамкорликдаги фаолиятини тўғри ташкиллаштириши талаб этилади.

3-асосий саволнинг баёни:

Касб танлаш инсон ҳаётидаги энг муҳим масаладир. Зеро, реал турмушда бирор касб-хунарни мукамал эгаллаб, етук мутахассис бўлиши зарурий ҳолдир.

Албатта, инсоннинг касб-хунар билан боғлиқ болаликдаги ҳис-туйғулари, орзу-хаёллари ёшга ҳос психологик хусусият билан боғлиқ. Болаликда касб-хунар ёки мутахассислик учун зарур билим шахс сифатлари ва бошқа талаблар эътиборга олинмайди. Инсон орзуларининг реалликка айланиши эса унда маъсулият ва жавобгарлик туйғуси пайдо қилади.

Ҳар қалай, ўсмирлик ёшида касб танлаш етакчи фаолият саналади. Ўқувчи – ёшлар эртанги тақдири ҳақида ўйлашга мажбур.

Чунки улар олдида жиддий ҳаётий масала – касб-хунар танлаш муаммоси туради. Улар касб-хунар соҳаларининг аҳамиятли жиҳатларига алоҳида эътибор қарата бошлайдилар. Шу боиз ҳам, уларнинг ёшлик давридаги ўзгаришлар касб танлаш ва касбнинг аҳамиятига чуқур назар солишга олиб келади. Бу эса уларнинг ҳаётда ўз ўрнини топиш мажбуриятини кўндаланг қўяди.

Касб танлаш ва унга таъсир кўрсатувчи омилларни бир неча турга ажратиш мумкин. Кўпинча касб танлаш мотивлари шаклланиши қуйидагиларга боғлиқлиги эътироф этилади:

- Ота-она (даъвати, касб-кори, истак-хоҳиши);
- Ўқитувчи;
- Ўртоқлар;
- Тасодифий танлаш;
- Касб-хунар тўғрисида маълумотга эгалик;
- Касбга қизиқиш;
- Машҳур кишилар;
- Касбнинг жамиятдаги нуфузи;
- Касб эгаларига ҳос хусусиятларни ўзида кузатиш ва бошқалар.

“Хўш, қайси бир мотив асосида ўсмир ёки ўспирин танланган касб анча самарага эгалланади” деган савол туғилиши табиий. Чунки бугунги кунда касб-хунар коллежлари ва бошқа таълим муассасаларида мутахассис бўлиш учун таҳсил олаётган кўплаб ёшларнинг бирор касб-хунарни мукамал эгаллаш борасида аниқ мақсади йўқ. Ҳолбуки, аниқ мақсад фаолиятнинг ижобий яқунланиши мезонларидан бири. Аниқ мақсад фаолият йўналишининг тўғрилигини кўрсатади. Аниқ мақсад ёшларни ҳаётда адашишдан огоҳ этади. Мақсад асосида фаолият юритганлар мақсадсизларга қараганда анча яхши ҳаёт кечирганини кўриш мумкин. Демак касб танлаш оддий хойи хавасни эмас, балки аниқ мақсад ва онгли фаолиятни талаб этади. Бу масала шахснинг ижтимоий ўзи-ўзини белгилаши ва демак, жамият олдидаги маъсулиятини ҳис қилиш муаммосига бориб тақалади. Чунки шахс ўзининг индивидуал эҳтиёжлари билан ижтимоий талаблар ўртасидаги мувофиқликни таъминлай олиш лозим. Кўпинча шахс, айниқса, ўқув-ёшлар ижтимоий ўзи-ўзини белгилай олмаслиги боиз ҳаётда бирор мавқега эришолмайди.

Ўспирин ёшлар касб эгаллашда касб-хунар ва мутахассисликнинг ижтимоий нуфузига алоҳида эътибор қаратади. Навтижада касблар ўртасида кескин тафовудлашув келиб чиқади. Аслида ҳар бир касб-хунар ва мутахассисликнинг ижтимоий аҳамияти мавжуд. Этикдўз ёки тикиувчининг жамиятдаги ўрни ҳисобчи ёки сотувчинингдан кам эмас. Айтайлик, нўноқроқ тадбиркордан иқтидорли тикиувчи кўпроқ даромат топиши мумкин.

Касб тўғрисидаги тассавурлар билан реал имкониятнинг мувофиқ келиши асосий шарталардан биридир. Баъзи ўспиринларнинг касб тўғрисидаги тассавурлари реал имкониятидан анча йироқ бўлади. Бу зиддият салбий натижага олиб келади. Аксинча, имконият реал шарт-шароитга мос келса ижобий натижага эришилади.

Масалан, ҳисобчи бўлиш учун бу соҳага оид билимларни ўзлаштириш ва уларни амалиётга қўллаш олиш борасида етарлича қобилият ва саб-тоқатни талаб қилади. Соатлаб бир жойда ўтириб иш бажариши учун инсонда катта ирода бўлиши керак. Фақат касб тўғрисидаги тассавурларнинг ўзигина мутахассислик бўлиб камол топиш учун етарли омил бўла олмайди. Бунини ўқувчи-ёшлар онгига мунтазам сингдириб бориш лозим.

Юқорида билдирилган фикр-мулоҳазаларга асосланиб айтиш мумкинки, мутахассис сифатида камол топиш учун қатор масалаларга эътибор қаратиш зарур:

- Касбни онгли равишда танлаш;
- Касб эгаллаш учун аниқ мақсад қўйиш;
- Касб тўғрисидаги тассавурларнинг реал ҳаётдан узоқ эмаслиги;
- Эгалланадиган касбнинг ижобий жиҳатлари билан бир қаторда амалий фаолиятда дуч келинадиган қийинчиликлар ҳақида тассавур қила билиш;
- Касбий мотивларни чет омилар таъсирида эмас, шахс эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда шакллантириш;
- Касбнинг ижтимоий нуфузи ва кадр-қиммати яхши билиш;
- Мутахассис сифатида камол топиш узоқ вақтни талаб этишини англаш ва б.қ. Ушбу масалаларга эътибор бериш касб эгалламоқчи бўлган ҳар бир ўспирин, қолаверса, ўқитувчи ва ота-она учун ўта муҳим ҳисобланади.

Назорат саволлари:

1. Касбга йўналтиришда ўқитувчи шахси, фан ўқитувчилари ва синф раҳбарининг фаолиятини изоҳланг.
2. Ўқув муассасаларида касб танлашга йўллаш методларини тушунтиринг.
3. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийлик қандай олиб борилади?.
4. Касб қандай танланади?.

Хулоса

Шундай қилиб кўриб чиқилган масалалар мактабда ўқувчиларни касбга йўналтириш ишларини янада яхшилаш чораларини яратиш лозимлигини англатади. Бу эса касбга йўналтириш ишининг мактаб системасидаги асосий масалалардан бири ҳисобланади.

5.1.3. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ ИШНИНГ МАКТАБ СИСТЕМАСИ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСИНИ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ:

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: Ўқув мақсади: ўқувчиларни касбга йўналтиришда фан ўқитувчилар ва синф раҳбарининг фаолияти, касбга йўналтириш методлари ва узвийлиги ҳақида тушунчалар бериш.	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича сасоий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси савол-жавоб орқали текшириб кўрилади	Ўқитувчи
4	Мустаҳкамлаш учун бериладиган саволлар: Касбга йўналтиришда ўқитувчи шахси, фан ўқитувчилари ва синф раҳбарининг фаолияти.	Ўқитувчи

	Ўқув муассасаларида касб танлашага йўллаш методлари. Ўқувчиларуь касбга йўналтиришда узвийлик. Касб қандай танланади	
5	Гуруҳда ишлаш: ўтилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга яқун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	ТМИ —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

5.1.4. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ТАРБИЯВИЙ ЙЎНАЛИШИ.

Асосий саволлар:

1. Касблар характеристикаси – профессиограмма.
2. Касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар ва хатоликлар.
3. Экскурсиялар уюштириш ва унинг касбга йўналтиришдаги аҳамияти.

Таянч сўз ва иборалар: профессиограмма, касб мутахасис, соҳа, корхона, экскурсия.

Ўқув мақсадлари: Касб характеристикаси ва касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар, мутахассислар ва корхоналар билан таништириш, экскурсиялар билан таништириш, экскурсиялар ўтказиш йўллари ва уларнинг аҳамияти тўғрисида тушунчалар беиш.

1-асосий саволнинг баёни:

Профессиограмма—одамларнинг касбий фаолиятини ўрганади профессологиянинг муҳим системаларидан биридир. Мутахассисликларнинг одамга, унинг психофизиологиясига ва жисмоний хислатларига нисбатан қўядиган асосий талабларнинг таснифи, шунингдек мазкур касбий фаолияти шахсга мувоффақият ёки мувоффақиятсизлик, қониқиш ёки қоникмаслик келтирувчи омиллар профессология вазифаларига киради. Меҳнатдан психологик жаҳатдан фойдаланиш ва кейинчалик амалий фаолиятда фойдаланиш учун мўлжалланган ишнинг аниқ турини комплекс тарзда, мунтазам ва кўп томонлама тасниқлаш психологик - **профессиограмма** деб аталади.

Профессиограммалар ўқувчиларни турли касблар билан таништириш учун қўлланилади.

Касб психодиагностикасининг мақсади – мактаб ўқувчисининг шахсини ўрганишдир. Ушбу жараёнда шахснинг ўзига хос хусусиятлари, мўлжаллари, қизиқишлари, талаб-эҳтиёжлари, майиллари, қобилиятлари, ниятлари, касбий йўналишлари характерлари, темпераменти ва соғлигини ўрганишдир.

2-асосий саволнинг баёни:

Касбга йўналтириш ишларини амалга ошириш учун қуйидаги талабларни бажарилиши лозим:

- Диагностик маслаҳат шахсни қизиқишлари, майиллари, қобилиятларини ўрганишга қаратилган бўлиб, бунда шахсни ана шу хусусиятлари унинг танлайдиган касбига мослигини аниқлаш;
- Тиббий маслаҳатда – ўқувчининг соғлигини, унинг танлайдиган касбига нисбатан психологик хусусиятларини аниқлаш;
- Касб танлаш – мактабдан ташқари махсус лабораторияларда ва асосан ғоят қийин меҳнат шароитлари билан боғлиқ касблар бўйича амалга оширилади;

- Касб танлашдан мақсад – одамни меҳнатнинг аниқ турига яроқли ёки яроқсиз эканини аниқлашдан иборат;
- Касбга мослашиш – касбга йўналтиришнинг якунловчи таркибий қисмидир. Касбга мослашиш – касбни тўғри танлашнинг асосий мезонларидан бири, касбга йўналтириш соҳасидаги бутун ишнинг самарадорлигига баҳс беришдир;
- Касбий тарбиялаш – касбга йўналтириш системасининг асосий таркибий қисмларидан бири касбий тарбиялаш инсонпарварлик, касбий бурч ва шарафни, маъсулиятни, касбий ифтихорни, ахлоқийликни ўз ичига олади. Ушбу талабларни бажариш билан бирга қуйидаги хатоликларга ҳам йўл қўйилади:

3-асосий саволнинг баёни:

“Кўрсатмали методлар” жадвали экскурсия – кўрсатмали таълим бўлиб, бунда ўқувчилар буюмларни, технологик ва меҳнат жараёнларини, меҳнатни ташкил этилишини ишлаб чиқариш жараёнида ўрганади.

Экскурсия турлари

Кириш экскурсияси. Ўрганиладиган мавзуга кириш шароитида ўрганилади.

Иллюстрация. Мавзунини ўрганиш жараёнида ўтказилинади.

Якуний экскурсия. Мавзунини, бўлимни ва дастур материални ўтиб бўлгач уюштирилади.

Экскурсияга тайёргарлик.

1. Мақсадни белгилаш.
2. Объектни танлаш.
3. Жойни бориб кўриш ва режасини тузиш.
4. Ўқувчиларни экскурсияга тайёрлаш. Уларни экскурсия ўтказишдан мақсад, ўтказиш режаси ва ўтиш вақти билан таништириш.

Якунлаш.

1. Ўтазилган экскурсия тўғрисида ўқувчилар билан савол-жавоб ўтказиш, фикрларини билиш.
2. Олинган билимларни мустаҳкамлаш. Кузатишларни, ўқувчиларни жавобларини ва ёзма ҳисоботларини умумлаштириш.

“Оғзаки метод” жадвалини тузинг.

1. Ҳикоя.
2. Сухбат.
3. Материални оғзаки баён қилиш.

Таълим тўғрисидаги қонун талаблари асосида касб-хунарга йўналишнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилувчи дарсдан ташқари машғулотларни самарали ўтказиш кехнологичесини ишлаб чиқиш лозим. Бунинг учун биринчидан ўқувчиларни дарсдан ташқари машғулотларда касбга йўналтириш самарадорлигини оширувчи метод ва назарияларни таҳлил қилиш, иккинчидан машғулотларни ташкил этишнинг замонавий шаклларида фойдаланиш, учинчидан ҳар бир ўқувчининг индивидуал фазилат ва сифатларини тўлароқ эътиборга олиш муҳим ҳисобланади. Бунда педагогик тадқиқотларда асослаб берилган ўқув жараёнини босқичларга ажратиш мақсадга мувофиқ.

Биринчи босқичда: амалга ошириладиган технологиянинг мақсадини, ўқувчиларни касб-хунарга йўллаш ишлари самарадорлигини оширишга, уларнинг дарсдан ташқари машғулотлари мазмунини такомиллаштириш орқали эришиш.

Иккинчи босқичда: шакллантирилган мақсад асосида уни амалга ошириш йўллари белгилаб олиш, яъни дарсдан ташқари машғулотларнинг ўқувчилар эҳтиёжи ва қизиқишларига жавоб бера олувчи энг макул мажмуасини асослаш.

Ўқувчиларни машғулотларга жалб қилишда ихтиёрийлик мезонини махсус танлов методи билан уйғунлаштириш, дарсдан ташқари машғулотлар мазмунини танлашда индивидуал ва индивидуал-табақалаштирилган методлардан ўринли фойдаланиш.

Учинчи босқичда: дарсдан ташқари машғулотлар тизими орқали ўқувчиларни касбга йўналтириш самарадорлигини ошириш мақсадида уларнинг шахс сифатларини ташхис қилиш методикасини амалга ошириш.

Дарсдан ташқари машғулотлар бир томондан дарс жараёнининг узвий давоми бўлса, иккинчи томондан ўқувчиларни касб танлашга йўллаш имкониятларини анча кенгайтиради. Ўқувчиларни касбга бўлган иқтидори даражаси ва қизиқиши доирасини белгилаб олиш ҳамда уларни касбга йўналтириш учун хизмат қилувчи машғулотлар шаклини тўғри танлаш керак. Бунинг учун тест махсус сўровнома ишлаб чиқариш зарур. Дарсдан ташқари машғулотлар ўқувчиларнинг ўз иқтидорини, мустақил ижодий фикрлаш қобилиятларини ёрқинроқ номоён этиши учун кенг имкониятлар очиб беради. Бу ҳол ўқув дастурида кўзда тутилганидан кўра мураккаброқ вазифалар қўйишга ва уларни ҳал этишга асос бўлди. Ихтиёрийлик мезонининг ўқувчи қизиқишлари билан уйғун ҳолатда қўлланилиши ўқувчилар дарсдан ташқари иш жараёнида касб-хунар таълимининг асосий вазифаларини бажарниш бўйича яхши натижаларга эришилди.

Юқорида айтиб ўтилган фикрлар касбий тарбия асосида дарсдан ташқари машғулотлар вазифаларини қуйидагича ифодалаш имконини беради:

1. Меҳнат ёки касб-хунар таълими давомида ўқувчилар олган билим кўникмаларини мустахкамлаш. Умумлаштириш ҳамда кенгайтириш.

2. Унумли меҳнатга асосланган ижодий фаолиятга ўқувчиларни жалб қилиш. Ҳозирги замон ишлаб чиқариш асослари ҳақида тасаввурни кенгайтириш.

3. Халқ ҳўжалигининг замонавий эҳтиёжлари асосида касб танлашга тайёрлаш.

4. Меҳнатга бўлган ижобий муносабатни шакллантириш.

Ҳозирги даврнинг муҳим вазифаларидан бири таълим – тарбия тизимида ўқувчиларни меҳнат ва касблар олмига олиб киришдан иборатдир. Бунинг ҳар хил йўллари борки, улар орасида турли касб тўғараклари муҳим ўринни эгаллайди. Касб тўғаракларида ўқувчилар яратувчилик фаолияти билан шуғулланадилар. Сўнги йилларда тўғарак машғулотларини олиб боришда четдан келадиган хом – ашё танқислигини инобатга олиб, маҳаллий хом – ашёлардан (терак, тол, гил, ганч) фойдаланиб дарсларни ташкил қилиш йўлга қўйилмоқда.

Маълумки, маҳаллий хом – ашёлардан бўлган тол дарахти табиатни муҳофаза қилишда бошқа дарахтларга қараганда юқори ўринда туради, ўрта ёшли тол дарахти бир суткада 80 литргача сувни ҳавога буғлантиради. Толнинг ёғоч қисми эса саноатда ишлов беришга қулайдир, айниқса бу бешиксозликда жуда қўл келади. Тол эса Республикамизнинг кўпгина туманларида мавжуд бўлиб, кулолчилик ишларида арзон хом-ашё ҳисобланади. Шуни инобатга олиб, ёш авлодга кулолчилик, бешиксозлик сирларини ўргатиш, сопол буюмлар тайёрлашни йўлга қўйиш бугунги куннинг муҳим талабидир.

Биоларни пардозлаш ишларида ганчкорлик керакли санъат ҳисобланади. Ҳозирги кунда ўқувчилар ганчкорлик сирларини ўрганиб амалда қўлламоқдалар. Металларга термик ишлов беришни йўлга қўйиш мақсадида темирчиликни ташкил қилиш, ташландиқ металлардан халқ истеъмоли учун, ўроқ, кетмон, пичоқ ва бошқа шунга ўхшаш маҳсулотларни ишлаб чиқариш, халқ хунарманчилигини давом эттиришнинг энг яхши усулидир.

Шунинг учун ҳозирги кунда бешиксозлик, бичиш ва тикиш, зардўзлик, кулолчилик, ганчкорлик ва темирчилик тўғаракларини умумтаълим мактабларида ташкил этиш ўқувчиларга касб-хунар сирларини пухта ўрганиш ва эгаллашнинг дастлабки воситаларидир.

Бу тўғаракларнинг таълим самарадорлигига таъсири шундаки, ўқувчиларни меҳнат таълими орқали улардаги ижодкорликни орттириб яратувчанликни вужудга келтиради.

Ўқувчиларнинг меҳнат ва ҳунар таълими дастурига мувофиқ тарзда амалга ошириладиган ўқув–меҳнат фаолияти ўрта маълумот олаётган ҳар бир ўқувчи эгаллаши зарур бўлган минимум ҳисобланади. Бироқ ўқувчилар меҳнат фаолиятининг бу тури уларнинг индивидуал талабларини ва илмий – техникавий билимларнинг бошқа соҳаларига бўлган қизиқишларини қондира олмайди. Бу камчиликни синф ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш йўли билан тўлдириш мумкин.

Меҳнат бўйича ўқишдан ташқари ишларга меҳнат, меҳнат ижодкорлиги тўғараклари ташкил этиш, энг янги асбоб – ускуналар намуналари, илғор технология, конструкторлар, технологиялар, рационализатор ва ихтирочиларнинг фаолияти билан таништириш мақсадида корхоналарга экскурсиялар уюштириш, танланган техника тўғараги профили бўйича техникага оид ва маълумотнома адабиёти билан иш олиб бориш, ўқувчиларнинг техникавий ижодкорлиги конкурсларини, техникага бағишланган олимпиядалар, викториналар ва ҳақозолар ўтказиш киради.

Меҳнат, ҳунар бўйича булардан ташқари ўқувчиларнинг ёш техниклар станциялари, саройлардаги ишлар, болалар темир йўлида, параходчиликда иштирок этиш ва ҳақозоларни ҳам техника ва меҳнатга оид ўқишдан ташқари ишлар қаторига киритиш керак. Техника бўйича ўқишдан ташқари ишлар ўз характери ва мазмунига кўра машғулотларининг давоми ҳисобланади.

Бундай ишларнинг асосий вазифаси ўқувчиларнинг умумтехникавий ва маҳсус билимларини чуқурлаштириш, умуммеҳнат кўникма ва малакаларини таркиб топтириш, уларда намоён бўлган ижодий, техникавий қобилиятларини аниқлаш ҳамда уларнинг ҳар томонлама ривожланишига, политехника билим доирасини кенгайтиришга ҳамда билиш активлигига ва ижодий мустақиллигини тарбиялашга ёрдам беришдан иборат.

Шунинг учун меҳнат, ҳунар бўйича ўқишдан ташқари ишлар шундай ташкил этилиши керакки, улар ҳар бир ўқувчининг сеvimли ишига айлансин, унинг ақлий, маънавий, жисмоний ва эстетик сифатларини ривожлантиришга кўмаклашсин.

Меҳнат бўйича ўтказиладиган ўқишдан ташқари ишларнинг муваффақияти бир қанча факторларга, жумладан уста ва меҳнат таълими ўқитувчиларидан ва оталик қилувчи корхоналар ходимларидан меҳнат тўғаракларини малакали раҳбар мавжудлигига, уларнинг зарур асбоб – ускуналар, мосламалар ва материаллар билан жиҳозланган моддий баъза (ўқув устахоналари, кабинетлар, синфхоналари) нинг мавжудлигига, меҳнат тўғаракларида машғулотларнинг оқилона ва аниқ режалаштирилишига боғлиқдир.

Меҳнат бўйича ўқишдан ташқари ишлар тури тўғараклар шаклида ташкил қилинади. Бу тўғаракларнинг хиллари улар ҳал этилиши лозим бўлган масалалар ва уларнинг мазмуни билан белгиланади. Мактабларда конструкторлик ва меҳнат тўғараклари анча кенг тарқалган. Меҳнат турларига қараб фарқ қиладиган тўғараклар сифатида дурадгорлик, слесарлик, токарлик, фрезерлик, автомобиль, электротехника, хизмат кўрсатиш, қишлоқ хўжалик тўғаракларини кўрсатиш мумкин. Меҳнат турларига қараб ташкил қилинадиган бундай тўғаракларнинг мақсади ўқувчиларнинг маҳсус билимларини ва меҳнат кўникмалари ҳамда малакаларини кенгайтириш ва чуқурлаштиришдан иборатдир. Тўғарак аъзолари ўқув устахоналари ва кабинетларини жиҳозлашда, уларни кўрсатмали қурооллар, мосламалар, техникавий – технологик ҳужжатлар ва ҳақозолар билан таъминлашда фаол қатнашадилар.

Улар илмий техникавий меҳнат турини, шунингдек конкрет меҳнат турининг ишлаб чиқариш, меҳнатга оид томонларини ҳамда фан – техника таррақиёти муносабати билан уларда рўй берган ўзгаришларни мустақил ўрганиш вазифаси

топширилиши мумкин. Бу ишларнинг ҳаммасини маъруза, реферат, илмий – техникавий бюллетень ва ҳоказолар тарзида расмийлаштира бўлади.

Масалан, дурадгорлик ёки слесарлик тўғарагининг аъзолари раҳбарнинг топшириғи билан ҳар хил плакат ва жадвалларни, ёғоч ва металл ишлов бериш станокларининг кинематик схемаларини, тайёрланадиган буюмларнинг чизмаларини, схемаларини ва уларни тайёрлаш учун инструкцион – технология карталарини ишлаб чиқадилар, тўғарак раҳбари билан биргаликда дурадгорлик ёки слесарлик асбоб – ускуналарини, иш қуролларини такомиллаштиришда иштирок этадилар: ўқувчилар меҳнат унвдорлигини ва улар бажарадиган ишларнинг аниқлигини оширадилар ва ҳар хил мосламаларни такомиллаштирадилар.

Конструкторлик тўғараклари ўз характери ва мазмунига кўра бир неча йил бўлиши мумкин, чунончи:

а) ўқув асбобларини ва ўқув предметлари бўйича кўрсатмали қўлланмаларни конструкция қилиш ва тайёрлаш тўғараклари;

б) ҳозирги замон техникасининг тимсоллари бўлган ишловчи моделларни конструкция қилиш ва тайёрлаш тўғараклари;

в) ёш ихтирочилар тўғараклари.

Ўқувчиларнинг бу тўғаракларда иштирок этиши техникавий тафаккурини ва ижодий конструкторлик қобилиятларини ривожлантиришга, илмий – техникавий билимлар ҳамда меҳнат кўникма ва малакаларнинг кенгайишига, ихтирочилик фаолиятини таркиб топтиришга ёрдам беради.

Масалан, тўғарак аъзолари бирор физик асбобни ёки бирор машинанинг ишловчи моделини конструкция қилиб тайёрлар эканлар, фақат конструкторлик – технологик фаолиятнинг элементларини билиб олмасдан, шу билан бирга ўзлари уларнинг тузилиши ва ишлаш принципи билан, вазифаси ва амалда ишлатилиши билан батафсил танишиб чиқадилар. Конструкциялаш объектлари билан буюдай танишиб чиқиш ва улар устида олиб бориладиган кейинги ишлар қуйидагича амалга оширилади. Тўғарак аъзолари тегишли техник адабиётни танлаш, ўқиш ва анализ қилиш йўли билан асбоблар ва техниканинг ана шундай намуналари билан танишадилар, улардан лаборатория ва ишлаб чиқаришдаги реал шароитда фойдаланадилар. Улар асбоб, машина конструкциясининг асосий вазифаси ва ишлаш принциплари схемасини дастлабки тарзда соддалаштириб умумий эскизлар тарзида ишлаб чиқадилар, бунда асосий ўзқларнинг, механизмларнинг тасвири ва улар ўртасидаги кинематик боғланиш кўрсатилади.

Бу босқичда бажариладиган ишлар жамоа бўлиб муҳокама қилиб чиқилади, асбоблар ва машиналарнинг моделларига, конструкцияларига аниқликлар, ўзгаришлар, қўшимчалар ва тузатишлар киритилади. Бу эса конструкцияларга техникавий эстетик нуқтаи назаридан мукамал шакл белгилаш билан бирга, уларни ҳозирги замон талаблари асосида бажариш имконини ҳам беради.

Шундай қилиб тўғарак аъзоларининг конструкторлик тўғаракларидаги фаолияти ҳақиқий конструкторларнинг фаолиятини эслатади. Ёш ихтирочиларнинг тўғараклари тури ва характерига кўра ижодий тўғараклар ҳисобланади. Тўғарак аъзоларининг асосий иш мазмуни кўп меҳнат талаб қиладиган буюмларни тайёрлаш технологик жараёнларини ўқув устахоналарида такомиллаштиришдан, шунингдек бу жараёнларни бажариш вақтида юксак аниқликни ва меҳнат унвдорлигини таъминлайдиган технологик мосламаларни ва бошқа технологик қурилмаларни ишлаб чиқишдан иборат бўлади.

Тўғарак аъзоларини тўғарак профилига мувофиқ келадиган кенкрет ишлаб чиқариш турлари билан таништиришнинг таъсирчан формаси экскурсиялар бўлиб, раҳбарлар уларни заруратга қараб ташкил этадилар.

Меҳнат тўғараклари ўз аъзоларини ишлаб чиқаришнинг айрим тармоқлари бўйича ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ҳар томонлама тайёрлаб боришдан ташқари ёшларни спортнинг техникавий турлари билан боғлиқ бўлган муҳим

вазифаларни ҳам хал қиладилар. Демак, тўғарак аъзолари ҳар хил машиналар ва аппаратларнинг тузилиши, ишлаш принципи ва конструктив хусусиятларини ўрганибгина қолмасдан, шу билан бирга уларни бошқариш, уларга техникавий хизмат кўрсатиш малакаларига ҳам эга бўладилар. Тўғарак аъзоларининг бундай тайёргарлиги ҳунар даражасига яқинлашиб қолади ва келгусида касб танлашда хал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Техникавий ижодкорлик тўғаракларида машғулотларни ташкил этиш хусусиятлари ва уларни ўтказиш методикаси: техникавий ижодкорлик тўғаракларида машғулотларни ташкил этиш бирор меҳнат турига, касбга, ихтисосга ўз қизиқишини намаён қилган тўғарак аъзоларини танлашдан бошланади. Гуруҳ 10 – 12 кишидан иборат қилиб тузилиши керак.

Тўғарак аъзоларидан тўғарак активи (староста ва уч кишидан иборат редакция коллегияси) сайланади. Бундан ташқари теникавий жиҳатдан яхши тўғаракликка эга бўлган тўғарак аъзоларидан раҳбарнинг ёрдамчилари танланади, уларга звеноларга (секцияларга) бошчилик қилиш топширилади. Ҳар бир звено муайян ижодий иш тури билан шуғулланади.

Тўғарак машғулотлари ўтказиладиган устахоналар ва кабинетнинг санитария – гигиена ҳолатига асбоблар, кўрсатма қўлланмалар, материаллар, чала буюмларнинг сақланишига тўғарак навбатчилари жавоб берадилар. Навбатчиларни староста графиги асосида тайинлайди. Навбатчиларнинг фаолиятини тўғарак раҳбари билан бирга староста назорат қилиб туради. Тўғарак машғулотлари одатда ҳафтасига бир – икки марта 1,5 – 2 соатдан ўтказилади.

Тўғаракнинг биринчи машғулотида унинг раҳбари аъзоларга ярим йилга мўлжаллаб тузилган иш режаси лойиҳасини тақдим этади. Бу лойиҳа барча тўғарак аъзолари иштирокида муҳокама қилинади. Тўғаракнинг ҳар бир аъзоси режага ўзгариш киритиш, қўшимча фикрлар ёки аниқ таклифлар айтиш ҳуқуқига эгадир. Узил – кесил ишлаб чиқилган режа тўғарак аъзолари томонидан тасдиқланади ва оғишмай бажариш учун қабул қилинади.

Техника ва меҳнат тўғаракларидаги ишлар соф ижодий характерга эга бўлганлиги учун тўғарак раҳбари машғулотларда таълимнинг энг самарали методларидан (суҳбат, техникага оид адабиётлар ва ҳужжатлар билан мустақил ишлаш, амалий лаборатория тадқиқоти, муаммоли таълим методлари ва ҳоказолардан) фойдаланади. Тўғаракнинг бир ёки бир неча аъзоси бажарган ҳар бир иш синчиклаб текширилади, жамоа тарзда муҳокама қилинади, натижада унинг конструкциясидаги афзалликлар ва йўл қўйилган камчиликлар аниқланиб, уларга барҳам бериш тадбирлари белгиланади. Бундай методик усуллардан фойдаланиш тўғарак аъзоларида топширилган иш учун маъсулият ҳиссини ва яна ҳам кўпроқ билим, амалий кўникма ва малакалар ҳосил қилишга интилиш туйғусини тарбиялайди. Ўқув йили охирида тўғарак аъзоларининг бажарган ишларидан кўргазма ташкил этилади. Бу кўргазма тўғарак аъзоларининг бир йил давомида ишларининг ижобий ҳисоботи бўлади.

Илғор педагогик технологиянинг марказида ўқитувчи ва ўқувчи туради. Бу икки шахснинг ҳамкорлиги, ўзаро мулоқоти, бир – бирига кўрсатадиган таъсири энг замонавий миллий талаблар асосида ташкил топиши лозим. Бунинг учун, энг аввало, ўқитувчи таълим – тарбия жараёни олдига қўйилган талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари ҳамда йўллари, ўқувчини ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантириш усуллари, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқишга, ўрганишга йўналтириш, ўқувчи шахсий фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқатга кириши, муаммо ва келишмовчиликларни бартараф этиш, синфда ижодий, ишчанлик муҳитини вужудга келтириш, ўқувчи билимини аниқ ва тўғри баҳолаш метод ва усуллари билан қуролланган бўлиши керак.

Ўқувчининг дарсликлари билан ўқитувчининг ҳикояларидан тайёр билимларини олиб, уни такрорлаши, ёдлаши ҳозирги замон талабларига зид ҳолат

саналади. Зотан, кўпчилик ўқитувчилар яхшилаб ҳикоя қилиш, тушинтириш, ҳаётий мисоллар билан ўқувчиларни дарсга қизиқтира олиш маҳоратига эга бўлиб, уларнинг сўзлари олтинга тенг. Аммо дарсда ўқувчи суст тингловчига айланиб қолмаслиги зарур. Улар ҳам суҳбат ва мунозараларда, семинар ва анжуманларда қатнашишлари, дарслик билан мустақил ишлари, биринчи манбаларни ўрганишлари, ижодий ўзма ишлар, ахборот ва маърузалар тайёрлашлари ўрганаётган фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлигини, улар ўртасидаги алоқаларни аниқлашлари лозим.

Кўп кузатишлар, дарс таҳлилларининг натижалари шуни кўрсатадики, айрим ўқувчи билим олиш учун меҳнат сарфламайди, балки тантқиқ қилиб, ўйинга келгандай ўтиришади. Натижа эса жуда ёмон, фанларни жуда ёмон ўзлаштиради, юзаки билим олади, қийин муаммони қандай ечиш кераклигини тасаввур қила олмайди, сабаби улар ўқишмайди, балки “ўқиш – ўқиш ўйинини ўйнашади, меҳнат қилишмайди, азият чекишмайди.

Жамиятга яхши ҳаёт учун кураша оладиган, тайёр нарсаларга қаноат қилмайдиган, меҳнатсиз роҳатни хушкўрмайдиган, ижодий имкониятларини ишга солишга ташна ёшлар, мутахассислар керак. Демак, замон биздан ўқув тарбия ишларида фаоллашишни, таълимни юксалтиришимизни талаб этапти. Чунки ўқувчиларнинг лоқайдлиги номувофик, нотабий ўқитиш шароитларидан келиб чиқади. Ўқитувчиларнинг ҳозирги энг муҳим вазифаси билим олишда боқимандаликка ўрганган ўқувчиларни сабот билан ижодкор, меҳнаткаш ўқувчига айлантиришдан иборат. Бундай маъсулиятли ишни амалга ошириш учун ўқувчилар ўз руҳий оламини бойитиши зарур.

Маълумки, махсус тайёргарликка эга бўлган, кўп материалларни биладиган ўқитувчи билимларини ўқувчининг бошига ёғдириб ташлашга уринади, бор билимларини ҳадя қилади, ўтмиш ва бугунги кун манзараларини кўрсатади, ўқувчилар эса ўқитувчининг гапларини маҳлиё бўлиб тинглашади. Ўқитувчи назарида уни тинглаётган ўқувчилар маънавий озуқа учун тушукларини очиб турган полопонларга ўхшашади. Аммо йил охирида, кўпинча натижалар кутилганидек бўлмайди. Сабаби улар масалани тўғри қўя олишмайди, муаммоларга қандай ечим топишни билишмайди. Ўз – ўзидан аёнки, бу ўқувчиларнинг боқимандаликка ўрганиб қолганидандир. Ўқитувчи ўқувчиларга баланддан қараши керак эмас, балки барчани ўзига тенг билиши, уларга ўргатиши, шу билан бирга улардан ўрганиши ҳам керак. Дарс самарадорлигини кўп ҳолларда ўқувчиларнинг дарс жараёнида ҳақиқат излашга қай даражада фаол қатнашувига боғлиқ. Мустақил ўрганишсиз ўқитиш йўқ.

Айрим ўқитувчиларнинг педагогик ишдаги камчиликлари нимада? Бу аввало, ўқувчиларнинг чинакам ижодий ишга камдан – кам жалб этилишида, ўқувчи теварак – оламни билиши субъекти эмас, балки объекти бўлиб қолганлигида, мураккаб вазифаларни мустақил ечишга ўргатилмаганлигида кўринади. Кўпинча улар тайёр билимларни оладилар, эслаб қоладилар ва гапириб берадилар, яъни ўқитувчининг тайёр сценарийси бўйича иш кўрадилар. Натижада ўқувчилар томошабинларга, ўқитувчи эса актиёрларга, синф эса театрга айланиб қолади.

Ўқувчининг сусткашлиги, лоқайдлиги ўқув – тарбия жараёнидаги энг номақбул ҳолатдир. Бундай камчиликларни бир неча омиллар орқали бартараф этиш мумкин. Назаримизда, ўқувчиларнинг ўзлари дарс жараёнидаги мавзу режасидаги масалалар ва муаммоларнинг ечимини излашга қанчалик фаол аралашсалар, таълимнинг самарадорлиги шунчалик ошади. Шунинг учун деярли ҳар бир дарсда ўқитиш ва мустақил ўрганиш уйғунлигига эришиш, ўқувчиларни масалалар қўйиш ва уларни ҳал этишга ўргатиш, улар онгида доимо ақлий ташналикни уйғотиш, саволлар бера билиш руҳида тарбиялаш зарур бўлади.

Ўқувчи таълим жараёнининг ўқитувчи билан тенг ҳуқуқли субъекти сифатида қараш қатор хулосаларга олиб келади. Чунончи:

1. Ўқувчи ўқитувчи билан ҳамкорликда таълимни курсагина, у шу жараённинг фаол иштирокчисига айланади.

2. Ўқувчи ва ўқитувчининг ўзаро таъсири натижаси ўлароқ, таълим бошқарувчилари, унинг бўғинлари, цикллари шаклланади.

3. Координация таълимини ташкил этиш, бошқариш назорат қлишнинг бош принципига айланади.

Бу хулосалар ўқитувчидан ўз фаолиятини ўқувчилар муҳитига мослаштиришни, мувофиқлаштиришни талаб этади. Ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятларининг ўзаро мувофиқлашуви ўқув – тарбия ишларининг самарадорлигини оширади. Буларнинг барчаси таълимда ўқувчилар ижодкорлигини таъминлашга олиб келади.

Ўқитувчининг ўзи эса ўқувчиларни дарс жараёнининг фаол иштирокчиси, ўзининг ҳамкор дўсти қилиб тарбиялашда, уларни баҳслашув маданиятига ўргатишда жонкуярлик фазилатларини намаён қилиши, ўз – фикр мулоҳазаларини баён этишдан аввал ўқувчиларнинг ўзларидан сўраши, топшириқларни бажариб кўрсатишга таклиф этиши, яъни уларнинг ижодий кучларини намоён этишларига имкон яратиб бериши зарур. Ўқитувчи шогиртларининг баҳсига қулоқ солар экан, ўз нуктаи назарини сездирмагани ҳолда ҳар бир томоннинг фикрини диққат билан тинглаши, фикрларнинг нозик томонларига эътибор бериши, турли нуктаи назарларни ривожлантириш керак. Ўқитувчи эътирозлар уйғотиши, ўғил – қизларда мураккаб масалалар бўйича ўқувчиларнинг ўрганилаётган масалаларга турлича ёндашиши имкониятларини юзага чиқариши ҳам энг мақбул усуллар сирасига киради. Бу каби баҳслардан мақсад барча нуктаи назар тўқнашувида ҳақиқатга бориб етишдир. Ўқитувчи ўқувчининг барча нуктаи назарларини бирдай тинглаши, масала тўла ҳал этилмаган ҳолларда ҳам уни ҳал этишга яқинлашиб боришларига кўмаклашиши зарур.

Хулоса қилиб айтганда, ўқитувчининг вазифаси – баҳслашаётган ўқувчиларнинг кескин нуктаи назарларини сал юмшатиб, мўътадиллаштирган ҳолда муҳокама этилаётган масаланинг оқилона мағзини турли фикрларнинг умумий томонларини ўз ичига олувчи хулосани топиб беришдан иборатдир.

Назорат саволлари:

1. Касблар характеристикаси – профессиограмма нимани билдиради?
2. Касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар ва хатоликларқайсилар?
3. Экскурсиялар уюштириш ва унинг касбга йўналтиришдаги аҳамиятини тушунтиринг.

Хулоса:

Ҳар бир касбни танлашдан олдин шу касб учун тузилган профессиограммани ўрганиш лозим. Касб профессиограммаси ҳар бир касб учун унинг характеристикаси ҳисобланади. Касбни эгаллашда шу касбни талабларига мос маъсулиятлар ҳар бир шахсда бўлиши лозим. Чунки касбларни эгаллашда шахснинг қобилияти, қизиқиши ва саломатлиги шу касб талабларига жавоб бера оладиган бўлиши керак. Касб танлашда қуйидаги хатоликларга эътиборсиз ҳолатда йўл қўйилади: ташқи муҳит таъсири, ота-оналар ва ўртоқлар таъсири ва ҳ.к.

**5.1.4. КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ТАРБИЯВИЙ ЙЎНАЛИШИ МАВЗУСИ
БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСИНИ ТЕХНОЛОГИК
ХАРИТАСИ:**

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: Ўқув мақсади: Касб характеристикаси ва касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар, мутахассислар ва корхоналар билан таништириш, экскурсиялар билан таништириш, экскурсиялар ўтказиш йўллари ва уларнинг аҳамияти тўғрисида тушунчалар беиш.	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича сасоий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси савол-жавоб орқали текшириб кўрилади	Ўқитувчи
4	Мустаҳкамлаш учун бериладиган саволлар: Касблар характеристикаси – профессиограмма. Касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар ва хатоликлар. Экскурсиялар уюштириш ва унинг касбга йўналтиришдаги аҳамияти.	Ўқитувчи
5	Гуруҳда ишлаш: Ўтилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга якун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	ТМИ —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

5.1.5. КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ТАРКИБИ.

Асосий саволлар.

1. Синф раҳбарининг касб танлашдаги фаолияти.
2. Ўқув муассасаси раҳбарларининг вазифаси.
3. Касб маданиятини шакллантириш омиллари.
4. Касб танлашга муносабат тизими ва унинг асосий вазифалари.

Мавзуга оид таянч сўз ва иборалар. Касблар, раҳбарлар, фанлар

Ўқув мақсадлари:

Умумтаълим мактаб ўқувчиларини касб танлашга йўллаш ишларида ҳар бир фан ўқитувчисини, синф раҳбарини, мактаб раҳбари фаолияти, касб танлашга йўллаш ишларига ёндашувлари ҳақида назарий тушунчалар бериш.

1-саволнинг баёни.

Синф раҳбарининг вазифалари аввало ўқитувчининг шаклланаётган шахсини, унинг мойиллари, қизиқишлари, қобилиятларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганишдан иборат. Бу соҳада унга фан ўқитувчилари, ота-оналар билан ўтказилган суҳбатлар ва ўқувчини мунтазам равишда кузатиб бориш ёрдам беради.

Синф раҳбари ўқувчининг шахсини ўрганиши негизида муайян дастур асосида бир мақсадга қаратиб касбга йўналтириш ишини олиб боради.

Бунда ўқув жараёнидан, синфдан ташқари ишлардан ва экскурсиядан фойдаланади.

Касбга йўналтириш ишини олиб боришда ўқувчиларнинг ота-оналари билан мустаҳкам алоқа ўрнатиши лозим.

Ўқувчиларни касбга йўналтиришда ўқитувчининг шахси жуда катта аҳамиятга эга.

Ўқитувчининг шахси ижодий ривожлантириши, юксак педагогик маҳоратини, омилкорлигини, ташаббусини, тадбиркорлигини, ўқувчиларга нисбатан муҳаббати ва ҳурматини белгилаб берадиган хислатлар мажмуасидир.

Мактабда қизиқишлар бўйича ўтказиладиган хилма-хил тадбирлар орасида фанлардан ўтказиладиган тўғарак иши касб танлашда алоҳида муҳим аҳамиятга эга.

Меҳнат таълими ўқитувчиси (синф раҳбари) ўқувчи шахсини ўрганиши давомида касбга йўналтириш мақсадида қуйидаги қоидаларга : шахс камол топадиган аниқ вазиятда, аниқ жамоада шахснинг ҳуқ-атворини кузатиш; фаролият орқали шахсни ўрганиш; шахсни тараққиётда кўриб чиқиш; вақтинча психологик ҳолатини, атрофдагиларга муносабатини ҳисобга олиш каби қоидаларга амал қилиши мақсадга мувофиқдир.

Меҳнат таълими ўқитувчиси ўз иши давомида қуйидаги йўналишларни:

- Ўқувчиларни халқ хўжалигининг айрим тармоқлари, касблар ва мутахассисликлар билан таниш;
 - Меҳнат фаолиятининг турлари тўғрисида, ўқувчи хислатлари, билимлари, мойиллари ва энг маъқул бўлган касблар ва мутахассисликлар билан таништириш;
 - Ўқувчиларда у ёки бу касбга нисбатан барқарор қизиқишларни шакллантириш;
 - Меҳнат фаолиятининг турли соҳаларида кучларни амалий жиҳатдан синаб кўриш учун шароитлар яратиш;
 - Касбга йўналтириш мақсадида ўқувчининг шахсини ўрганиш, меҳнатга бўлган қизиқишларини ва касбга қизиқишини шакллантириш каби йўналишларни кўрсатиб ўтиш мумкин.
- Ўқувчиларда касбга бўлган барқарор қизиқишларни шакллантириш ишлари самарадорлигини ошириш учун:
- Фан асосларини ўқитишда фанлар аро алоқани доимийлигини таъминлаш ва касбга йўналтиришнинг рўёбга чиқариш;
 - Касбга йўналтиришни ўқувчилар ижтимоий фанда фойдали, унумли меҳнати билан таъминлаш;
 - Ўқувчиларни бир мақсадга қаратилаган, ижтимоий аҳамиятли ўқув-ишлаб чиқариш топшириқларни бажариш;
 - Касбга йўналтириш соҳасида мактаб жамоаси билан ишлаб чиқариш жамоасининг биргаликда ишлаш;
 - Саноат ва қишлоқ хўжалик касбларини тарғиб қилиш;
 - Ўқувчиларни касбга йўналтириш ишида синф раҳбари олиб борадиган ишининг мувофақияти.

Унинг анашу мураккаб ижтимоий, сиёсий ва педагогик вазифани бажаришга ота-оналарни жалб этилишга, уларни ўзининг маслакдош ёрдамчилари қилиб олишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Ота-оналар орасидаги ўз касбини ғоят севадиган, ҳалол меҳнат қиладиган, ҳурмат қозонган кишилар билан учрашувлар ўтказиш фойдали учрашувлардан бири ҳисобланади. Ота-оналарнинг меҳнатга ибратли муносабатда бўлишлари – ўқувчиларга ижобий таъсир кўрсатишнинг муҳим воситасидир. Синф раҳбари ўқувчиларни касбга йўналтиришда қуйидагиларга эътибор бериш лозим.

2-саволни баёни:

Бошқарув ҳар қандай жамиятга хос бўлган, ҳаёт ва турмуш заруратидан келиб чиқадиган фаолиятдир. Бозор иқтисоди шароитида бу фаолият моҳияти янада такомиллаша боради. Бундан кўзланган асосий мақсад меҳнат аҳлининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун ишлаб чиқаришни ва шу асосда барча ижтимоий муносабатларни тараққий эттиришдан иборат.

Бошқарув халқ манфаати кўзланган ҳолда демократик услуб негизида амалга оширилади. Ўз-ўзидан равшанки, бундай бошқарув жараёнида инсон омилига, хусусан, миллат манфаати ва миллий кадриятларни такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратади. Зотан, жамиятимиз ривожини учун бошқарув ҳал қилувчи кучга эга бўлмоғи лозим.

Бошқарув-тараққиётнинг ҳар қандай босқичда жамиятга хос бўлгани ички хусусиятдир. Бу хусусият умумий характерга эга. Зотан, бу хусусият ижтимоий жамоа меҳнатида, турмуш ва меҳнат жараёнида кишиларнинг ўзаро алоқа бўлиши, ўз моддий ва маънавий фаолиятнинг маҳсулотини алмаштириш заруриятидан келиб чиқади.

Меҳнат ҳамма даврларда ижтимоий ҳарактерда бўлган ва шундай бўлиб қолаверади. Чунки, жамият қонуниятлари шуни тақоза этади. Инсонлар дунёга келиб, онгли ҳаётларини бошлаши биланок уюшишга, биргаликда ишлашга эҳтиёж сезганлар. Бироқ, бу турли даврларда турлича кечган. Барча даврларга хос ягона хусусият бошқарув жараёни билан изоҳланади. Мустақил Ўзбекистон республикасида Халқ Маорифи кенг ёйилиши, миқдор ва сифати жиҳатидан жадал ўсиши, турли хилдаги таълим тизими ва таълим муассасаларидан ташқари ўқув-тарбия масканларининг ишлаб туриши, таълим ва тарбия жараёнини бошқаришнинг жуда зарурлигини тақозо этади. Социал бошқариш масалалари илмий билимнинг махсус соҳаси қилиб ажратилади. Педагогик жараёнларни, ҳодисаларни ва объектларни бошқаришда педагогика қонуниятларини ҳисобга олиш зарур. Бу ҳолда педагогик бошқариш тушунчаси қўлланилади. Барча типдаги ўқув юртлари, мактабдан ташқари муассасалар, халқ маорифи бўлимлари ва бошқалар асосий бошқариш объектларига киради. Таълим –тарбияни ташкил қилиш ва бошқаришга доир ишларнинг ҳаммаси пировард натижада ягона асосий мақсадга эришишга, маълум даражада умумий маълумот даражаси ва касбий тайёргарлигига эга бўлган ҳар томонлама ривожланган ва имон-эътиқодли қилиб тарбияланган кишини таркиб топтиришга қаратилгандир. Халқ маорифи тизими таркибига вазирликлар, туман халқ маорифи бўлимлари, мактаблар, лицей касб-ҳунар коллежлари киради.

Таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш, таълим тизимини бошқариш Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонунида кўрсатиб берилган. Улар қуйидагилардир:

Ишлаб чиқаришни бошқариш омиллари деганда бошқарув меҳнатининг махсус турларини, бошқарилувчи объектларга таъсир кўрсатишнинг у ёки бу йуналишларини тушунмоқ керак. Режалаштириш, ташкил қилиш, созлаш, назорат қилиш, ҳисоб китоб қилиш омиллари **бошқарув омиллари** ҳисобланади.

Режалаштириш-бошқарилувчи объектларни ривожлантириш ва моделлаштиришни прогноз қилишни ҳам ўз ичига олади. Ташкил қилиш эса ишлаб чиқариш объектининг тузилишини ва бошқарув тузилишини танлаб ҳамда шакллантиришдир. Тизимнинг элементлари ўртасидаги муносабатларни ўзаро ҳаракатини белгилашдир.

Созлаш-тизимнинг турли элементлари ўртасидаги нисбатни тутиб туришга, бошқарилувчи объект ишлаётганда режа-топшириқлардан четга чиқиб кетишга йўл қўймасликка қаратилгандир. Бундан ташқари, ҳар бир ходимнинг фаолиятини созлаб боришни ҳам англатади.

Назорат қилиш-ишлаб чиқаришнинг амалдаги жараёнини режага қанчалик мувофиқлигини кузатиб ва текшириб туришда, шунингдек ҳар бир ходим фаолиятини текширишдан иборатдир.

Ниҳоят ҳисоб китоб қилиш эса режани ёки уни амалга оширишдаги муайян босқичларнинг қандай бажарилаётганлигига яқун ясашидир. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, юқоридаги санаб ўтилган бошқариш омилларини халқ хўжалигининг ҳоҳлаган соҳасига, жумладан мактаб-маориф соҳасига ҳам тўлиқ маънода тадбиқ қилиш мумкин.

Бошқаришда ижрони текшириш қондаси. Бу бошқаришнинг муҳим шартларидан биридир. Бошқариш тизимида ташкилотчилик жуда катта аҳамият касб этади. Ташкилотчилик ижро билан диалектик бирликни ташкил этади. Ижрони текшириш юқори ташкилотлар томонидан берилган директив топшириқ ва ҳужжатларнинг қатъий ва сўзсиз бажарилишини таъминлайди. Бу эса ўз навбатида, у ёки бу қарорга зарур тузатишлар киритиш, бундан буёнги вазифаларни аниқлаш, мақсадга эришишнинг шакл, метод ва янги усуллари белгилаш имконини беради.

Қарор билан ижронинг бирлиги тўғри раҳбарлик услубининг негизини ташкил этади. Ишнинг бу хилда ташкил этилиши ўқитувчи ва тарбиячиларда ўзига ҳамда бошқаришга нисбатан юксак талабчанлик фазилатларни тарбиялайди, ишга нисбатан масъулият ҳиссини кучайтиради, интизомни мустаҳкамлайди ва шу қабилар. Бошқаришнинг режалик қондаси, бошқариш тизимидаги ақидаларнинг энг муҳими ҳисобланади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, мактаб бошқарувида муайян тизим бўлиши керак. Бунинг маъноси аввало шундан иборатки, бу иш тасодифий бир – бирига алоқаси бўлмаган тадбирлар йиғиндисидан иборат эмас.

Мактабда бошқарув меҳнати билан шуғулланувчи кишилар (Мактаб директори унинг ўринбосарлари, тарбиявий ишлар ташкилотчиси, услубий бирлашма раҳбарлари, касаба уюшмаси ташкилотининг раиси) башқарувчилик жамосини ташкил этади.

Мактабда бошқариш тизими асосан иккига бўлинади:

Мактаб раҳбарлари ва ўқитувчилар, тарбиячилар ёшлар ташкилотчиси, синф раҳбарлари, услуб бирлашмаларининг аъзолари, техник ходимлар.

Бошқариш соҳасидаги ижрочи ходимларни ҳам иккита асосий гуруҳга А мутахассисларга (ўқитувчи ва тарбиячиларга) Б техник ходимларга (лаборант, фаррош, электр мантёр, мактаб қоровули қабиларга) бўлиш мумкин. Мактабга ўқитувчи, тарбиячи ва техник ходимларни тўғри танлаш ва уларни жой- жойига қўйиш мактаб ички бошқарувидаги муҳим масалалардан биридир. Мактаб ходимларини танлаш ботида қуйидаги қоидаларга риоя қилиш бу борада муҳим аҳамият касб этади. Мактаб ходимларини танлашда уларнинг сиёсий билимини, ҳалоллигини, ишини билишини ҳисобга олиш зарур. Бу ўринда ишнинг кўзини билиш, ишчанлик, уюшқоқликни таъминлаш бошқарув апарати ишидаги асосий вазифа эканлигини англаш лозим. Умумтаълим мактабларида бошқарувчиларнинг бошқариш маданиятини ошириш ва уни демократлаштириш. Ҳозирги бозор иқтисоди даврининг муҳим талабларидан биридир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ҳозирги ислохотлар давридаги хўжаликни бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш конституциявий қоидалар, миллий ақидалар асосида олиб борилади. Мактабни бошқариш шакллари ва усуллари жумҳуриятимиз иқтисодий тараққиётининг ҳар бир босқичида жамият ҳал қилиши лозим бўлган вазифаларга мувофиқ ўзгариб, такомиллашиб бориши мумкин. Аммо жумҳуриятимиз иқтисодий тараққиётининг барча босқичларида ҳам, айниқса ҳозирги ислохотлар даврида ҳам халқ таълим соҳасини бошқаришнинг қоидалари ва мазмуни ўз аҳамиятини сақлаб қолади. Демак, мактаб ички бошқарувини тўғри ташкил қилиш - ҳозирги даврнинг муҳим талабларидан биридир. Биз ана шу бошқариш қоидаларга алоҳида тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Демократиялаш қондаси. Халқ таълими

тизими ва мактабни бошқаришнинг энг муҳим қонидаси - демократиялаштириш. Бу ҳақида ҳозирги мустақиллик даврида жамиятни янада демократлаштириш муҳим ва долзарб муаммолардан биридир.

Демократик ақида вазифаларни ҳал этишдаги шунчаки анзачиликка ҳам, шунингдек кўпчиликнинг хохиш-иродасини менсимасликка ҳам, маҳаллий органларни меҳнат жамоаларининг манфатларига қарама- қарши қўйишга ҳам тоқат қила олмайди. Унинг амалга оширилиши ташаббус ва изланишнинг жамият қонунлари ва нормаларига бекаму-кўст риоя этишга асосланган мустақкам интизомлилик, намунали уюшқоқлик билан узвий бирлигини тақозо этади. Мактабларни бошқаришда, айниқса, демократик ақида, қонун - қоидалар ниҳоятда муҳим. Бу ўринда фикр олишув, маслаҳат таълим – тарбия жараёнида зарурий омил эканини алоҳида таъкидлаш лозим.

Бошқаришнинг илмийлиги ҳозирги бозор иқтисоди шароитида ижтимоий тараққиёт қонунларини тобора тўлароқ билиб бориш билан белгиланади. Хўжаликни илмий асосда бошқариш қонидасини амалга оширишнинг учта асосий шарти мавжуддир:

а) ишлаб чиқаришни бошқаришни илмий негизларини бутун чоралар билан ривожлантиришни, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг турли муаммоларини ишлаб чиқарувчи илмий тадқиқот муассалари тармоғини барпо этиш;

б) бошқарувчи ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш тизимини ташкил қилиш ҳамда уни янада такомиллаштириб бориш;

в) ишлаб чиқаришни бошқаришнинг, жумладан, мактаб-маорифини бошқаришнинг энг яхши тажрибасини ўрганиш, умумлаштириш ва оммалаштириш. Ҳар бир раҳбар ходим ўзи бошқараётган хўжаликда ёки ўқув юртида ана шу учта шартга тўлиқ риоя қилиши керак.

Мактабда педагогик меҳнатни илмий асосда ташкил қилиш муаммоси кўпинча дарсда вақтдан унумли фойдаланишдан, синфдан ташқари тадбирлардан ва ўқитувчи-тарбиячиларнинг ижтимоий топшириқларни тартибга солишдан иборат деб қаралади. Педагогик меҳнатни илмий асосда ташкил этиш мазмуни анча кенг тушунча бўлиб, унга аввало, ходимларнинг малакаси, қобилияти ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларни тўғри танлаш ва жой-жойига қўйиш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда қўлланилаётган усуллар тизимини узлуксиз такомиллаштириш ва таълим-тарбия жараёнига техника воситаларини жорий этиш масалалари киради. Унда педагогик иш режимини, мактабнинг кунлар, ҳафталар, ойлар ва чораклар бўйича иш тартибини такомиллаштириш, педагоглар кенгаши мажлисларини, илмий-услубий ва педагогик характердаги конференциялар, йиғилишлар, кенгашлар каби тадбирларни ўтказиш ва бу ишни моҳирона режалаштириш ҳамда бошқаришни такомиллаштириш назарда тутилади.

Бошқаришнинг жамоатчилик қонидаси ва масъулиятлар тўғри бошқариш ва раҳбарлик қилишнинг олий босқичидир. Бу қоида бошқариш тизимида салмоқли ўринни эгаллаши билан бирга омманинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Бошқача айтганда, жамоа ва унинг маслаҳати тўғри раҳбарликнинг гаровидир. Жамоа йўли билан хўжаликни бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш, энг муҳим қарорларни биргаликда, маслаҳатлашиб ишлаб чиқиш тўғри бошқарувни ташкил қилишнинг муҳим шартидир. Мактабдаги ҳар бир шахснинг муайян ўрни бўлиши лозим, шунингдек у аниқ ва катъий белгиланган режа ҳамда топшириқ орқали амалий ишларни бажаради. Буларнинг барчаси, албатта, таълим – тарбияни тўғри йўлга қўйиш ва мустақиллик мафкураси манфаатларидан келиб чиқиши зарур.

Директор ва унинг ўринбосарлари вазифалари. Таълим муассасасининг ўқув-тарбия жараёни ва кундалик фаолиятига бевосита раҳбарликни таълим муассасаси директори олиб боради.

Таълим муассасаси директорининг вазифаси қуйидагилардан иборат:

1. давлат ва жамоат ташкилотлари олдида таълим муассасасининг манфаатларини ифодалаш;
2. ўқув-тарбия жараёни муваффақиятини таъмин этиш;
3. ўқув дастурларининг бажарилишини назорат қилиш, таълим-тарбия ишларининг сифати ва самарадорлиги, болалик ва меҳнатни муҳофаза қилиш талабларининг риоя қилиниши, шунингдек, таълим муассасасидан ташқарида маънавий ишларини ташкил қилиниши учун зарур шарт-шароитларни яратиш;
4. педагогик ва раҳбар кадрларни танлаб жой-жойига қўйиш, уларнинг вазифаларини белгилаш, педагогик кадрлар, кабинет ва устахона мудирларини белгилаш, синф ва гуруҳ раҳбарларини танлаш, педагог ва хизмат кўрсатувчи ходимларни ишга қабул қилиш ҳамда бўшатиш;
5. таълим муассасаси педагогик ходимларини аттестациядан ўтказувчи комиссияга раҳбарлик қилиш;
6. таълим муассасаси педагогик ходимларининг ижодий ишлари, таълим-тарбиянинг илғор шакл ва усулларини қўллашлари учун шарт-шароитларни яратиш;
7. таълим муассасасига ажратилган молиявий маблағлар, сарф-харажат ҳисобини юритиш;
8. таълим муассасаси меъёрий ҳужжатларининг тўғри юритилишини таъминлаш;
9. таълим муассасаси педагогик Кенгаши, маҳаллий ҳокимлик органлари олдида ўз фаолияти тўғрисида ҳисоб бериб туриш.
10. Таълим муассасаси директорининг ўқув-тарбия ишлари бўйича ўринбосарининг вазифалари:
11. ўқув ҳафтаси ва ўқув машғулотларининг давомийлигини таъминлаш;
12. дарс жадвалини тузиб чиқиш ва шу жадвалга биноан дарсларнинг ўз вақтида самарали ўтказилишини таъминлаш;
13. ҳар бир чорак охирида, семестр давомида директор ва таълим муассасаси педагогик Кенгаши аъзоларига ўқув жараёнининг бориши хусусидаги ахборот ва маълумотларни бериб бориш;
14. ёш мутахассисларга амалий ва услубий ёрдам кўрсатиш;
15. синф ва гуруҳ журналларини тўғри юритиш ва сақланишига жавоб бериш;
16. ўқувчиларнинг билим даражасини режа асосида таҳлил қилиб бориш;
17. ўқувчилар томонидан давлат дастурларининг бажарилишини таъминлаш ва назорат қилиш.

Маънавийат ва маърифат ишлари бўйича директор ўринбосарининг вазифалари:

1. таълим муассасасида ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш, жамоат ташкилотлари ва маҳалла, ота-оналар билан алоқани таъминлаш;
2. таълим муассасаси ва ундан юқори миқёсда ўтказиладиган дарсдан ташқари тадбирларни режалаштириш ва амалга ошириш;
3. таълим муассасаси ўқувчиларининг синф, гуруҳ ёки таълим муассасасидан ташқари олиб бораётган машғулотларини кузатиб бориш, уларга амалий ва методик ёрдам уюштириш;
4. таълим муассасасидаги «Ёш етакчи»нинг ишини назорат қилиш ва унга йўл-йўриқ кўрсатиш.

3-саволнинг баёни

Маданиятли бўлиши учун инсон доимо ўз-ўзини тарбиялаши характерини шакллантириш, маданиятини камол топтириш, ўзида қимматли инсоний қадриятларни онгли равишда ривожлантириш йўлидир. Киши ўзини-ўзи тарбиялашга интилмас экан, бошқалар уни тарбиялай олмайди, унга тарбиявий таъсир кўрсатиши мумкин, холос. Маданият асоси эса таълим-тарбиядир. Таълим-тарбиясиз маданият

йўқдир. Киши касб маданиятининг ҳам қатор асослари мавжуд. Масалан, манавиятсиз, ахлоқсиз, сиёсий қарашларсиз, ҳуқуқий билимсиз, хушмуомилаликсиз, яхши хулқ-атворсиз, ижодкорликсиз, бир сўз билан айтганда инсоний фазилатларсиз касб маданиятини таъсаввур ҳам қилиб бўлмайди. Холбуки, турли соҳа мутахассислари, хизмат кўрсатиш корхоналари ходимлари, тиббиёт ходимлари, айниқса, ўқитувчи, устоз – мураббий, раҳбарларнинг касб маданияти юксак бўлиши лозим. Уларнинг маданиятсизликларини фақат ўзларига, балки миллатга зарар келтиради. Маданиятсизлик маънавиятсизликдандир. Маънавият бўлмаган жойда маданият нима қилсин? Кишининг маънавияти унинг касбий фаолиятида, хулқ-атворида кўринади. Касбий маданиятини ривожлантириш омилларидан бу кишининг маданияти камол топтириш. Маънавий камолот ўз-ўзини тарбиялаш орқали амалга ошади. Ўз-ўзини тарбиялашнинг ҳеч қачон кечи йўқ, фақат истак бўлса бас. Бу дунёда, агар истак бўлса, ўз хулқ-атворини “тўғрилай” олмайдиган инсон ўзи бўлмаса керак. Маънавият-маданият асоси дедик, бироқ Президент И.А.Каримов айтганидек, “Маънавият тақдирнинг эҳсони эмас, маънавият инсон қалбидан камол топиши учун у қалбдан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши лозим”. Касб маданиятини шакллантиришнинг иккинчи омили касбий фаолитни ривожлантиришдир. Касбий фаолиятни ривожлантирмай туриб касбий маданиятга эришиб бўлмайди. Касбий фаолият соҳасида ўз-ўзини фаоллаштирмаган, ўзлигини, инсонийлик моҳиятини, ижодкорлигини, касбий лайоқатини ривожлантира олмаган одам ожиз киши бўлиб қолаверади.

Демак, касб маданиятини шаклланиши учун касбий тажриба, ижтимоий фаоллик, ахлоқий фазилатлар ўта муҳимдир. Киши ўзи севган касб-кор ёки ҳунарга бўлган қизиқиш, эҳтиёжини қондиришга интилар экан, шубҳасиз касб маданиятини юксалтиришга ҳаракат қилади, бу борада фаолият кўрсатади, меҳнат қилади, ижод қилади, яратади. Бу сифатлар айниқса касб-ҳунар сир-асрорларини мукаммал билишга интилишда кўзга ташланади. Қайси соҳада бўлмасин киши аниқ, хиссий, тажрибавий билиш орқалигини камол топади. Касбий маданият ҳам бундан мустасно эмас. Касб-ҳунар таълими ҳам билиш ва камол топишнинг ўзига хос йўлидир.

Киши касб маданиятининг шаклланишида ўз касбкорига бўлган қизиқиш эътиборидан ташқари яна ташаббускорлиги, ташкилотчилиги. Ўз-ўзига талабчанлиги, жамоа аъзоларининг ўзига хос хусусиятларининг чуқур кўрсата билиши, ўз фаолияти ва ишга танқидий муносабатда бўлиши, ватан, жамият, халқ, одамлар олдидаги маъсулият ва бурчини тўла хис қилиш қатор субъектив омиллар ҳам катта аҳамиятга эга.

4-савол баёни.

Ўсмирларда касб танлашга муносабатнинг шаклланиш жараёнини янада чуқурак таҳлил қилиш ва унинг ўзига хос бўлган ижтимоий психологик хусусиятларнинг аниқ йўналтирилган тадқиқотлар асосида очиб бериш, бугунги кунда таълим-тарбия муассасалари олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир.

Дарҳақиқат, бугун ҳар жиҳатдан омилкор, маъсулиятли, ташаббускор ва жамият тараққиёти учун онгли-фаол ижтимоий шахсни тарбиялаш, уни ўз салоҳиятига мос касбга йўналтира олиш нафақат таълим тизимининг, балки бутун бир давлатнинг ҳам келажак тарақққиётига дахлдор бўлган муҳим вазифалардан биридир.

Қолаверса, Ўзбекистонда кечаётган бугунги кенг кўламли ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, бетўхтов шаклланаётган бозор муносабатлари, фан, техника ва ишлаб чиқаришнинг кескин ривожланишга жавоб бера олувчи жамият ва шахс эҳтиёжларининг ўзаро узвий мутаносиблигига эришиш учун ҳам ўсмирларда касб танлашга нисбатан фаол-ижобий муносабат мотивацияси тизимини шакллантиришда жамият ва жамоатчилик таъсирини кучайтириш лозим бўлади.

Зеро, бутун дунёга маълум ва машҳур бўлган Шарқ алломаларининг (Фаробий, Беруний, Инб Сино, Улуғбек, Навоий, Абдулла Авлоний ва бошқалар)

ўнлаб асарларидан таъкидлаганидек, ўрта асрлардаёк, айниқса бизнинг худудларимизда диний мактаблар, мадрасаларга толиби илмларни танлаб олиш, уларнинг ақлий тараққиёт даражасини, бирламчи билим ва малакаларини, касб ёки санъатнинг алоҳида турига мойиллиги ҳамда ички муносабатининг намоён этилишини ҳисобга олган амалга оширилган.

Мустақиллик йилларида ўқувчиларнинг касб-хунарга тўғри йўналтирилишини асослаб боришга қаратилган талайгина педагогик-психологик тадқиқотлар олиб борилди, қўлга киритилган эмпирик маълумотлар қайтадан таҳлил қилинди. Албатта, олиб борилган бу таҳлилар кенг маънодаги ижтимоий шахсни ривожлантириш жараёнининг муҳим томони ҳисобланган “Онгли равишда касб танлашга тайёргарлик”, “Касб-хунарга танлашга йўналганлик”, “Касб танлашга у ёки бу муносабатни шакллантириш” тушунчаларини илмий-назарий тадқиқ қилиш, бу борадаги муаммолар қўламага жиддий эътиборни қаратишни ҳам тақозо этади. Бундан ташқари, ўқитувчи ёшларни касбга йўналтириш фаолияти жараёнидаги ташқи ва ички таъсирларнинг ўзаро мутаносиблиги мотивациясининг маҳсули бўлган касбий ўзликни англаш жараёнини таркибий қисми сифатида мақсадга йўналтирувчи, кучайтирувчи, коррекция қилувчи, яъни унинг ижтимоий йўналиш хусусиятларини белгилаб берувчи омил сифатида ҳам хизмат қилиши мумкин. Бундай ёндашувда касбга йўналганлик фақат ташқи таъсирнинг акси эмас, балки, ички ва ташқи таъсирларнинг интеграцияси сифатида ҳам таҳлил этилади, ёхуд, С.Л.Рубинштейн таъкидлаганидек, “Ташқи таъсир доимо ички ҳолат учун билвосита бўлиб қолаверди”.

Назорат саволлар:

1. Ўқувчиларни замонавий касб-хунарга йўналтириш
2. Касб маданияти қандай шакллантирилади?
3. Касб танлаш қандай олиб борилади?
4. Касбий маслаҳат қандай берилади?
5. Ўқитувчи касб маданиятини белгиловчи омиллар

Хулоса:

Касб танлашга йўналтиришнинг таркибий қисмларига қуйидагилар киради: синф раҳбарининг касб танлашдаги ўрни, ўқув муассасаси раҳбарининг касб танлашни ташкил эта билиши ва унинг вазифаси. Ундан ташқари ўқувчиларни касб танлашга йўллаш ишида уларга касб маданияти ва уни шакллантириш йўллари, касб танлаш бўйича маслаҳатлар, ўқитувчи касбининг бошқа касблар ичидаги ўрни ҳақида маълумотлар берилади.

5.1.5. КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎНАЛТИРИШНИНГ ТАРКИБИ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСИНИ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ:

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: ўқув мақсади: Умумтаълим мактаб ўқувчиларини касб танлашга йўллаш ишларида ҳар бир фан ўқитувчисини, синф раҳбарини, мактаб раҳбари фаолияти, касб танлашга йўллаш ишларига ёндашувлари ҳақида назарий тушунчалар бериш.	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича сасоий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси	Ўқитувчи

	савол-жавоб орқали текшириб кўрилади	
4	Мустақамлаш учун бериладиган саволлар: Синф раҳбарининг касб танлашдаги фаолияти. Ўқув муассасаси раҳбарларининг вазифаси. Касб маданиятини шакллантириш омиллари. Касб танлашга муносабат тизими ва унинг асосий вазифалари.	Ўқитувчи
5	Гуруҳда ишлаш: ўтилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга яқун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	ТМИ —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

5.1.6.

ПСИХОЛОГИК – ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЎРГАНИШДА ТАЛАБАЛАРНИ КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎЛЛАШ ИШИГА НАЗАРИЙ – МЕТОДИК ЖИХАТДАН ТАЙЁРЛАШ.

Асосий саволлар:

1. Психология фанининг касб танлашга йўллашдаги назарий асослари.
2. Педагогика фанини ўқитишда касб танлашга йўллаш жараёнида методик асослар.

Мавзуга оид таянч сўз иборалар:

Психология, педагогика, касблар.

Ўқув мақсадлари: Педагогика ва психология фанларини ўқитишнинг касб танлашга йўллаш ишларидаги тутган ўрни ҳақида маълумотлар бериш.

1-саволни баёни:

Инсон ўзининг кимлигини англашга интилишдан, ўз руҳий дунёсини ва ўзгалар руҳиятини билиш истаги пайдо бўлишдан, табиат ва жамият ҳодисаларини тушунишга эҳтиёж сезишдан, ўтмиш, ҳозирги замон, келажак ҳақида мулоҳаза юритишдан эътиборан психология фан сифатида ривожлана бошлади. Психологик билимлар жуда узоқ ўтмиш тарихга эга бўлса-да, лекин у фан сифатида фалсафадан XIX асрга келиб ажралиб чиқди. Психологияни алоҳида фан сифатида ажралиб чиқишга ўша даврда кишилик жамиятида юз бераётган ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ўзгаришлар сабаб бўлди, чунки булар ижтимоий заруриятнинг тақозоси эди. Психологик ҳолатларни тадқиқ қилиш, яъни психика моҳиятини тушуниш мақсадида ўша даврда экспериментал илмий-психологик лабораториялар вужудга кела бошлади. Илк психологик тадқиқотлар лабораторияси немис олими В. Вундт томонидан 1879 йилда Лейпциг университетида ташкил қилинди. Худди шу лаборатория андозаси бўйича бошқа мамлакатларда бир қанча мустақил лабораториялар очилди. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларига келиб психология фани тўғрисидаги илмий тушунчаларда кескин ўзгаришлар юзага келди ва уларнинг таъсири натижасида психологиянинг тадқиқот объекти сифатида инсонга муҳитнинг таъсири, унинг хулқ-атворини ўрганиш муаммолари танлаб олинди. Шу даврда психология фанининг ривожланишига ижобий ҳисса қўшган психология мактаблари вужудга келди, жумладан, Америка (АҚШ) психологиясининг асосий йўналишларидан бўлган бихевиоризм, Германия гештальтпсихология мактаби, Венада З.Фрейднинг психоанализи ва бошқалар. Шу мактабларнинг ҳаммаси ўзининг нуқтаи назарига асосланиб, психология фанининг

таркибий қисмларини ўрганишга ҳаракат қилди. Психологик концепцияларнинг ранг-баранглиги сабабли ва фан-техниканинг ривожланиши таъсири билан психология ўзининг тадқиқот объектларига эга бўлган кўплаб соҳаларга ажрала бошланди. Ҳозирги даврда психологиянинг назарий ва амалий ютуқлари атроф-муҳит ҳамда жамиятнинг жуда кенг қирраларига татбиқ қилинмоқда. Психология фанини муайян соҳаларга бўлишда аниқ, яққол фаолиятнинг психологик томони, инсоннинг жамиятга нисбатан психологик муносабати, тараққиётининг психологик жабҳаси асос қилиб олинган. қуйида психология соҳаларининг тавсифига қисқача тўхталиб ўтамиз. Умумий психология - умумий психологик қонуниятлар, механизмлар, мураккаб ички боғланишлар, назарий ва методологик принциплар, илмий тадқиқот методлар, психиканинг фило ва онтогенетик ўзгаришларини, илмий тушунчалар ва категориялар, билиш жараёнларини амалий ва назарий жиҳатдан тадқиқот қиладиган соҳа. Умумий психология бошқа соҳалар каби шартли равишда қабул қилинган номдан иборатдир. Психология фанининг илмий тушунчаларини, категориялари(шахс, мотивация, фаолият, муомала, онг)ни, тадқиқот методларини умумий психологияда умумлаштириш учун унинг бошқа соҳаларидаги текшириш натижаларини мавҳумлаштириш мақсадга мувофиқ. Шунинг билан биргаликда умумий психологиянинг тадқиқот натижалари психологиянинг бошқа соҳалари учун асос бўлиб хизмат қилади. Умумий психология фани асосий категориялар, тушунчалар, психик жараёнлар, ҳолатлар, ҳодисалар, индивидуал-типологик хусусиятларни ўз ичига олади.

1. Психик жараёнлар: сезги, идрок, тасаввур, хотира, тафаккур, хаёл ва бошқалар.

2. Иродавий жараёнлар: мотив, мотивация, эҳтиёжлар, интилишлар, қарор қабул қилиш қабилар.

3. Ҳиссий жараёнлар: ҳис-туйғулар, эмоция, кайфият, эмоционал тон, стресс, аффект сингарилар. Психик ҳолатларга психик жараёнларнинг маълум бир сифатларининг кўринишлари киради. Масалан, ҳиссий жараёнлардан психик ҳолат сифатида кайфият, психик хусусиятларга қобилиятлар ва бошқалар киради. Умумий психологиядаги бу бўлиниш шартли равишда амалга оширилган бўлиб, унда жараён тушунчаси умумий тадқиқ қилинаётган ҳодисанинг жараёний хусусиятга эга эканлиги таъкидланади, ҳолос. Психик ҳолат тушунчаси психик ҳолатларга нисбатан нисбий статиклигини англатади. Психик хусусият тушунчаси эса тадқиқ қилинаётган ҳодисанинг мустақамлигини, қайтарувчанлигини акс эттиради ва бу нарса шахс тузилишида ўз ифодасини топади. Умумий психологиядан бошқа соҳалар, билимлар асос сифатида фойдаланилади, худди шу боисдан у универсал хусусият касб этади.

Экспериментал психология - экспериментал методлар ёрдамида психик ҳодисаларни тадқиқ қилишнинг умумий соҳаси. Психология фан сифатида фалсафадан ажралиб чиқишида экспериментал тадқиқотлар ўтказиш асосий роль ўйнаган. XIX асрнинг ўрталарида психологик ҳодисалар устидан илк бор амалий экспериментал-психологик тадқиқотлар ўтказилган. Бу физиологик лабораторияларда элементар функцияларни ўрганиш орқали, яъни илк бор сезги ва идрокни ўрганиш билан бошланган. Бу тадқиқотлар экспериментал психологиянинг фалсафа ва физиологиядан мустақил, алоҳида фан сифатида вужудга келишига муҳим асос ва объектив шарт-шароит яратиб берган. Экспериментал психология фан сифатида ажралиб чиқишига В.Вундт ўзининг катта ҳиссасини қўшган. Илк экспериментал тадқиқотлар ўзини ўзи кузатиш методи ёрдами билан инсоннинг ички функцияларини ўрганишга қаратилган эди. Кейинчалик экспериментал ишлар турлича ҳайвонларда ўтказила бошланган. Тадқиқотларнинг кўпчилиги Т.Л.Морган, Э.Л.Торндайклар томонидан олиб борилган. Экспериментал тадқиқотлар орқали фақат психик функцияларгина эмас,

балки ҳиссиётларнинг индивидуал вариантлари ҳам текширилган. Экспериментал психологиянинг тадқиқотлари психология соҳаларининг назариясига асос бўлиб хизмат қилади.

Меҳнат психологияси - инсоннинг меҳнатга муносабати, меҳнат фаолиятининг қонуниятлари ва ривожланишини тадқиқ қиладиган психология соҳаси. Меҳнат психологиясининг объекти ишлаб чиқаришда ва меҳнатда шахснинг фаолияти, уни ишдан бўш вақтининг, дам олишининг ишлаб чиқаришга таъсирини ҳам текширган. Меҳнат унумдорлигига ишчини боқиш учун кетган сарфлар миқдори кўп бўлса, унга қанча қулай шарт-шароит яратилса, шунчалик ижобий таъсир юзага келади. Шу асосда юқоридаги фанлар меҳнаткашга психологик илиқ муҳит яратиш учун меҳнат психологиясига ёрдам беради. Меҳнат психологиясини Г.Мюнстербергнинг «Психология ва ишлаб чиқариш унумдорлиги» (1913) ва «Психотехника асослари» (1914) китоблари чиққан даврдан бошлаб алоҳида соҳа сифатида вужудга келганлиги эътироф этилган. Меҳнат психологиясининг асосий вазифаси ишлаб чиқариш муносабатларини ижобийлаштириш, меҳнаткашларга зарур шарт-шароит яратиб бериш, касбий касалликларнинг, ишлаб чиқаришда жисмоний фалокатларнинг, психологик зўриқишларнинг олдини олишдир.

Авиация психологияси - авиасаноат ва авиахизматчиларнинг меҳнат фаолиятида кечувчи психологик қонуниятларни ўрганади. Авиация психологиясининг предмети мураккаб авиация тизимини бошқаришдаги инсон психикасининг ролини текширишдан иборат. Авиация психологияси объекти шахс фаолияти, жамоа тузилишини ташкил қилишнинг шарт-шароитлари ҳисобланади. Авиация психологияси субъекти учувчилар, муҳандис, техник хизмат кўрсатиш таркибини ташкил этувчи стюардессалар ва бошқалар. Авиация психологияси соҳа сифатида учувчи қурилмалар яратилиши вақтидан, яъни XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларидан вужудга келган. Авиация психологияси туғилишининг асосий сабаби учувчи аппаратлар ишлатишда ва бошқаришда инсон омили хавфсизлигига шарт-шароит яратиш эҳтиёжидир. Авиация психологияси психологиянинг бошқа соҳалари билан узвий боғлиқдир.

Муҳандислик психологияси - инсон ва машина ўртасидаги муносабатни, инсонга машинанинг психологик таъсирини ва инсоннинг машина билан муносабати жараёнининг психологик қонуниятларини тадқиқот методлари ёрдами билан ўрганувчи психология соҳаси. Муҳандислик психологияси фан-техника революцияси таъсирида вужудга келган бўлиб, қуйидаги муаммоларни текширади:

- 1) инсон ва ЭХМ каби автоматика тизими юкламасида инсон вазифасини таҳлил қилиш;
- 2) ЭХМ операторларининг ҳамкорлик фаолиятида мулоқот жараёни ва уларнинг ўзаро таъсирини тадқиқ қилиш;
- 3) оператор фаолиятининг психологик тузилишини таҳлил этиш;
- 4) оператор ишининг сифатига, тезлигига, самарадорлигига таъсир қилувчи омилларни текшириш;
- 5) инсон томонидан ахборот қабул қилишни тадқиқ этиш;
- 6) оператор фаолиятини бошқариш механизмининг ўрганиш;
- 7) ЭХМни бошқаришдаги буйруқларни инсон томонидан қабул қилиш хусусиятини аниқлаш;
- 8) операторлар учун психодиагностика ва профорентация методларини ишлаб чиқиш;
- 9) операторларни ўрганишни оптималлаштириш.

Муҳандислик психологиясининг юқоридаги муаммоларини текшириш натижасида ёлғиз оператор фаолиятдан умумий меҳнат фаолиятини ўрганишга ўсиб ўтилади.

Космик психология - вазнсизлик ва бўшлиқда аниқ мўлжал ола билмаслик шароитида, организмда жуда кўп ортикча таассуротлар юкланган пайтда рўй берадиган нерв-психологик зўриқиш билан боғлиқ бўлган алоҳида ҳолатлар туғилганда киши фаолиятининг психологик хусусиятларини тадқиқ қиладиган психология соҳаси.

Экстремал психология - инсоннинг ўзгарган муҳит шарт-шароитларида психик фаолиятининг кечиши қонуниятларини ўрганадиган психология соҳаси. Экстремал шароитда инсонга бир қанча факторлар таъсир қилади: монотония, макон ўзгариши, хавф омили, вақт, шахсий аҳамиятга молик ахборотнинг ўзгариши, ёлғизлик, гуруҳий изоляция ва ҳаётий хавф. Экстремал шароитда инсон мослашишининг биологик вазифаси экстремал шароитда ишловчиларни танлаб олиш (космос, арктика, ёнғин ва ҳоказо), машқлантириш, тренинг ўтказишдан иборат.

Педагогик психология - тарбия ва таълим муаммоларини тадқиқ қиладиган психология соҳаси. Педагогик психология шахснинг мақсадга мувофиқ ривожланиши, билиш фаолиятининг ва шахсда ижтимоий ижобий сифатларни тарбиялашнинг психологик муаммоларини ўрганади. Педагогик психологиянинг мақсади - ўқитишнинг оқилона ривожлантирувчи таъсирини, шарт-шароит ва бошқа психологик факторлардан келиб чиққан ҳолда кучайтиришдир. Педагогик психология XIX асрнинг иккинчи ярмида ижтимоий тараққиётнинг таъсири натижасида вужудга келган. Экспериментал психология тадқиқотчилари педагогик психология ривожланишига катта ҳисса қўшганлар. Бундан ташқари, педагогик психологиянинг фан сифатида тараққий этишда ўша даврда юзага келган психологик йўналишлар ҳам ўзининг ижобий таъсирини ўтказган. Бихевиористик психология йўналиши педагогик психология учун асос қилиб тарбиячи ва ўқитувчига восита қилиб ташқи муҳит таъсирини олади. Ташқи муҳит қанчалик ижобий таъсир қилувчи омил бўлса, яъни қулай шарт-шароит вужудга келса, демак, шахснинг тарбияланиши шунчалик ижобий кечади.

Ҳозирги замон педагогик психология ривожланиши натижасида инсоннинг индивидуал-психологик фарқлари, ижтимоий-тарихий тажрибалар таъсири ҳамда бошқа одамлар ўртасидаги мулоқот, муомала таъсири борлигини, шунингдек, яна бир қанча факторларни ҳисобга олган ҳолда шахсни ривожлантирувчи таълим орқали ўқитиш ва тарбиялаш ётади. Педагогик психологияни шартли равишда бир неча турга ажратиш мумкин: а) таълим психологияси; б) тарбия психологияси; в) ўқитувчи психологияси; г) олий мактаб психологияси кабилар.

Тиббиёт психологияси - касалларнинг даволаниши, гигиена, профилактика, диагностика жабҳаларини тадқиқ қилувчи психология соҳаси. Тиббиёт психологиясида тадқиқотлар тизимига касалликларнинг кечиши, уларнинг шахс психологиясига таъсири қонуниятлари, инсоннинг касалликдан соғайишига микросоциал гуруҳ таъсири ўрганилади. Тиббиёт психологияси ўз ичига клиник психология, патопсихология, нейропсихология, соматопсихология каби бўлимларни қамраб олади. Тиббиёт психологияси таркибига психотерапия соҳасини ҳам киритадилар. Тиббиёт психологиясининг асосий муаммоси касалликни даволашнинг инсон психологиясига таъсирини тадқиқ қилишдир. Унинг асосий муаммоси инсоннинг психологиясига ижобий таъсир қилувчи ва шу билан даволанишни тезлаштирувчи, ижобий даволаш муҳитини ташкил қилишдир. Психик ҳодисалар билан мияга физиологик тузилишлар ўртасидаги нисбатни ўрганадиган соҳа - нейропсихология. Доривор моддаларнинг киши психик

фаолиятига таъсирини текширадиган соҳа - психофармокология. Беморларни даволаш учун психик жиҳатдан саломатлигини таъминлаш чора-тадбирлари тизимини ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи соҳа - психопрофилактика.

Юридик психология - ҳуқуқ доирасидаги муносабатлар одамларнинг психик фаолиятини ҳуқуқий бошқариш механизмлари ва қонуниятларини ўрганувчи психология соҳаси. Экспериментал психология таъсири остида XX асрнинг бошларида юридик психология соҳасида илк лаборатория тадқиқотлари ўтказилган. Бу тадқиқотчилар гувоҳларнинг кўрсатмаларини ва сўроқ олиб бориш асосларини ўрганишни мақсад қилиб қўйган эдилар. Юридик психолог сифатида ёзувчи А.К.Дойлнинг қаҳрамони Шерлок Холмсни аташ мумкин. Юридик психология бўйича тадқиқот ишлари ўша вақтларда Г.Гросс, К.Марбе, В.Штерн, К.Юнг ва бошқа психологлар томонидан олиб борилган. Кейинчалик юридик психологиянинг ўзига хос тадқиқот йўналишлари вужудга келди: жиноятчилар шахсини тадқиқ қилиш, гувоҳлик кўрсатувчилар кўрсатмаларини текшириш, суд психологияси экспертизасининг назарий ва амалий томонлари ишлаб чиқилган. Юридик психология умумий психологиянинг методлари ва ўзига хос уларнинг шакллари кўлланилади. Ҳозирги замонда унинг бир қанча билимлари мавжуддир: криминал психология, суд психологияси, жиноятчиларни қайта тарбиялаш психологияси, яъни пенитенциар психологияси ёки ахлоқ тузатиш меҳнат психологияси кабилар.

Ҳарбий психология - ҳарбий фаолиятининг инсон психикасига таъсири, ҳарбий фаолиятнинг хусусиятларини психологик қонуниятларини ўрганувчи, тадқиқ қилувчи психология соҳаси. Жангчи шахсининг психологик факторларини текшириш - ҳарбий психологиясининг асосий муаммоларидан биридир. Ҳарбий жамоаларда шахслараро муносабатлар, командирлар билан жангчилар мулоқотининг психологик хусусиятлари, фавқулоддаги ҳолатларда ҳарбий хизматдаги кишилар психикасининг ўзгариш, бўлинмаларда психологик муҳит масаласи, ҳарбий-ватанпарварлик туйғусини шакллантириш бирламчи муаммо эканлиги ва ҳоказо. Ҳарбий психология негизида социал психология, меҳнат психологияси, муҳандислик психологияси, педагогик психология соҳаларининг назарий-амалий материаллари, умумбашарий қонуниятлари ётади.

Спорт психологияси - спорт мусобақалари ва машқланиш фаолиятида инсон психикасининг ривожланиши, гуруҳий муносабатларнинг психологик қонуниятларини тадқиқ қилувчи психология соҳаси. Мазкур соҳа XX асрнинг 60-70 йилларида жадал суръатлар билан ривожлана бошлади ва унинг илк тадқиқотлари спортчиларнинг индивидуал-психологик фарқларини ўрганишга қаратилган эди. Ҳозирги даврга келиб эса спорт психологияси ўрганаётган муаммолар кўлами кенгайди, шу боисдан унинг асосий вазифаси спортчиларнинг психик ва жисмоний камолотга таъсир ўтказувчи муҳим шарт-шароитларни яратиб беришдир. Бундан ташқари, спорт психологияси спортчиларнинг шахс сифатида ривожланишига, эришган ютуқларига психологик ёрдам кўрсатиш жабҳалари билан ҳам шуғулланади.

Савдо психологияси - жаҳон мамлакатларида кенг ривожланган бўлиб, тижорат таъсирининг психологик негизлари, объектив ва субъектив шарт-шароитларини, эҳтиёжнинг индивидуал, ёшга, жинсга оид ва бошқа хусусиятларини, харидорларга хизмат кўрсатишнинг психологик омилларини аниқлайдиган соҳа. Савдо психологияси савдо-тижорат рекламалари, модалар психологияси ва шу каби масалаларни тадқиқ қилади. Айниқса, сотувчи-харидор муносабати, кишиларга таъсир ўтказиш, уларда илиқ ҳис-туйғу, ишонч уйғотиш механизмлари, мантиқан уларни муомала жараёнида ишонтириш, қизиқтириш, ижтимоий аҳамиятини тушунтира билиш, низоли ҳолатларнинг олдини олиш, хизматда мулоқот маданияти ва унинг тренингларидан унумли фойдаланиш,

харидорларнинг психологик хусусиятларини англаган ҳолда муносабатда бўлиш қонуниятларини тадқиқ этиш ҳам мазкур соҳанинг текширув предметиға киради.

Ижодиёт психологияси - бадий қадриятларни ўзлаштиришда, уларнинг янги кўринишларини ижод қилишда ва шу қадриятлар инсон томонидан идрок қилишда кечадиган психологик ҳолатларни ҳамда бу ҳолатларнинг шахс ҳаёти, фаолиятиға таъсирини ўрганувчи психология соҳаси. Ижод психологияси бир томондан психологизм таъсири остида, иккинчи томондан эса аксилпсихологизм исканжасида ривожланади. Психологизм тарафдорлари бадий асарлар яратилиши индивидуал онг таъсирида вужудға келади, деб талқин қилишади. Аксилпсихологизм бу асарларға субъектнинг психик фаоллигининг таъсирини инкор қилди.

Ҳозирги замонда санъат асарларининг тарихий жиҳатдан уларни ижодкорларининг шахсий хусусиятлари бирламчи эканлигидан келиб чиқилади. Замонавий санъат психологияси санъаткорларнинг қобилиятларини асар яратишда хиссий кўринишларни, шахслараро муносабатларни психологик нуқтаи назардан ўрғанади. Санъатда инсон руҳий оламини амалий жиҳатдан текшириш, баҳолаш, ўзига хос жиҳатларини гуруҳлаш, индивидуал, гуруҳий, жамоавий таъсир хусусиятларини шарҳлаш имконияти мавжуд. Санъат психологияси ижтимоий тарбия беришнинг психологик механизмлари, йўллари, қонуниятлари, методлари қабиларни тадқиқ этувчи муҳим соҳалардан биридир. Бугунги кунда унинг қуйидаги соҳалари ўз тадқиқот предмети ва объектиға эгадир: ижод психологияси, санъат психологияси, бадий таржима психологияси, бадий ижодиёт психологияси, халқ амалий санъати психологияси, бадий меъморлик психологияси қабилар.

Ёш психологияси - шахснинг психик ривожланиш қонуниятларини инсон туғилишидан то умрининг охиригача бўлган даврни, яъни онтогенезни ўрғанадиган психология соҳаси. Ёш психологияси болалар психологияси сифатида XIX асрнинг охирида вужудға келган бўлиб, у фан ва техника тараққиёти, жамият талабига биноан болалар психологияси тараққиётида қўлланилган. Ёш психологияси ҳозирги замонда болалар психологияси, ўсмирлик ва ўспиринлик психологияси, етуклик психологияси, геронтопсихологиядан иборатдир. У инсоннинг онтогенезда ривожланиш жараёнида психик ҳолатларнинг кечиши, психик функцияларнинг роли, уларнинг ўзгариши, ҳаракатлантирувчи кучлар, механизмлар, таъсир ўтказувчи объектив ва субъектив факторлар, тараққиёт қонуниятларини тадқиқ қилади. Ёш психологияси умр ўтиши билан психологик фарқлар, индивидуал-психологик хусусиятлар ўрганишини ўрғанади, тадқиқотларда маданий, ижтимоий-тарихий, миллий таъсирни ҳисобға олади. Шунинг учун ёш психологиясининг объектлари ўта мураккаб бўлиб, тараққиётлар тараққиётини текширишни тақозо қилади. Жаҳон психологиясида тўпланган барча назарий материалларға, шу жумладан генетик моделлаштириш (Л.С.Виготский) методларига, эгизаклар методига ва шунга ўхшаш ўта мураккаб жараёнларнинг лонгитюд (узлуксиз) услуби ёрдамида текширишға асосланади. Ёш психологиясининг асосий вазифаларидан бири - болани психик ривожланишининг ижобий шаклда ташкил этилиши, ёш давлари инқироzi босқичлари, жараёнлари ва пайтларида психологик ёрдам кўрсатиш чора-тадбирларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Ёш психологияси педагогик психологиянинг илмий, амалий, тажрибавий асоси бўлиб ҳисобланади, лекин бошқа соҳалари билан ҳам узвий алоҳида фаолият кўрсатади, инсон камолотининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида ижтимоий аҳамиятға молик материаллар тўплайди.

Махсус психология - нормал психик ривожланмаган туғма ёки кейинчалик орттирилган нуқсонлар, дефектлар таъсири остидаги инсонларнинг психологиясини тадқиқот қилиш соҳаси. Унинг бир неча бўлимлари ҳукм суради:

патопсихология - ривожланиш жараёнида психиканинг айниши, миёдаги касалликнинг турлича кечиши, психиканинг тамоман издан чиқиши ҳолларини ўрганувчи соҳа; олигофренопсихология - психик ривожланишнинг миёдаги туғма асоратлар билан боғлиқ патологияси туғрисида тадқиқот ишларини олиб боровчи соҳа; сурдопсихология - кулоқ эшитишнинг бутунлай қар бўлиб қолгунга қадар жиддий камчиликлари, нуқсонлари билан шуғулланувчи, болани вояга етказишнинг омилкор йўл-йўриқларини топувчи, коррекцион-тузатиш ишларини олиб боровчи соҳа; тифлопсихология - чала кўрувчи ва мутлақо кўзи ожиз одамларнинг психологик ривожланишини тадқиқ қилувчи соҳа. Махсус психологиянинг яна ўзига хос тар бўлимлари ҳам мавжуд бўлиб, инсонларнинг касаллиги, нуқсони, ақл-идрок даражаси, нутқ фаолияти патологиясига биноан тадқиқот ишлари олиб борилади.

Қиёсий психология - психологиянинг мураккаб бўлимларидан бири бўлиб, психиканинг филогенетик ҳолатлари ва уларнинг шаклларини тадқиқ қиладиган соҳаси. қиёсий психологияда ҳайвонлар психологияси одамларники билан қиёсланади, уларнинг ҳуқ-атворидаги ўхшашликлар ва тафовутлар сабаблари текширилади, ҳаракатлантирувчи кучлар, таъсир ўтказувчи воситалар, омиллар аниқланади. Зоопсихология қиёсий психологиянинг бўлимидан иборат бўлиб, у турли гуруҳларга, турларга мансуб ҳайвонлар, жониворлар психикасини, уларнинг хатти-ҳаракатларини ўрганади. Этология - биологик ва психологик жабҳалар қоришмасидан иборат бўлиб, ҳайвонларнинг хатти-ҳаракатидаги туғма аломатлар, механизмлар инсонники билан умумий негизга эга эканлигини ўрганувчи соҳа.

Дифференциал психология - шахслар ўртасидаги тафовут ва фарқларни ҳамда гуруҳ аъзолари орасидаги номутаносибликларнинг психологик томонларини, яъни психологик фарқларини ўрганувчи психология соҳаси. Дифференциал психологияга Ф.Гальтон асос солган бўлиб, у индивидуал фарқларни статистик анализ қилиш учун бир қанча усуллар ва асбоблар яратган. Дифференциал психология терминини немис психологи В. Штерн ўзининг «Индивидуал фарқлар психологияси» (1900 йил) асарида ишлатган. Дифференциал психологиянинг асосий методларидан бири - тестдир. Аввал индивидуал тестлар, кейинчалик эса гуруҳий тестлар қўлланила бошланган, улар асосан ақлий ривожланишдаги фарқларни ўрганишга қаратилган бўлиб, муайян вақт ўтгандан сўнг проектив тестлар ишлаб чиқилган. Мазкур тестлар қизиқишдаги, интилишдаги, ҳиссиётдаги тафовутларни текширишга қаратилгандир. Тестларнинг фактор анализи ёки интеллектга оид маълумот берувчи омиллари ўрганилган. Жаҳон психологиясида энг кенг ёйилган назариядан бири - бу Н.Спирменнинг икки факторли концепциясидир. Бу назарияга биноан, ҳар бир фаолият учун умумий битта фактор мавжуддир, бундан ташқари, ўша фаолиятга қаратилган хусусий фактор ҳам мавжуд. Шу соҳага оид яна бир назария Л.Тёрстон, Дж.Гильфорд ва бошқаларнинг мультифакторлик ёндашувидир. Мазкур назария умумий фактор борлигини инкор қилади, унда бошланғич ақлий қобилиятлар асосий ўринга қўйилади. Психология инсон қобилиятлари генетик, биологик омилларга асосланган, деган ғоя мавжуд бўлиб, таъкидланишича, улар гўёки наслдан наслга ўтади. Ҳозирги замон дифференциал психология диагностика, прогностика методлари ёрдами билан шахсларни қобилияти бўйича танлашда илмий принцип ва қонуниятларга асосланади.

Психофизиология - одамларнинг индивидуал-психологик ва психофизиологик фарқларини тадқиқ қилувчи, психиканинг генетикасини ўрганувчи психология соҳаси. Ҳатто дифференциал психофизиология термини мавжуд бўлиб, уни 1963 йилда В.Д.Небилицин томонидан фанга киритилган. Психофизиологиянинг иккита асосий тадқиқот ёндашуви мавжуд: а) мустақил амалий тадқиқотларда олинган физиологик ва психологик натижаларни ўзаро

солиштириш, қиёслаш; б) бирон бир фаолиятда физиологик функциялар ўзгаришини ўрганиш.

Ижтимоий (социал) психология - одамларнинг ижтимоий гуруҳларга бирлашишини, бу гуруҳий тавсифни, шахснинг гуруҳий фаолияти ва хулқ-атворини, ижтимоий-психологик қонуниятлар, ҳолатлар, ҳодисалар, ижтимоий установка кабиларни тадқиқот қилувчи психология соҳаси. қадимги замондан ижтимоий-психологик воқелик фалсафий нуқтаи назардан ўрганилиб келинган, лекин шахс, гуруҳ, жамоа муносабатлари қамраб олинмаган. Ижтимоий психология фанига асос бўлиб психология, социология, антропология, этнография, криминология, фалсафа каби фанлар хизмат қилиб келган. XIX асрнинг иккинчи ярмида социал психологияни фан сифатида ривожлантиришга илк уринишлар бошланган. Жаҳон жамоатчилиги томонидан социал психология 1908 йилдан эътиборан алоҳида фан сифатида тан олинган. Бунга асос бўлиб бир вақтнинг ўзида англиялик психолог У.(В) Макдугалл ва америкалик социолог Э.Россларнинг тадқиқот натижалари хизмат қилди. Чунки бу ишларда «социал психология» термини қўлланилган эди. Урушдан кейинги йилларда АҚШда ва бошқа мамлакатларда социал психология муаммолари юзасидан тадқиқотлар ўтказиш жараёни кенг ёйилди. Айниқса, АҚШ да ўтказилган Которннинг тажрибаси, Э.Мэйонинг изланишлари социал психология тарихида асосий роль ўйнайди. Бу тадқиқотчиларнинг асосий объекти бўлиб кичик гуруҳлар хизмат қилган, тажрибалар лаборатория шароитида ўтказилган. Социал психология фан сифатида мулоқот, муомала қонуниятлари, шахслараро муносабат, индивидуал ва гуруҳий ўзаро таъсир, гуруҳларнинг ички ва ташқи тузилиши, уларнинг турлари, таснифи, оммавий ҳолатлар ва бошқаларни текширади.

Социал психология бир неча соҳаларни ўз ичига қамраб олади: дин психологияси, оила психологияси, муомала психологияси, кичик гуруҳ психологияси, катта гуруҳ психологияси, модалар психологияси, инсонни инсон томонидан идрок қилиш психологияси, этнопсихология ва бошқалар.

Дин психологияси - психологик ва ижтимоий психологик омилларнинг диний онг билан шартланганлигини, диннинг инсонга таъсирини ўрганувчи психология соҳаси. Дин психологияси XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида вужудга келган бўлиб, инсонни ибодат қилишдаги, диний анъаналарни, расм-русумларни бажаришдаги ҳиссиёт ҳолатларини ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Диний психологияни ўрганиш қуйидаги йўналишларда амалга оширилмоқда:

а) умумий назария: диний онг, унинг тузилиши, диний ҳиссиёт, диннинг шахс шаклланишидаги аҳамияти;

б) дин психологияси дифференциацияси: ижтимоий муҳит ва тарихий даврдан шаклланган онг ва ҳиссиёт тадқиқоти;

в) диний гуруҳ психологияси;

г) диний расм-русумлар психологияси;

д) хурфикрлилик таълими психологияси кабидир.

Сиёсий психология - жамиятнинг сиёсий ҳаётидаги психологик хусусиятлар, ҳолатлар, қонуниятлар, таъсирчанлик ва таъсир ўтказиш жараёнлари каби жабҳаларни текширувчи психология соҳаси.

Оила психологияси - оиланинг психологиясини ўрганувчи фанлараро тадқиқот қилишга йўналган психология соҳаси саналади. Оила психологияси оиланинг психологик муаммоларини ўрганади, у оилага таъсир қилувчи омилларни, оиладаги роллар тақсимланиши, эр-хотин муносабати, шахслараро

муносабат, ёш хусусиятлари, жинсий тафовутларга асосланиб мулоқотга киришиш кабиларни ўрганади. Оила психологияси томонидан тўпланган материаллар оила мустақамлигини сақлаш учун маслаҳатлар беришда, ҳар бир социологик ва психологик дастурлар тузишда қўлланилади. Шунингдек, оила типлари, тузилиши, иерархияси, уларга таъсир қилувчи объектив ва субъектив омиллар ҳам мазкур соҳанинг тадқиқот предметиға киради.

Бошқарув психологияси - жамиятда фаолият кўрсатаётган шахслар, гуруҳлар ва жамоалар ўртасидаги ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган назорат, баҳолаш, муносабат қонуниятларини, раҳбар фаолияти ва характери, қобилияти хусусиятларини тадқиқ қиладиган ижтимоий психологиянинг соҳаси.

Фан психологияси - илмий тадқиқот ўтказишнинг самарадорлигини ошириш учун психологик таъсир омилларини ўрганувчи психология соҳаси. Фан психологияси фанга оид бошқа соҳалар билан узвий боғлиқ бўлиб, ишлаб чиқаришда, илмий марказларда ижтимоий ва индивидуал хусусиятларга эга бўлган психологик қонуниятларни тадқиқ қилади, инсоннинг ижтимоий қобилиятлари, ақлий имкониятлари ҳамда улардан унумли фойдаланиш омилларини текширади. Кашфиётлар амалга оширилиши негизлари, механизмлари, шарт-шароитлари ва унда инсон омилнинг роли каби ҳолатларни ўрганади.

Компьютерлаштириш психологияси - компьютернинг ишлаб чиқаришдаги роли, психик акс эттиришга таъсири, шахс тузилишининг ўзгаришини ўрганувчи психология соҳаси. Мазкур соҳа компьютер ва инсон ўртасидаги диалогик муносабатни ҳам тадқиқот қилади, натижада «техника-инсон-техника» ўзаро таъсири механизмини текширади ва зарур жабҳалар ўзаро таъсирини аниқлайди. Компьютерлаштириш инсон психологиясида муайян ўзгаришларни юзага келтиради, сермахсул техника яратиш тизимини тезлаштиришга муҳим психологик асос яратади. Компьютерлаштиришнинг бош муаммоси - унинг инсонга таъсир ўтказиш механизмларини тадқиқот қилишдир.

Парапсихология - ҳозирги замон фанининг чегарасидан ташқаридаги, тушунтириш қийин бўлган психик ҳодисаларни ўрганади. Экстрасенсорика - ўта сезувчанлик, телепатия - фикрни масофаға узатиш, келажакни башорат қилиш ва ҳоказо. Парапсихологияға нисбатан қизиқиш қадимдан мавжуд бўлиб, унга нисбатан ихлос то ҳозирги кунгача камайгани йўқ, гоҳо уни психотроника деб ҳам аташади. Хиромантия-қўл кафтиға қараб фол очиш, инсон келажаги ва унинг тақдири ҳақида олдиндан башорат қилишдан иборат ноилмий соҳа. Спиритизм-ўлган одамлар арвоҳлари, руҳлари билан алоқа ўрнатиш мумкин, улар ҳамиша барҳаёт ва биз билан мулоқотға муҳтож ғояни илгари сурувчи парапсихология соҳаси.

2-саволни баёни:

Ер юзида одам зоти пайдо бўлибдики, у таълим тарбия билан шуғулланиб келади, комилликка интилади. Катталар ёш авлодға ўзларининг тажрибаларини, инсоний фазилатларини, билим кўникма ва малакаларини сингдиришға ҳаракат қилади. Бу вазифалар турли усулларда турлича ҳал этилган бўлиб, уларнинг натижаси сифатида, педагогика фанининг дастлабки таълимотлари таркиб топиб борган. Инсон тафаккури, билими унинг ижтимоий тажрибаларида акс этган.

Қадимшунос олимларнинг таъкидлашларича, минглаб йиллар олдин кишилар етук онглилик асосида маданий мерос намуналарини яратганлар. Аммо уларға берилган таълим-тарбиянинг мазмуни ва моҳияти. қандай амалға оширилганлиги мукаммал тарзда бизгача етиб келмаган. Айниқса кўҳна шарқ мамлакатлари Хитой, Ҳиндистон, Марказий Осиё, Арабистон, Эрон, Туркия ва бошқа жойларда ўта мукаммал таълим тарбия тизими мавжуд бўлганлиги маданий-меъморий ёдгорликда турли саънат ва муҳандислик иншоатларида учратиш мумкин.

Ҳозирги кунда сақланиб қолган энг эски педагогик таълимот қадимги Юнонистон давлатлари: Спарта ва Атикада амалга оширилган. Педагогика тушунчаси ҳам ўша замонларда қўлланила бошлаган.

Аввало «*païs ageînes*» «яъни бола етаклаш» деган маънони англатади. Қулдорларнинг болаларини қўриқлаб, ҳимоя қилиб юрадиган кишиларни шундай атаган. Кейинчалик мактабларнинг кучайиши, таълим тарбиянинг такомиллашиб бориши натижасида таълим-тарбия билан шуғулланувчи кишиларни педагоглар деб аташган.

Педагогика таълим-тарбия ҳақидаги таълимотларни ўрганадиган соҳа сифатида фалсафанинг таркибида шаклланиб борди.

Педагогиканинг предмети сифатида таълим-тарбия жараёни ва унда амалга оширишга қаратилган махсус тайёргарлик кўрган кишиларнинг фаолияти тушунилади.

Турли манбалар ва муаллифларнинг педагогикага берган таърифларидан келиб чиққан ҳолда уни қуйидагича ифодалаш мумкин:

Педагогика жамиятнинг барча аъзоларини ижтимоий эҳтиёжга мос ҳолда тарбиялаш, шахс сифатида шакллантириш, замонавий билим кўникма ва малакалар беришнинг йўл-йўриқлари қонуният ҳамда мазмун моҳиятини ўрганувчи фандир.

Бу таъриф маълум даражада «Таълим тўғрисида» қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг мазмунига мос келади. Фақат ўқувчи ёшлар эмас, жамиятнинг барча аъзолари таълим ва тарбиядан баҳраманд бўлишлари, узлуксиз таълим тизими таъсирида камолот сари интилиш зарур. Ўзбекистоннинг миллий истиқлолга эришиши педагогика фанининг мақсад ва вазифаларини янгиланишига олиб келди.

Шўролар тизими давридаги комунистик мафкурага асосланган тарбия кўп жиҳатлари билан барча халқлар ва миллатларни бир қолипда «улуғ оға» руҳига мослаштириб улғайтиришга мўлжалланган эди. Бу иллатдан воз кечиб, биринчи навбатда миллий руҳда тарбиялашга алоҳида эътибор берилди. Президент И.Каримов таъкидлаганларидек: «Буюк давлат, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айти пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ қадриятлари, миллати билан фахрланадиган ва келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак. Бундай инсонларни тарбиялаш эса ижтимоий фанимизнинг муқаддас бурчидир».¹

Халқимиз бой миллий тарбия анъаналарига эга, унга суяган ҳолда комилликка интилувчи шахсни таркиб топтириш мумкин. Лекин педагогика фани умуминсоний тарбиянинг нодир намуналари таъсирида миллий тарбияни бойитиб боришни ҳам мақсад қилиб қўйган. Бу буюк мақсадлар ўз навбатида таълим ва тарбиянинг тажрибада синалган шакллари билан бир қаторда, жаҳондаги илғор педагогик технологиялардан қўлланиш, етук мутахассислар тайёрлаш, ёшларнинг қобилияти, қизиқиши ва имкониятларини ҳисобга олган вазифаларни ҳал этишга қаратилган.

Назорат саволлари:

1. Психологиянинг асосий принциплари ва уларнинг касб танлаш ишларидаги аҳамияти.
2. Педагогика фанининг касб танлашга йўллаш ишларини ташкил этишдаги ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

Хулоса:

Психологик-педагогик фанларни ўрганишда талабаларни касб танлашга йўллаш ишини ташкил этишда назарий ва методик жиҳатдан тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Чунки ҳар бир касб эгаси психологик-педагогик билимларга эга бўлиши лозим.

**5.1.6. ПСИХОЛОГИК – ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЎРГАНИШДА ТАЛАБАЛАРНИ
КАСБ ТАНЛАШГА ЙЎЛЛАШ ИШИГА НАЗАРИЙ – МЕТОДИК ЖИҲАТДАН
ТАЙЁРЛАШ МАВЗУСИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛАДИГАН МАЪРУЗА ДАРСИНИ
ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ:**

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс
1	Тайёрлов босқичи: Ўқув мақсади: Педагогика ва психология фанларини ўқитишнинг касб танлашга йўллаш ишларидаги тутган ўрни ҳақида маълумотлар бериш	Ўқитувчи
2	Қўлланиладиган интерфаол метод: Мунозара, тезкор савол жавоб	Ўқитувчи
3	Кириш Мавзу бўйича сасоий саволлар ёритиб берилади, талабалар тушунчаси савол-жавоб орқали текшириб қўрилади	Ўқитувчи
4	Мустаҳкамлаш учун бериладиган саволлар: Психология фанининг касб танлашга йўллашда назарий асослари. Педагогика фанини ўқитишда касб танлашга йўллаш жараёнида методик асослар.	Ўқитувчи
5	Гуруҳда ишлаш: ўтилган мавзу бўйича талабалар тушунчаси ва фикрлари тингланади, умумлаштирилади, энг тўғри фикрлар рағбатлантирилади ва дарсга яқун ясалади.	Ўқитувчи, талабалар
6	ТМИ —мавзу бўйича топшириқлар берилади ва уларни бажариш методикаси тўғрисида кўрсатмалар берилади, адабиётлар рўйхати берилиб улардан фойдаланиш ўргатилинади.	Ўқитувчи, талабалар

ЛАБОРАТОРИЯ ИШЛАРИ

1. КАСБЛАРНИНГ ТИПЛАРИ, СИНФИ, БЎЛИМИ ВА ГУРУХЛАРИ.

1.Ўқув мақсадлари: касблар типлари, синфи бўлими ва гуруҳлари ҳақида умумий тушунчалар бериш.

2.Ишни бажариш тартиби: тавсия этилган материалларни қунт билан ўрганиш ва қўшимчалар билан тўлдириш, бажарилган иш ҳақида ҳисобот тайёрлаш.

1. Касб типлари: инсон-техника, инсон-инсон, инсон-белгили система, инсон-бадий образ.

2. Касб синфи: аниқлаш, фикрлаш, билиш баҳолаш, тушуниш, текшириш ўзгартириш, қайта ишлаш, тартибга келтиришни ташкил этиш, таъсир кўрсатиш, хизмат кўрсатиш, кашф этиш, ўйлаб топиш, ечимининг, янгича усулини топиш, янгилик яратиш ва киритиш.

3. Касб бўлими: мускул кучи ҳисобига иш бажарувчи, меҳнат қуроллари, механизациялашган меҳнат қуроллари (қўл ёки оёқ ёрдамида бошқарилувчи, машиналар, механизмлар, автоматлаштиритилган меҳнат қуроллари қурулма, станоклар, автоматик линиялар).

4. Касб гуруҳи: маънавий, ахлоқий жавобгарлик даражаси юқори бўлган меҳнат шароитлари, ғайриоддий меҳнат шароити, маиший турмуш меҳнат шароити, очиқ хаводаги меҳнат шароити.

**Ушбу материалларни жадвал кўринишида қуйидагига асослаш мумкин.
(Б.А.Климов касб классификацияси).**

Классификацион белги		Меҳнат турлари ва характери			
Меҳнат предмети (касб типлари)	Те инсон-техника	Та инсон-табиат	И инсон-инсон	Бе инсон-белгили система	Ба инсон-бадий образ
Меҳнат мақсади (касб синфи)	Г аниқлаш фарқлаш билиш тушуниш текшириш	Ў ўзгартириш қайта шлаш тартибга келтириш ташкил этиш таъсир кўрсатиш хизмат кўрсатиш	К кашф этиш ўйлаб топиш ихтиро этиш ечимининг янгича усулини топиш янгилик киритиш		
Меҳнат қуроли (касб бўлими)	К (бевосита қўл ёки оёқ мускул кучи ҳисобига иш бажарувчи меҳнат қуроллари)	М механизациялашган меҳнат қуроллари (қўл ёки оёқ ёрдамида бошқарилувчи механизмлар)	А автоматлашган меҳнат қуроллари (қурилма, дастурли станоклар, автоматик линиялар)	Ф инсон организмининг функционал воситалари (инсон танаси органларининг функцияларидан фойдаланиш)	
Меҳнат шароити (касб гуруҳи)	Ж маънавий, арлик даражаси ан меҳнат	Ғ ғайриоддий меҳнат шароити	М маиший турмуш меҳнат шароити	О очик ҳаводаги меҳнат шароити	

**Жадвалдаги касб типи, синфи, бўлими гуруҳи ва касб формуласини
интерфаол усулдан фойдаланиб аниқлашни келтирамиз:**

- 1. Касб типини аниқлаш:** турли касблар ёзилган карточкалар ва бешта тип номи ёзилган (инсон-техника, инсон-табиат, инсон-инсон, инсон-белгили система, инсон-бадий образ)карточка берилади. 1 дақиқа ичида бешта тип бўйича касбларни ажратиб чиқиш сўралади.
Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурилмаганлари сони ҳисобга олинади.
- 2. Касб типини аниқлаш:** бешта типга алоқадор расмлар тасвирланган карточкаларни (техника, табиат, инсон, белгили система, бадий образни рамзий ифодаловчи расмлар, тасвирлар) ва касблар номи ёзилган ёки касблар тасвирланган расмларни ўз типини бўйича ажратиш таклиф этилади, ўқувчилар расмдаги тасвирлар қайси типга ва қайси касбга алоқадор эканлигини фаҳмлашлари керак. **Баҳолаш тартиби;** ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.
- 3. Касб синфини аниқлаш:** турли касблар ёзилган карточкалар ва учта касб синфи номи ёзилган (гностик, ўзгартирувчи, кашф этувчи) карточка берилади. 1 дақиқа ичида учта синф бўйича касбларни ажратиб чиқиш сўралади.

Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

4. **Касб синфини аниқлаш:** учта синфга алоқадор расмлар тасвирланган карточкаларни (гностик, ўзгартирувчи, кашф этувчи) ва касбларни номи ёзилган ёки касблар тавирланган расмларни ўз синфлари бўйича ажратиш таклиф этилади. Ўқувчилар расмдаги тасвирлар қайси синфга ва қайси касбга алоқадор эканлигини фаҳмлашлари керак.

Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

5. **Касб бўлимини аниқлаш:** турли касблар ёзилган карточкалар ва тўртта касб бўлими номи ёзилган (қўл меҳнати куроллари, механизациялашган меҳнат куроллари, автоматлашган меҳнат куроллари, инсон организмнинг функционал воситалари) карточкаси берилади. 1 дақиқа ичида тўртта бўлим бўйича касбларни ажратиш чиқиш сўралади.

Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

6. **Касб бўлимини аниқлаш:** тўртта бўлимга алоқадор расмлар, турли хил меҳнат куроллари тасвирланган карточкаларни (қўл меҳнат куроллари, автоматлашган меҳнат куроллари, инсон организмнинг функционал воситалари) ва касблар номи ёзилган ёки касблар тасвирланган расмларни ўз бўлимлари бўйича ажратиш таклиф этилади. Ўқувчилар расмдаги тасвирлар қайси бўлимга ва қайси касбга алоқадор эканлигини фаҳмлашлари керак.

Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

7. **Касб гуруҳини аниқлаш:** турли касблар ёзилган карточкалар ва тўртта касб гуруҳи номи ёзилган (маиший турмуш меҳнат шароити, маънавий жавобгарлик меҳнат шароити, очиқ ҳаводаги меҳнат шароити, ғайриоддий меҳнат шароити) карточка берилади. 1 дақиқа ичида тўртта гуруҳ бўйича касбларни ажратиш чиқиш сўралади. Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

8. **Касб гуруҳини аниқлаш:** тўртта гуруҳга алоқадор расмлар, турли хил меҳнат шароитлари тасвирланган карточкаларни (маиший турмуш меҳнат шароити, маънавий жавобгарлик меҳнат шароити, очиқ ҳаводаги меҳнат шароити, ғайриоддий меҳнат шароити) ва касблар номи ёзилган ёки касблар тасвирланган расмларни ўз бўлимлари бўйича ажратиш таклиф этилади. Ўқувчилар расмдаги тасвирлар қайси гуруҳга ва қайси касбга алоқадор эканлигини фаҳмлашлари керак. Баҳолаш тартиби; ҳар бир гуруҳдаги тўғри ва нотўғри ажратилган касблар сони ҳамда ажратишга улгурмаганлари сони ҳисобга олинади.

9. **Касб формуласини аниқлаш:** меҳнат хусусиятлари – классификацион белгиларнинг номлари уларнинг бош ҳарфи билан қисқартириб олинади;

Касб типи: Те, Та, И, Бе, Ба;

Касб синфи: Г, Ў, К;
Касб бўлими: К, М, А, Ф;
Касб гуруҳи: м, ж, о, ғ.

Касб номлари ёзилган карточкалар берилди ва гуруҳдан уларнинг 1 дақиқа ичида формулаларини топиш, яъни қайси тип, синф, бўлим, гуруҳга мансублигини аниқлаш сўралади. Сўнг унинг тақдироти ўтказилади. (масалан, шифокор – ИГФж; яъни шифокор касбининг предмети типи “Инсон”, чунки меҳнат жараёнида касб эгасининг диққат-эътибори иккинчи бир инсонга, беморга қаратилган бўлади; мақсади-синфи – “Гностик”), чунки меҳнат фаолияти давомида шифокорнинг бош мақсади беморга нима бўлганини аниқлаш; қуроли-бўлими – “Инсон организмнинг функционал воситалари”, чунки ташхис қўйишда шифокор ўз билим, малакаси, тажрибаси ва интуициясига таянади; шароити-гуруҳи – “Маънавий жавобгарлик меҳнат шароити”, чунки меҳнат жараёнида шифокор беморнинг жисмига нисбатан танлаган муолажалар, кўрсатилаётган тиббий хатти-ҳаракатларнинг барчаси ўринли ҳамда тўғри эканлигига, руҳиятига ва умуман ҳаётига жавобгардир. Ошпаз – ТеЎҚм, яъни ошпаз касбининг предмети – типи “Техника”, чунки меҳнат жараёнида касб эгасининг диққат-эътибори технологик жараён бўлиб ҳисобланувчи таомга қаратилган бўлади; мақсади-синфи – “Ўзгартирувчи”, чунки меҳнат фаолияти давомида ошпазнинг бош мақсади маҳсулотлар хосса ва хусусиятларини ўзгартириш, иссиқлик таъсирида қайта ишлаш; қуроли-бўлими – “Қўл меҳнат қуроллари”, чунки маҳсулотларни қайта ишлаш жараёнида уларга асосан жисмоний куч таъсирида иш бажарувчи қуроллардан фойдаланилади - пичоқ, жува, капгир ва ҳ.к; шароити-гуруҳи – “Маиший турмуш меҳнат шароити”, чунки меҳнат жараёнида таом тайёрлаш учун ажратилган маҳсус хона – ошхонада содир бўлади.

Баҳолаш тартиби: ҳар бир формулада тўғри ва нотўғри аниқланган меҳнат хусусиятларининг сони ҳисобланади. Ҳар бир формуладаги тўғри топилган меҳнат хусусияти 1 балдан ҳисобланади, яъни жами 4 балл.

10. **Формула бўйича касбни топ:** турли касб формулалари ёзилган карточкалар ва битта касб номи ёзилган карточка берилди. 1 дақиқа ичида қайси формула ушбу касбнинг формуласи эканлигини аниқлаш сўралади. Сўнг тақдироти ўтказилади. (масалан, ТеЎҚм, БаКФм, ИЎФж ва ҳ.к, касб формулалари ҳамда ўқитувчи касби. Формулалар ичидан ўқитувчи касбига тегишли бўлган формулани аниқлаш керак). Ўйинни мураккаблаштириш мақсадида бир нечта формула ва бир нечта касбларни таклиф этиш мумкин.

Баҳолаш тартиби: Формулалар ва касбларнинг ўзаро мослигининг тўғрилиги ҳисобга олинади.

2. КАСБНИ ИНСОНГА ҚЎЯДИГАН ТАЛАБЛАРИ.

1. Ўқув мақсадлари. Касбни эгаллашга қўйиладиган талаблар ва бу талабларни зарурлиги касбдаги аҳамияти ҳақида маълумотлар бериш.

2. Ишни бажарилиш тартиби.

Тавсия этилган материалларни чуқур таҳлил қилиш ва бошқа зарур материаллар билан кенгайтириш ва 1 ёки 2 касбни инсонга қўядиган талабларини тўлиқ изоҳлаб бериш, ҳисобот тайёрлаш.

махсус талаблар – жисмоний баркамоллик, рангларни яхши ажрата олиш, кўриш қобилиятининг ривожланиши, қўллар ҳаракатини яхши сувофиклаштириш, дастгоҳлар билан боғлиқ барча касблар, металлларнинг хоссаларини билиш ва билимини амалда қўллаш, буюмларни автоматга тез ўрнатиш ва талабга мувофиқ тайёрлаш, тайёрланган буюмлар сифатини назорат қилиш, прибор ва латчиклардан маълумотларни олиш ҳамда зарур тадбирларни қўллаш, автоматчи касблари.

Психофизиологик талаблар – мантикий фикрлаш қобилиятининг ривожланиши, шаклларни эслаш қобилиятининг ривожланиши, диққатни тўплаш қобилиятининг ривожланиши, диққатни кўчириш қобилияти, вазиятни тез англаш ва қарорга келиш, мақсадга эришишининг барча омилларидан фойдаланиш, автоматчи касблари, техник фикрлаш қобилиятининг ривожланиши, мантикий фикрлаш қобилиятига эга бўлиш, фазовий тасаввурнинг ривожланиши, рақам ва шаклларни эслаш қобилиятининг ривожланиши, диққат ва кузатувчиликнинг ривожланиши, дастгоҳ билан боғлиқ барча касблар.

Касбий талаблар – аниқ фанлар бўйича чуқур билим ва малакаларга эга бўлиш, машина ва ускуналарнинг тузилишини, кинетик схемасини билиш, уларни тўғри бошқариш, прибор, асбоб ва мосламаларнинг вазифасини, тузилишини ва қўлланишини билиш, эскиз ва чизмаларни яхши ўқиш ва ишлатиш, эскиз, чизма ва бошқа технологик ҳужжатлардан унумли фойдалана олиш, буюм тайёрлашнинг режимларини ва сарфланадиган вақтни ҳисоблай олиш, асбобларни чархлаш, созлаш ва такомиллаштиришни билиш.

3. ПРОФЕССИОНАЛ ҚИЗИҚИШ ВА МОЙИЛЛИКЛАР УЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

1. **Ўқув мақсадлари:** юксак касбий салоҳиятга эга мутахассисларни тайёрлаш замон талаби эканлиги ҳақида тушунчалар бериш.
2. **Ишни бажарилиш тартиби:** тавсия этилган материалларни ўрганиш, уни бойитиш ва таҳлил қилиш. Маълум бир касбга бўлган қизиқиш ва мойилликни изоҳлаш ва ҳисобот тайёрлаш.

Хар бир дарсда ўқувчиларга саноат ва ишлаб-чиқариш ҳақида тушунча бериш, атрофдаги кичик корхоналар, устахоналар ҳақида маълумотлар бериш (нонвойлик, қандолатчилик, тикувчилик, автомобил тузатиш, МТП ва х.к.).

Дарсдан ташқари пайтда экскурсиялар уюштириш, ўша жойда мутахассислар билан (касб эгалари) суҳбат ўтказиш.

Мактабда касблар ҳақида ҳар хил мунозаралар, кечалар, суҳбатлар, учрашувлар ўтказиш, энг илғор касб эгаларини таклиф этиш.

Касбларни акс эттирувчи бурчаклар, стендлар ташкил этиш.

Мактаб яқинига жойлашган К.Х.К га экскурсияююштириш ва К.Х.К даги касблар ҳақида тушунча бериш, К.Х.К ларидаги «очиқ эшиклар» кунига доимий қатнаши туриш.

Ушбу режа асосида иш олиб бориш ўқувчиларнинг дарсларга қизиқишини ошириш билан бирга, замонага мос бўлган касбларни эгаллаб, ўзларини келажак ҳаётлари учун тайёрлаб беришларига ҳам катта ёрдам беради. Бу режаларни амалга оширишда ўқувчига асосан маҳаллий маълумотлар жуда кўп келади. Маҳаллий маълумотлар эса экскурсиялар давомида йиғилиб, ўрганиб борилади. Масалан: пичоқчилик, бешикчилик, сандиқчилик, тикувчилик, нонвойлик, қандолатчилик ва таъмирловчи устахоналарга экскурсия уюштириш катта натижа беради. Айниқса қишлоқ хўжалигида чорвачилик, дехқончилик ва боғдорчилик касбларини эгаллашларида бу касб эгалари билан бевосита мулоқат уларга катта ёрдам беради, натижада яшаб турган жойидан бошқа жойга иш қидириб кетиб қолмайди. Ўқувчиларни касбга йўллаш ва касб танлашга ёрдам беришда барча фанлар қатори меҳнат таълими фанининг аҳамияти муҳим. Шуни ҳам айтиш жоизки, касб танлаш ҳақида фикрлар баён этилаётган пайтда ўқувчиларнинг фақатгина шахсий қизиқиши билан чекланмасдан, балки жамиятнинг у ёки бу мутахассисликларга бўлган ёхтиёжи ҳам, айниқса бозор иқтисодиёти шароитининг талаби ва қонунияти ҳам, янги замон кишиси фаолияти кўп қиррали бўлиши ҳисобга олиниши лозим..

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида юксак касбий салоҳиятга эга мутахассисларни тайёрлаш замон талаби ва устувор вазифа сифатида таъкидлаб ўтилган. Айнан шу масалани ҳал қилиш касб-хунар коллежлари зиммасига юклатилгандир. Сир эмаски, умумтаълим мактабларининг 9 – синф битирувчиларидан 90 фоизи келгусида жамиятда ўзининг ўрнини топиши учун касб-хунар коллежлари томон йўл олишади. Шундай экан, эндигина катта ҳаётга дастлабки қадамини қўяётган ёшларга қандай ёрдам кўрсатиш, ҳаётий сабоқлар бериш мумкин? Уларнинг келгусида ўз касбларини аниқ, адашмасдан танлашлари ва уларни кунт билан эгаллашлари учун таълим муассасалари жамоалари қандай ёрдам кўрсатишлари мумкин?

Шу ўринда авваламбор ёшларга касбни танлашга туртки бўлувчи омилларни кўриб чиқайлик. Маълумки, боланинг илк идеали бу – ота-онасидир. Шу боис боладаги касбга қизиқиш энг аввало, оиладаги касбий муҳитдан келиб чиқиб шаклланади. Кўпчилик ўсмирлар ота, қизлар эса она касбини танлаши сабаби ҳам шундан бўлса ажабмас. Бу хусусиятдан унумли фойдаланиш, ёшларга касб танлашда амалий ёрдам кўрсатиш учун таълим муассасаларида фақат қабул жараёни бошланиш арафасидагина эмас, балки ўқув йили давомида тез-тез «Очиқ эшиклар кунлари»ни ўтказиб туриш мақсадга мувофиқдир. Айниқса, таълим муассасаларида фаолият кўрсатиб келаётган ота – оналар кенгашларига ҳудуддаги мактаблар ишида фаол ота – оналарнинг жалб қилиниши яхши самара беради.

Мактаб инсоннинг илмга бўлган чанқоқлигини қондирувчи энг муҳим омил ҳисобланади. Мактабда бола шахс сифатида шакллана бошлайди. Ўз хатти – ҳаракатларини синфдошлари, қолаверса, мураббий – ўқитувчилари билан таққослайди, яхши жихатларни ўзида намоён қилишга ҳаракат қилади, ўзгалар ичида ажралиб туришга интилади. Унда дастлабки касбий интилиш (кўп ҳолларда ўқитувчи – педагог бўлиш) ҳисси юзага келади. Мактабларда меҳнат таълими фанининг ўқитилишида касб – хунар коллежлари муҳандис – педагоглариининг жалб қилиниши, ҳудудда жойлашган ўрта махсус, касб – хунар таълим муассасаларига саёхатлар, учрашув, давра суҳбатлари уюштириш ёшларнинг касб танлаш тўғрисидаги тасаввурларини бойитиш имконини бериши аниқ. Шу боисдан мактаб – коллеж олақасини узвий ҳолда ташкил қилиш зарурати туғилади.

Ўқувчи – ёшларни касбга йўналтиришда асосий масъулият жойлардаги ташхис марказлари зиммасига юклатилади. Афсуски, ҳамма вақт ҳам ташхис

марказлари ўзларига юклатилган бу масъулиятни тўлақонли бажара олапти, деб айта олмаймиз. Бунинг асосий сабаблари, мазкур марказлар ходимларининг жойлардаги касб – ҳунар таълим муассасалари, улар тайёрлайдиган мутахассисликлар тўғрисида тўлиқ маълумотга эга бўлмасликларидадир. Бу камчиликларни бартараф қилиш мақсадида ташхис марказлари ходимларини бевоосита ҳудуддаги таълим муассасаларига бириктириш, уларни ушбу муассасалар ҳаёти билан таништирувчи маълумотлар билан тўлиқ таъминлаш, йил давомида улар билан мустақкам ҳамкорликни ўрнатиш механизмини такомиллаштириш зарур.

Бунда ўрта махсус, касб – ҳунар таълим муассасаларининг консултатив марказлари фаолияти алоҳида ўрин тутди. Зеро, ўрта махсус, касб – ҳунар таълим муассасасига келган ёшлардан ҳужжатларни қабул қилиш жараёнида уларга танланган касблари тўғрисида ҳар томонлама тўлақонли маълумот бериш катта аҳамиятга эга.

Гарчанд, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга оширишда асосий объектлардан бири бўлса – да, ханузгача истиқболли касблар ва уларга мамлакат миқёсида бўлган эҳтиёж юзасидан аниқ маълумотларни тўплаш ва жойларга етказиб беришда сусткашлик қилмоқда. Жойларда ўтказилаётган меҳнат ярмаркаларида айни кун талаби билан чекланиб қолинмоқда. Шу боисдан, яқин 5 – 6 йиллар ичида алоҳида касблар бўйича танқислик, алоҳида касблар бўйича аксари мутахассис кадрлар ортақчалиги юзага келиши мумкинлигини прогнозлаш, ташвиқот қилиш мақсадга мувофиқдир. Бу ташкилотлар мавжуд имкониятлардан тўлароқ фойдаланишларида жамоатчилик, оммавий ахборот воситаларини жалб қилишса, барча қизиқувчи томонлар билан ҳамоҳанг иш олиб борсалар, ёшларнинг касб танлашлари ва келгусида қафолатланган иш ўринлари билан таъминланиши аниқ.

Бугунги кунда ўқувчиларни касб – ҳунарга йўналтиришнинг асосий мақсадлари шахсини ижтимоий ва иқтисодий ҳимоя қилиш (яъни ўз қизиқишлари, қобилиятлари ва имкониятлари бўйича касб танланган киши уни муваффақиятли ўзлаштиради ва касбий ҳамда моддий тарафдан кўзланган натижаларга тезроқ эришади);

Умумий ўрта таълим мактабларининг 9 – синф битирувчиларини ўртамахсус касб – ҳунар таълими муассасаларига самарали жалб қилиш;

Меҳнат заҳираларидан фойдаланиш ва уларни самарали тақсимлаш ҳисобига давлатнинг иқтисодий қувватини мустаҳкамлашдан иборат.

Умумий ўрта мактабларида касб – ҳунарга йўналтириш ишлари, умум таълим фанларини ўзлаштириш, меҳнат таълими фанини ўқитиш, мактабдан ташқари турли тўгараклар ва амалий ишларга жалб этиш билан боғлиқ ҳолда синф раҳбарлари, амалиётчи психолог ва касб – ҳунарга йўналтирувчи мутахассиснинг маслаҳатлари орқали шаклланиб боради.

Маълумки, касб – ҳунарга йўналтириш жараёни фақат мактаб, ота – она ва соҳа мутахассисларининг иши бўлиб қолмай балки, касб – ҳунар коллежларининг ҳам бевосита фаолият мазмунини ташкил этиш лозим. Меҳнат таълими жараёнида ўқувчиларни касб – ҳунарга йўллашда қуйидагиларга эътибор беришимиз лозим.

- Ўқувчиларни замонавий касб – ҳунарга йўналтириш, ишлаб чиқаришининг кадрларга бўлган талаб ва эҳтиёжидан келиб чиқиб келажакда танланган касб – ҳунар истиқболини аниқлаш ишларини олиб бориш.
- Туман, шаҳар халқ таълими бўлимлари билан ҳамкорлик шартномаларини тузиш;

- Ўқувчиларни касб – ҳунар таълимидаги касблар ва ихтисосликлар, «касблар олами», таснифлагичдаги маълумотлар билан таништириш, ўқувчиларнинг касб – ҳунарга қизиқиши, лаёқати, қобилияти ва кўникмалари, камчиликлари, эришган ютуқлари ҳақидаги психологик – педагогик ташхис маълумотларини таҳлил этиш ва ундан касб – ҳунар коллежида ўқишини давом эттиришга йўналтиришда фойдаланиш.
- Ўқувчилар билан ишлаб чиқариш корхоналарига экскурсиялар уюштириш, уларда меҳнат қилаётган илғор касб – ҳунар эгалари, турли касбдаги меҳнат фахрийлари билан учрашувлар, кечалар, суҳбатлар ўтказиш, касб – ҳунар коллежифаоллар уйи, спорт майдончаларида мактабларнинг касбга йўналтирувчилари билан ҳамкорликдаги оммавий – маданий ва спорт тадбирларини ташкил этиш;
- Касб – ҳунар коллежи ва иш берувчи ташкилот ҳақидаги турли плакат, варақа, буклет, видеоматериаллар, компьютер дастурлари, янги ахборот технологияларидан фойдаланиш, ҳудудий таянч умумий ўрта таълим мактабларида тарғибот – ташвиқот стендларини ўрнатиш ва уни янгилаб бориш;
- Ҳудудий умумий ўрта таълим мактабларини касбий ахборотлар ва қабул қоидаларидаги ўзгаришлар билан таништириб бориш;
- Оммавий ахборот воситалари: радио, телевидение ва матбуотда касб – ҳунар коллежи ва иш берувчи ташкилот ҳақидаги маълумотларни бериб бориш;
- 5 – 9 синфдан бошлаб ўқувчиларнинг касбга қизиқиши мойиллиги, қобилияти, техник ижодкорлигини ҳисобга олган ҳолда касб – ҳунар коллежи негизидаги ўқув устахонасида мактаб ўқувчиларининг ишлаб чиқариш амалиётини уюштириш.

Касбий маслаҳат – ўқувчилар касбий қизиқишининг шаклланиши, касбий билимлари маълум мақсадга қаратилишига эришиш, касб – ҳунар коллежида ўқишни давом эттиришга қизиқиши бор ўқувчиларнинг ота – оналарига касбий маслаҳат кўрсатиш, касбий маслаҳатга доир стенд чиқариш, уларнинг оилавий шароитини таҳлил этиш, ўқувчининг касбий мослашувини шакллантиришда психологик – педагогик ёрдам кўрсатиш, касб – ҳунар коллежи маслаҳат марказининг йил бўйи ишлашини ташкил этиш билан бирга ўқувчининг психофизиологик хусусиятларидан келиб чиқиб, умумтаълим мактаблари битирувчиларини психологик ўрганиш мақсадида – анкеталаштириш, суҳбат, тренинг, тест методларини қўллаш ишларини олиб борилади.

Касбий мослашув – ижодий меҳнатга бўлган талабни шакллантира бориб, коллеждаги касб – ҳунарларга қизиқтиришда маънавий – маърифий, тарбиявий тадбирлар: тематик конференциялар, суҳбат, кеча, «Мен севган касб» танловлари, китоб мунозараси, ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини акс эттирувчи кўргазмалар, меҳнат фахрийлари, коллежда тайёрланаётган касблар бўйича ишлаб чиқариш илғорлари, тадбиркорлар, ёзувчилар, журналистлар, ўз касбининг усталари билан учрашувлар ўтказиб борилади.

Касбни тўғри танлаш шахс ҳаётида катта аҳамиятга эга. Аммо касб танлаш, тўғрироғи, ўз ҳаёт йўлини белгилаш ёшлар учун осон иш эмас. Одатда, ўқитувчилар ўқувчиларга касб ва мутахассисликлар ҳақида ҳикоя қилиб беришади. Бироқ бу билан уларда дарҳол касбга қизиқиш уйғониб қолмайди. Ўқувчиларни касбга қизиқтириш учун мунтазам ва изчил иш олиб бориш, махсус машғулотлар ташкил этиш, уларга касбни эгаллаш усуллари ва

касбий малаканинг ўзига хос аҳамияти тўғрисида маълумотлар бериш лозим. Бунинг учун ўқувчиларда қайси касбга қизиқиш ва қобилият борлигини билиш ва шунга қараб уларни тўғарак машғулотларига жалб қилиш, уларга яқка тартибда вазифа ва топшириқлар бериш, қўшимча махсус адабиётларни тавсия этиши керак. Бундай ишларни эпизодик характерда эмас, балки доимий, изчил ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этиш самарали натижа беради.

Ўқувчиларни касбга йўналтириш ишларини шаҳар ва туман ташхис марказлари, умумий ўрта таълим мактабларининг касбга йўналтириш марказлари ҳамкорлигида амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Касбга йўналтиришда ҳамкорлик ишларининг шакллари қуйидагилар:

- Ўқувчиларга туман ва шаҳардаги касб – ҳунар коллежлари ва уларда ўргатиладиган касблар ҳақида маълумот бериш;
- Касб – ҳунар коллежларига экскурсиялар уюштириш;
- Касб – ҳунар коллежи ўқувчиларининг ҳаёти ва ўқиши ҳақида видеофильмлар намойиш қилиш;
- Умумий ўрта таълим мактабларида касб – ҳунар коллежларидаги таълим – тарбия жараёни ва турли касблар бўйича мутахассислар тайёрлаш мазмунини акс эттирувчи стендлар ҳамда кўргазмалар тайёрлаш;
- Касб – ҳунар коллежи ва академик лицей ўқувчилари билан учрашув ва кечалар ташкил этиш;
- «Касбларни ким яхши билади?» танловларини, «Касблар ҳақида гаплашамиз» мактаб лекторийларини ташкил этиш;
- Мактабларда «Касб танловчига ёрдам» бурчаклари ёки касбга йўналтириш хоналарини ташкил этиш;
- Касб – ҳунар коллежи ва академик лицей ўқитувчиларининг мактабларда касбий тўғаракларни ташкил қилишда ва улар ишини йўлга қўйишда услубий ёрдам кўрсатиш;
- Касб – ҳунар коллежлари ва академик лицей ўқувчиларининг мактаб ўқувчилари ҳузурида муайян касблар ҳақида маъруза билан чиқишлари;
- Касб – ҳунар коллежлари ва академик лицейларда «Очиқ эшиклар» кунларини ўтказиш;
- Касб – ҳунар таълими муассасаси маданият уйида ота – оналар учун касбга йўналтириш мавзусида лекторийлар ташкил қилиш.

Бундан ташқари, ўқувчиларга Ўзбекистонда амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларининг умумжаҳон ва тарихий аҳамиятини тушунтириш, катта авлоднинг меҳнат ютуқлари ва анъаналари ҳақида маълумотлар бериш, уларни оммавий касблар билан таништириш; буюк бобоқолонларимиз қолдирган маданий мерозларни, уларнинг касблар ҳақидаги фикр – мулоҳазаларини, касб эгаллаш усуллари таҳлил қилиш муҳимдир.

Шуни таъкидлаш жоизки, ўқувчиларни касбга йўналтириш иши уларнинг мактабни тугатиб, касб – ҳунар коллежига ўқишга кириши биланок тўхтатиб қўймаслиги шарт.

Бу иш ўқув йилининг биринчи ярмида қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

- Ўқишга янги қабул қилинганларни таълим муассасасидаги ўқув шароитлари билан таништириш;
- Касб – ҳунар коллежи бўйлаб экскурсиялар ташкил этиш;
- Меҳнат фахрийлари иштирокида «Менинг келажакдаги касбим» мавзусида кечалар ўтказиш;
- Касблар ҳақида ҳикоя қилинган видеофильмлар кўриш;

- Шаҳар ёки тумандаги тарихий жойлар, меъморчилик ёдгорликлари билан таништириш;
- Коллежга янги қабул қилинган ўқувчиларнинг коллеж ёки академик лицей битирувчилари билан учрашуви;
- «Менинг лицейим ёки коллежим» мавзусида анкета сўровларини ўтказиш.

Ана шу ишларни амалга оширишда таълим муассасаси директорининг вазифалари қуйидагилардан иборат: ўқувчиларни касбга йўналтириш ишларини мақсадга мувофиқ режалаштириш ва назорат қилиш; касбга йўналтириш ишлари натижаларини таҳлил қилиш; муассасасида касбга йўналтириш хоналарини ташкил этиш.

Демак, ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийликни таъминлаш учун умумий ўрта таълим мактаблари ва касб – ҳунар коллежларининг ўзаро ҳамкорлигини кенг йўлга қўйиш лозим.

4. КАСБ ТАНЛАШДА ҚОБИЛИЯТНИНГ АҲАМИЯТИ

1. **Ўқув мақсадлари:** Қобилият касбни эгаллашда жуда зарурлиги ҳақида тушунча берилади.
2. **Ишни бажариш тартиби:** тавсия этилган материални қунт билан ўрганиш ва зарурий материаллар билан тўлдириш, қобилиятни аҳамияти ҳақида шахсий фикрларни баён қилаётган ҳолда хулоса тайёрлаш (ҳисобот шаклида).

Онгли равишда касб танлаш учун ўқувчининг бир қатор касбларни етарлича билиши, билганда ҳам уларнинг кишини ўзига жалб қиладиган томонларини эмас, балки қийинчиликларини ҳам яхши билиши, ўзининг шахсий сифатларига кўра танлаган касбини мувоффақиятли эгаллаши ва кейинги иш жараёнида ўз малакасини такомиллаштириши талаб қилинади. Касбни тасофий танлиш, кейинчалик ўз касбидан бажараётган ишидан қониқиш ҳосил қилинмайди, натижада танлаган касбни бошқа касбга ўзгартиришга тўғри келади.

Хозирги вақтда ёшларни касбга йўналтириш масалалари билан давлат, жамоат ва ёшлар ташкилотлари, саноат, халқ хўжалиги, қишлоқ хўжалиги соҳалари маъсуллари ҳам шуғулланади. Бироқ бу ишда мактаб асосий ўринни эгаллайди.

“Ўқувчиларнинг қобилиятлари ва касбга лаёқатлилигини аниқлаш учун қуйидаги ўзига хос хусусиятларни эътиборга олиш зарур”:

1. Ўқувчиларнинг бу фазилатлари ўқитувчилар, ота-оналар ҳамда ўртоқлари томонидан таҳлил қилиниши;
2. Соҳага лаёқатлилигини, касбга оид, ниятларини аниқлаш;
3. Ўқувчининг қобилиятини ўзининг ўқитувчиларнинг, ота-оналар, ўртоқларининг фикрларини таққослаш, уйғунлигини таҳлил қилиш.

Савол: “Қандай фазилатларига қараб, сиз ўқувчининг қобилиятини, лаёқати” ҳақида фикр юритасиз? (жавобни мисоллар билан изоҳлаб беринг).

5. КАСБ ТАНЛАШДА САЛОМАТЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўқув мақсадлари: танланган касбга инсон саломатлиги тўғри келиши зарурлиги тўғрисида тушунчалар бериш.

Ишни бажариш тартиби: тавсия этилган материални қунт билан ўрганиб чиқиш ва мавзуга оид материаллар билан қўшимчалар киритиш ва бажарилган иш ҳақида ҳисобот тайёрлаш.

Ўқувчиларни узоқ ўрганиши натижасида уларнинг ҳар бирига тавсиянома тузилади. Бундай тавсиянома ҳар бир ўқувчига у ёки бу касбни танлаши лозимлиги тўғрисида таклиф берилади. Касбга лаёқатлилини танлаш махсус комиссия томонидан амалга оширилади. Бу комиссияда ўқитувчилар, психологлар, ишлаб чиқариш мутахассислари, социологлар ҳамда шифокорлар қиради. Улар ҳар бир ўқувчига қайси касбни танлаши лозимлигини айтишади ва сабабини ҳам асослаб беришади. **Масалан:** холерек темпераментли ўқувчи яхши андоза ясовчи уста чилангар бўлолмайди, чунки унга микроннинг ўндан бир улушигача аниқликка эришса, бориб узоқ вақт ўлчов асбобларини ишлаш қийинлик қилади. Мелонхолик ўқувчи тез жавоб беришни талаб қиладиган машиналарни бошқаришни мувоффақиятли эгаллабололмайди. Сизги органларида бирон бир нуқсони бўлган ўқувчиларга бу касбларни тавсия қилиб бўлмайди. Масалан, баъзи ранг-тусларни фарқ қиладиган (далатоник) ўқувчини ҳар қандай транспорт турини бошқаришга қўйиб бўлмайди. Кўришда камчилиги бўлган ўқувчиларни металлург касбини танлаши мумкин эмас.

6. МУСТАҚИЛ ИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ШАКЛИ ВА МАЗМУНИ.

1. Талаба мустақил ишни тайёрлашда фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда. Қуйидаги шакллардан фойдаланиши тавсия этилади:

- Касб типлари, гуруҳлари, синфлари, ўқувчиларнинг хусусиятларини ўрганиб ташхис ўтказадилар ва тавсиялар берадилар.
- Касблар классификацияларининг умумий тарифи:
- Касб тушунчасининг ёритиб бериш:
- Касбларнинг классификациялари билан таништириш:
- Касбларнинг жамиятда тутган ўрни билан маълумотлар бериш:
- Касблар мазмунини тушунтириш, фикрлаш доирасини кенгайтириш:

Мустақил иш мавзулари:

Дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг боблари ва мавзуларини ўрганиш, тарқатма материаллар бўйича маъруза қисмларини ўзлаштириш. Фаннинг боблари ва мавзулари устида ишлаш “Меҳнат таълимини ўқитиш методикаси” фанидан назарий ва лаборатория машғулотлар ўтиш давомида, талабаларни ижодий жараёнга йўналтириш, уларни таҳлил қилиш, мустақил ишлашга ўргатиш, машқлар бажариш.

- касб типлари, гуруҳлари синфлари, ўқувчиларнинг хусусиятларини ўрганиб ташхисдан ўтказадилар ва тавсиялар берадилар;

- касблар классификацияларининг умумий таърифи;
- талабаларга «касб» тушунчасининг маъносини ёритиб бериш;
- уларни касбларнинг классификациялари билан таништириш;
- талабаларга ҳар бир соҳа касбларининг жамиятда тутган ўрни ҳақида маълумот бериш;
- касблар мазмунини тушунтириш талабаларнинг фикрлаш доирасини

Мустақил иш мавзулари

1. Ўқувчиларни касбга йўналтириш назарияси ва методикаси. «Таълим тўғрисида»ги қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури
2. Касбга йўналтириш ишининг педагогик асослари. Касбга йўналтириш ишининг педагогик асослари.
3. Касбга йўналтириш ишининг мактаб тизими Ўқитувчининг шахси, фан ўқитувчилари, синф раҳбари; ўқув ишлари бўйича илмий мудир;
4. Ўқув муассасаларида касб танлашга йўллаш услубиёти. Касбга йўналтиришнинг тарбиявий йўналиши
5. Мактабда тарбиялаш дарсларда касб танлашга йўллаш; бошқа соҳа мутахассисликлар билан таништириш; Синф раҳбари. Синф раҳбарини касб танлашдаги ўрни.
6. Касбга йўналтиришнинг ижтимоий ва психофизиологик асослари. Касбга йўналтириш ишларида ижтимоий асослари..

7. ФАН БЎЙИЧА НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Ёшларни касбга йўналтиришнинг назарий шарт-шароитлари, фаннинг мақсади вазифалари ва асосий тамойиллари, касбга йўналтиришни моҳияти ва мазмуни изоҳлаб беринг.
2. “Таълим тўғрисидаги қонун” ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” да касб танлашга оид ғояларни тушунтиринг.
3. Касбга йўналтириш асослари тўғрисидаги таълимот, фан, техника ва ижтимоий тараққиёт, касбни тўғри танлашнинг аҳамияти, умуммехнат ва махсус малакаларни касбга бўлган қизиқишни шакллантириш мазмунини тушунтиринг.
4. Касбга йўналтириш методлари тўғрисида тушунча беринг.
5. Касбга йўналтириш босқичларида олиб бориладиган ишлар мазмунини тушунтиринг.
6. Профессиограмма нима?
7. Касб танлаш ва касбга мослашишни изоҳланг.
8. Касб танлашда узвийлик.
9. Касбга йўналтиришда ўқитувчи шахси, фан ўқитувчилари ва синф раҳбарининг фаолиятини изоҳланг.
10. 2. Ўқув муассасаларида касб танлашга йўллаш методларини тушунтиринг.
11. Ўқувчиларни касбга йўналтиришда узвийлик қандай олиб борилади?.
12. Касб қандай танланади?.
13. Касблар характеристикаси – профессиограмма нимани билдиради?
14. Касбга йўналтириш ишларига қўйиладиган талаблар ва хатоликларқайсилар?
15. Экскурсиялар уюштириш ва унинг касбга йўналтиришдаги аҳамиятини тушунтиринг.

16. Ўқувчиларни замонавий касб-хунарга йўналтириш
17. Касб маданияти қандай шакллантирилади?
18. Касб танлаш қандай олиб борилади?
19. Касбий маслаҳат қандай берилади?
20. Ўқитувчи касб маданиятини белгиловчи омиллар
21. Психологиянинг асосий принциплари ва уларнинг касб танлаш ишларидаги аҳамияти.
22. Педагогика фанининг касб танлашга йўллаш ишларини ташкил этишдаги ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

8. ФАН БЎЙИЧА ЕЧИМИНИ КУТАЁТГАН МУАММОЛАР ВА МАСАЛАЛАР:

1. Педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнига жорий этиш асосларини ишлаб чиқиш.
2. Касб танлашга йўллаш фанидан электрон дарслик яратишнинг илмий назарий асосларини ишлаб чиқиш.
3. Ўқитишнинг электрон воситаларидан фойдаланиб дарс ўтиш йўллариини ишлаб чиқиш.
4. Талабаларда касб-хунарга қизиқишини шакллантиришнинг илмий асосларини яратиш.
5. Касб-хунар коллежлари ҳамда академик лицей ўқувчиларини касбга йўналтириш ишларида педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиб, ўқувчиларни касбга йўналтириш дастурини яратиш.

9. ИНФОРМАЦИОН МЕТОДИК ТАЪМИНОТ:

Мазкур фанни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик ва ахборот-коммуникацион технологияларни қўлланилиши назарда тутилган.

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;
- лаборатория машғулотида слайдлар, мультимедиа воситаларидан;
- машғулотларда Интернет тизими янгиликлари, дарсликларнинг электрон версиялари, лингофон қурилмаларини қўллаш назарда тутилади.

10. ГЛОССАРИЙ:

- Академия** - кадрлар тайёрлаш ва билимларнинг кенг соҳалари бўйича олий ва олий ўқув юртидан кейинги таълим дастурларини амалга оширишга имкон берувчи, юридик мақомга эга таълим муассасаси.
- Академик лицей** - ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланиши чуқур, соҳалаштирилган, табақалаштирилган, касбга йўналтирилган таълим олишларини таъминлаш мақсадида давлат таълим стандартларига мувофиқ ўрта махсус таълим берувчи, юридик мақомга эга таълим муассасаси
- Амалий ишлар методи** – ўзлаштирилган билимларни амалиётда қўллаш кўникмаларини шакллантирувчи усул.
- Аномалия** (юнонча – anomal) - меъёрдан, умумий қонуниятлардан четланиш, нотўғри ривожланиш.
- Ахлоқ** (лотинча «moralis» - хулқ-атвор маъносини билдиради) - ижтимоий муносабатлар ҳамда шахс хатти-ҳаракатини тартибга солувчи, муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган хулқ-атвор қоидалари, мезонлари йиғиндиси.
- Ахлоқий онг** – шахсга ахлоқий меъёрлар ва хулқ-атвор қоидалари тўғрисидаги назарий билимларни бериш асосида ҳосил қилинувчи онг шакли.
- Ахлоқий тарбия** – муайян жамият томонидан тан олинган ва риоя қилиниши зарур бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат, мулоқот ва хулқ-атвор қоидалари, мезонларини ўқувчилар онгига сингдириш асосида уларда ахлоқий онг, ахлоқий фаолият кўникмалари ва ахлоқий маданиятни шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.
- Ақлий тарбия** - шахсга табиат ва жамият тараққиёти тўғрисидаги билимларни бериш, унинг ақлий (билиш) қобилияти, тафаккури ва дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган педагогик жараён; ижтимоий тарбиянинг муҳим таркибий қисми.
- Бакалавриат** - мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, таълим олиш муддати камида тўрт йил давом этадиган таянч олий таълим.
- Баҳо** – таълим олувчиларга уларнинг таълим олиши, билимларни ўзлаштиришга нисбатан ижодий ёндошишини рағбатлантириш мақсадида таъсир кўрсатиш воситаси.
- Билим** – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.
- Билим олиш** – борлиқни идрок этиш, ўрганиш, машқ қилиш ва муайян тажриба асосида хулқ-атвор ҳамда фаолият кўникма, малакаларининг мустаҳкамланиб, мавжуд билимларнинг такомиллашиб, бойиб бориш жараёни.
- Билиш** - объектив борлиқнинг инсон онгида акс этиш шакли; илмий билимларни ўзлаштириш жараёни.

Ватанпарварлик (лотинча «patriotes» – ватандош, «patris» – ватан, юрт) - шахснинг ўзи мансуб бўлган миллат, туғилиб ўсган ватани тарихидан ғурурланиши, бугуни тўғрисида қайғуриши ҳамда унинг порлоқ истикболига бўлган ишончини ифода этувчи юксак инсоний фазилят.

Гносеология (юнон тилидан gnosis – билим, онг, ўрганиш) – билиш, илмий билимларнинг шаклланиши, хусусиятлари, қонуниятлари, услублари, илмий тафаккур шакллари, шунингдек, инсонга хос бўлган борлиқни англаш қобилияти ҳақидаги назария, таълимот.

Гулдўзи - гулларни тикмок

Давлат таълим стандарти – 1) таълим олиш шаклидан қатъий назар битирувчилар эришишлари зарур бўлган таълим даражасини белгиловчи асосий ҳужжат; 2) ўқув фани бўйича таълимнинг якуний натижаларини белгиловчи асосий ҳужжат; 3) таълим дастурлари мазмунининг минимуми, ўқувчилар томонидан бажариладиган ўқув ишларининг максимал ҳажми, шунингдек, битирувчиларнинг тайёргарлик даражаларига қўйилувчи талаблар.

Дарс - бевосита ўқитувчи раҳбарлигида муайян ўқувчилар гуруҳи билан олиб бориладиган таълим жараёнининг асосий шакли.

Дарслик – муайян фан бўйича таълим мақсади, ўқув дастури ва дидактик талабларга мувофиқ белгиланган илмий билимлар тўғрисидаги маълумотларни берувчи манба.

Дидактика (таълим назарияси) – (юнонча «didaktikos» “ўргатувчи”, «didasko» – “ўрганувчи”) - таълимнинг назарий жиҳатлари (таълим жараёнининг моҳияти, тамойиллари, қонуниятлари, ўқитувчи ва ўқувчи фаолияти мазмуни, таълим мақсади, шакл, метод, воситалари, натижаси, таълим жараёнини такомиллаштириш йўллари ва ҳоказо муаммолари)ни ўрганувчи фан.

Дидактика тамойиллари (лотин тилидан «principium» - ҳар қандай назариянинг асосий, бошланғич, дастлабки ҳолати) –таълимни ташкил этишга қўйилган меъёрий талабларни ифодаловчи, шунингдек, таълим жараёнининг асосий мақсади ва қонуниятларига мувофиқ унинг дастлабки ҳолатини белгиловчи қарашлари.

Дидактик ташҳис мақсади – ўқув жараёнининг самарадорлигини аниқлаш, баҳолаш ва таҳлил қилиш.

Дидактик тизим (юнонча «systema» – яхлит, қисмларда ташкил топган, бирлаштириш) – маълум мезонлари асосида таълим жараёнининг яхлит ҳолатини белгилаш, ажратиб кўрсатиш.

Дидактик ўйин – ўрганилаётган объект, ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш асосида ўқувчининг билишга бўлган қизиқиши ва фаоллик даражасини рағбатлантирувчи ўқув фаолияти тури.

Дунёқараш - табиат, жамият, тафаккур ҳамда шахс фаолияти мазмунининг ривожланиб боришини белгилаб берувчи диалектик қарашлар ва эътиқодлар тизими.

Ёш хусусиятлари - муайян бир ёш даврига хос бўлган анатомик, физиологик (жисмоний) ва психологик хусусиятлар.

Жамоа (лотинча «коллективус» сўзининг таржимаси бўлиб, йиғилма, омма, биргаликдаги мажлис, бирлашма, гуруҳ каби маъноларни англатади) - бир неча аъзо (киши)лардан иборат бўлиб, ижтимоий аҳамиятга эга умумий мақсад асосида ташкил топган гуруҳ.

Жамоа анъаналари – жамоа аъзолари томонидан бирдек қўллаб-қувватланувчи барқарорлашган одат.

- Жорий назорат** – таълим жараёнида ўқувчилар томонидан ўқув дастурида белгиланган муайян мавзуларни ўзлаштирилиш бўйича билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш, баҳолаш шакли.
- Жизза** - Кубик қилиб қирқилган думба ёғини қизартириб олингани
- Зардўзи –заминдўзи** –ёппасига зар тикиш
- Идрок** – аниқ мақсадга йўналтирилган англаш жараёни.
- Ижтимоийлашув** – ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиши асосида шахснинг ҳаёт ва ишлаб чиқариш жараёнига мослашуви.
- Ижтимоий онгни шакллантирувчи методлар** - ўқувчиларда маънавий-ахлоқий сифатлар, эътиқод ҳамда дунёқарашни шакллантириш мақсадида уларнинг онги, ҳис-туйғуси ва иродасига таъсир кўрсатиш усуллари.
- Изоҳлаш** (тарбия методи сифатида) – тарбияланувчига ҳиссий-оғзаки таъсир этиш усули.
- Илмий дунёқараш** - узлуксиз, изчил равишда мавжуд фанлар асосларини пухта ўзлаштириб бориш, ижтимоий муносабатлар жараёнида фаол иштирок этиш натижасида барқарорлашган дунёқараш шакли.
- Илмий тафаккур** – инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли саналиб, ижтимоий воқеа-ҳодисалар, жараёнларга нисбатан илмий ёндашув.
- Илмий қараш** (юнонча «idea» - ғоя, тасаввур, тушунчалар йиғиндиси) - муайян ҳодиса, жараённинг моҳиятини ёритувчи, илмий жиҳатдан асосланган фикр, ғоя.
- Иқтисодий тарбия** - ўқувчиларга иқтисодий билимларни бериш, уларда иқтисодий фаолият (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар)ни ташкил этиш кўникма ва малакаларини шакллантиришдан иборат педагогик жараён.
- Иқтисодий таълим** - ўқувчиларга хўжалик юритиш тизими (оила бюджетини шакллантириш, хўжаликни юритиш, мавжуд моддий бойликларни асраш, кўпайтириш, савдо-сотиқ муносабатларини тўғри ташкил этиш ва ҳоказолар) тўғрисидаги назарий билимларни беришга йўналтирилган педагогик жараён.
- Кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш** - мутахассисларнинг касб билимлари ва кўникмаларини янгилаш ҳамда чуқурлаштириш мақсадида ташкил этилувчи таълим босқичи.
- «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»** - «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларига мувофиқ, миллий тажрибанинг таҳлили ҳамда таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-ҳунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқлол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантириш мазмунини белгилаб берувчи юридик ҳужжат.
- Кадрлар тайёрлаш миллий модели** - шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан ва ишлаб чиқариш каби таркибий қисмларнинг ўзаро ҳамкорлиги, улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик асосида «юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрларни тайёрлаш Миллий тизими» моҳиятини акс эттирувчи андоза, лойиҳа Унинг таркибий қисмлари қуйидагилардан иборат:

- Конбайн** - ҳосилни йиғиш машиналари
- шахс** – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи;
- давлат ва жамият** – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрларни тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;
- узлуксиз таълим** – малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизимининг тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади;
- фан** – юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқарувчи;
- ишлаб чиқариш** – кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек, уларнинг тайёргалик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгилайдиган асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молиявий ва моддий-техникавий жиҳатдан таъминлаш жараёнининг фаол иштирокчиси.
- Иш харакати** - ишчининг бирор технологик ўтишни бажариши учун, масалан болға билан зубилани уришкаби меҳнат харакатлари мажмуасидир
- Иш усули** - ишчининг технологик операцияда айрим технологик ўтишларни бажаришида хараклари мажмуаси
- Ихтисос** - шахс томонидан мукамал эгаллаб олинган тор меҳнат фаолияти
- Касб-хунар коллежи** - ўқувчиларнинг касб-хунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантирувчи, танлаб олинган касб-хунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини яратиш мақсадида тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-хунар таълимини берувчи, юридик мақомга эга таълим муассасаси.
- Касб** - инсоннинг доимий такрорланиб ишлаб чиқариш фаолияти
- Кўникма** – инсонни ўзидаги билимларига таяниб ва маълум талабларга риоя қилиб меҳнат жараёнларини бажара олиши
- Кўргазмали методлар** - предмет, ҳодиса ёки жараёнлар моҳиятини табиий ҳолатда намойиш қилиш, уларнинг макетларини кўрсатишда қўлланилувчи усуллар.
- Лицей (коллежда) маъруза** – ўқув материални ўқувчиларнинг идрок этиш фаолиятларини фаоллаштириш услублари билан биргаликда давомли оғзаки баён этиш (80-90 минут), берилаётган материалнинг схематик моделини тузиш (асосий фикрни тезис ёки лойиҳа кўринишида ёзиб олиш) ва бошқалар.
- Магистратура** - аниқ мутахассислик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалаврият негизида таълим муаддати камида икки йил давом этадиган олий таълим.
- Маданият** («cultura» сўзидан олинган бўлиб, парвариш қилиш, ишлов бериш маъносини билдиради) – ижтимоий тараққиёт давомида инсонларнинг фаолияти туфайли қўлга киритилиб, уларнинг

ижтимоий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи моддий ва маънавий бойликлар тизими.

Мазмун (таълим (билим олиш) мазмуни) – таълим жараёнида шахс томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган илмий билим, амалий кўникма, малака, фикрлаш ҳамда фаолият усуллари тизими.

Мактабдан ташқари таълим - маданий-эстетик, илмий, техникавий, спорт ва бошқа йўналишларда йўлга қўйилувчи, болалар ҳамда ўсмирларнинг таълимга бўлган, якка тартибдаги, ортиб борувчи талаб-эҳтиёжларини қондириш, уларнинг бўш вақти ва дам олишини ташкил этиш мақсадида ташкил этиладиган таълим босқичи.

Малака – муайян ҳаракат ёки фаолиятни бажаришнинг автоматлаштирилган шакли. Онгли равишда бажариладиган ишнинг кўп марта такрорланиши, кишининг касб маҳоратини ва ҳунарни эгаллаш даражаси

Материални оғзаки баён қилиш методлари – ўқув материали моҳиятини оғзаки (ҳикоя, тушунтириш, мактаб маърузаси каби шаклларда) ёритишда қўлланилувчи усуллар.

Машқ ва ўргатиш (фаолиятда машқлантириш) методлари-__муайян машқёрдамида болалар фаолиятини оқилона, мақсадга мувофиқ ва ҳар томонлама пухта ташкил қилиш, уларни ахлоқ меъёрлари ва ҳуқ-атвор қоидаларини бажаришга одатлантириш усуллари.

Маъруза – йирик ҳажмдаги ўқув материални оғзаки баён қилиш шакли.

Менежмент – мавжуд минимал имкониятлардан максимал натижаларга эришиш учун шахс (ходим) ёки гуруҳга таъсир ўтказиш асосида уларнинг фаолиятини ташкил этиш тамойиллари, шакллари, методлари ва усуллари.

Метод - юнонча таржимаси «тадқиқот, усул, мақсадга эришиш йўли» каби маъноларни англатади.

Методика (фан сифатида)– хусусий фанларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Меҳнат тарбияси - шахсга меҳнатнинг моҳиятини чуқур англатиш, уларда меҳнатга онгли муносабат, шунингдек, муайян ижтимоий-фойдали ҳаракат ёки касбий кўникма ва малакаларини шакллантиришга йўналтирилган педагогик фаолият жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.

Мунозара (тарбия методи сифатида) - тарбияланувчиларга ҳиссий-оғзаки таъсир кўрсатиш асосида уларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган баҳс-мунозара усули.

Меҳнат ҳаракати – ишчининг бирон технологик ўтиш элементини бажариш.

Маркер - Рангли қалин фламастер

Назорат (таълим жараёнида) – таълим олувчининг билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш, ўлчаш ва баҳолаш жараёни.

Оила – кишиларнинг никоҳ ёки қон-қариндошлик ришталари, умумий турмуш тарзи, ахлоқий масъулият ҳамда ўзаро ёрдамга асосланувчи кичик гуруҳи.

Оилавий муносабатлар – ота-оналар (ёки боланинг камолоти учун масъул бўлган шахслар) ҳамда фарзандлар ўртасида турли йўналишларда ташкил этилувчи муносабатлар.

Оила тарбияси – ота-оналар (ёки бола камолоти учун масъул шахслар) томонидан ташкил этилувчи ҳамда фарзандларни ҳар томонлама етук, соғлом этиб тарбиялашга йўналтирилган педагогик жараён.

Олий таълим - ўрта махсус, касб-хунар таълими негизига асосланиб, икки босқич (бакалаврият ҳамда магистратура)да ташкил этиладиган ҳамда мутахассисликлар йўналишлари бўйича халқ хўжалигининг турли соҳаларига олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаб берувчи таълим босқичи.

Олий ўқув юртидан кейинги таълим - жамиятнинг олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш, шахснинг ижодий таълим – касб-хунар манфаатларини қаноатлантиришга қаратилиб, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот муассасаларида аспирантура, адъюнктура ва докторантурада таълим олиш, шунингдек, мустақил тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этиш асосида амалга ошириладиган таълим босқичи.

Оралиқ назорат – ўқувчилар томонидан ўқув материалининг муайян боб ёки бўлимлари бўйича ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш, баҳолаш шакли.

Педагогик талаб - турли хатти-ҳаракатларни бажариш ҳамда фаолиятда иштирок этиш жараёнида ўқувчи томонидан амал қилиниши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрлари.

Педагогик технология– таълим ва тарбия жараёнида замонавий педагогик технологияларни қўллаш, технологик ёндашув асосида таълим ва тарбия жараёнининг самарадорлигини ошириш муаммоларини ўрганади.

Педагог кадрлар таркиби – ўқитувчи, методист, тарбиячи, психолог, дефектолог, логопед, спорт инструктори, мусика, бадий ижодиёт, радиотехника, спорт ва бошқа йўналишларда фаолият кўрсатувчи тўғарақларнинг раҳбарларидан иборат мутахассислар.

Педагогик маҳорат – таълим-тарбия жараёнига онгли, ижодий ёндашув, методик билимларни самарали қўллаш олиш қобилияти, юксак педагогик тафаккур.

Педагогик талаб - турли ҳаракатларни бажариш, муайян фаолият жараёнида иштирок этишда ўқувчи амал қилиши зарур бўлган ижтимоий хулқ-атвор меъёрларини ифодаловчи вазифа; тарбиянинг энг муҳим усули. бўлажак ўқитувчиларнинг касбий маҳоратларини ошириш, такомиллаштириш муаммоларини ўрганади.

Рағбатлантириш - тарбияланувчининг хатти-ҳаракати ва фаолиятига ижобий баҳо бериш асосида унга ишонч билдириш, кўнгилини кўтариш ва уни қўллаб-қувватлаш усули.

Ривожланиш – шахснинг физиологик ва интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён.

Рейтинг (баҳолаш, тартибга келтириш, классификациялаш) - муайян ҳодисани олдиндан белгиланган шкала бўйича баҳолаш.

Синф - ёши ва билими жиҳатидан бир хил бўлган, маълум ўқувчилар гуруҳи.

Сухбат – савол ва жавоб шаклидаги диалогик таълим методи.

Тамойил (юнонча «principium») – бирор-бир назариянинг асоси, негизи, асосий бошланғич қондаси; бошқарувчи ғоя, фаолиятнинг асосий қондаси; умумлаштирилган талаб.

Тарбия – муайян, аниқ мақсад ҳамда ижтимоий-тарихий тажриба асосида шахсни ҳар томонлама ўстириш, унинг онги, хулқ-атвори ва дунёқарашини таркиб топтириш жараёни.

- Тарбия жараёни** - ўқитувчи ва ўқувчи (тарбиячи ва тарбияланувчи)лар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган самарали ҳамкорлик жараёни.
- Тарбия мазмуни** - шахснинг шаклланишига қўйилувчи ижтимоий талаблар моҳияти.
- Тарбия методи** (юнонча «методос» – йўл) – тарбия мақсадига эришиш йўли; тарбияланувчиларнинг онги, иродаси, туйғулари ва хулқига таъсир этиш усуллари.
- Тарбия назарияси** – педагогиканинг муҳим таркибий қисми; тарбиявий жараён мазмуни, шакл, метод, восита ва усуллари ҳамда уни ташкил этиш муаммоларини ўрганади.
- Тафаккур** (ижтимоий воқеа-ҳодисаларнинг онгда тўлақонли акс этиши, инсон ақлий фаолиятининг юксак шакли).
- Ташҳис** – дидактик жараён кечадиган барча шароитларни ойдинлаштириш, унинг натижаларини белгилаш.
- Таълим** – ўқувчиларга назарий билимларни бериш асосида уларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, уларнинг билиш қобилиятларини ўстириш ва дунёқарашларини тарбиялашга йўналтирилган жараён.
- Таълим ва тарбия мазмуни** – шахснинг ақлий ва жисмоний қобилиятини ҳар томонлама ривожлантириш, дунёқараши, одоби, хулқи, ижтимоий ҳаёт ва меҳнатга тайёрлик даражасини шакллантириш жараёнининг моҳияти.
- Таълим воситалари** – таълим самарадорлигини таъминловчи объектив (дарслик, ўқув қўлланмалари, ўқув қуроллари, харита, диаграмма, плакат, расм, чизма, диопроектор, магнитофон, видеомагнитофон, ускуна, телевизор, радио, компьютер ва бошқалар) ва субъектив (ўқитувчининг нутқи, намунаси, муайян шахс ҳаёти ва фаолиятига оид мисоллар ва ҳоказолар) омиллар.
- Таълим жараёни** – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этилувчи ҳамда илмий билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.
- Таълимнинг синф-дарс тизими** - дарс шаклида муайян ўқувчилар гуруҳи билан ўқув режасига мувофиқ тузилган аниқ жадвал бўйича олиб бориладиган таълим жараёни.
- Таълим тизими** – давлат сиёсатининг асосий тамойиллари асосида ёш авлодга таълим-тарбия бериш йўлида фаолият юритувчи барча турдаги таълим муассасалари мажмуи.
- Таълим шакли** – таълим жараёнининг ташкилий тузилмаси.
- Тизим** (мустақил тушунча сифатида) - ўзаро боғланган кўплаб элементлар (таркибий қисмлар) ўртасидаги мустаҳкам бирлик ва ўзаро яхлитлик.
- Тест** - аниқ мақсад асосида муайян ҳолат даражасини сифат ва миқдорий кўрсаткичларда белгилашга имкон берувчи синов воситаси.
- Топшириқ** - ўқувчиларда меҳнат, ижтимоий хулқ ва ҳаётий тажриба кўникмаларини шакллантириш мақсадида қўлланиладиган усул.
- Тушунтириш** - ўқув материали мазмунини исбот, таҳлил, умумлашма, таққослаш асосида баён қилиш.
- Тўғарак** - ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятларини ривожлантириш мақсадида синфдан ёки мактабдан ташқари шароитда уюштирилувчи кўшимча таълим шакли.
- Технологик жараён** - ишлаб чиқаришнинг бир қисми
- Технологик операция**- технологик жараённи бир ёки бир неча ишчилар охиргача бажарадиган қисм
- Тиски** - буюмни қисиб ушлаб турувчи мослама

- Усул** - муайян ўқув материаллини ўзлаштиришда қўлланилаётган асосий таълим методи билан бирга иккинчи бир таълим методининг айрим элементларидан фойдаланиш.
- Фаолият** - шахс томонидан табиий ва ижтимоий мақсадга мувофиқ ташкил этилувчи кундалик, ижтимоий ёки касбий ҳаракатларнинг муайян шакли, кўриниши.
- Шахс** - психологик жиҳатдан тараққий этган, шахсий хусусиятлари ва хатти-ҳаракатлари билан бошқалардан ажралиб турувчи, муайян хулқ-атвор ва дунёқарашга эга бўлган жамият аъзоси.
- Экологик маданият** - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.
- Экологик онг** - табиат ва атроф-муҳитнинг мавжуд ҳолати, уларни муҳофаза этиш борасидаги тушунчаларнинг онгдаги ифодаси.
- Экологик маданият** - ўқувчининг ижтимоий талабларга мувофиқ табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш қобилияти.
- Экологик тарбия** - ўқувчиларга дастлабки экологик билимларни бериш, уларнинг мавжуд экологик билимларини бойитиш, уларда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этиш кўникма ва малакаларни шакллантиришга қаратилган педагогик жараён.
- Экологик таълим** - ўқувчига аниқ мақсадга мувофиқ, изчил, тизимли ва узлуксиз равишда назарий экологик билимларни беришга йўналтирилган таълимий жараён.
- Экологик фаолият** - экологик билимларга таянилган ҳолда табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш борасида амалга оширилаётган хатти-ҳаракатлар мажмуи.
- Эстетик тарбия** - ўқувчиларни табиат, ижтимоий ва меҳнат муносабатлари, турмуш гўзаллигини идрок этиш, тўғри тушунишга ўргатиш, уларнинг бадиий дидини ўстириш, уларда гўзалликка муҳаббат уйғотиш ва ҳаётига гўзаллик олиб кириш қобилиятини тарбиялаш жараёни; ижтимоий тарбиянинг таркибий қисми.
- Якуний назорат** – таълим олувчиларнинг чорак ёки ярим йиллик учун белгиланган ўқув материаллари бўйича ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалари даражасини аниқлаш, баҳолаш шакли.
- Ўз-ўзини баҳолаш** - мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш асосида ўз шахсига баҳо беришга йўналтирилган фаолият усули.
- Ўз-ўзини тарбиялаш методлари** - ўқувчиларнинг ўзини ўзи идора қилишлари, турли ўқувчилар органлари фаолиятида фаол иштирок этишларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий мавқеларини ошириш мақсадида қўлланилувчи усуллар.
- Ўз-ўзини таҳлил (назорат) қилиш** - ўз шахси, мавжуд фазилатлари, хатти-ҳаракати, хулқ-атворини таҳлил қилиш, мавжуд сифатларни бойитиш ёки салбий одатларни бартараф этишга қаратилган фаолият усули.
- Ўз-ўзини қайта тарбиялаш** – шахснинг ўзидаги салбий одатлар, характеридаги зарарли сифатларни йўқотиш, уларни бартараф этишга қаратилган ички фаолияти жараёни.
- Ўзлаштириш** – таълим жараёнида устувор ўрин тутувчи ижтимоий талабларга мувофиқ шахс томонидан муайян хатти-ҳаракат ва хулқ усуллариининг эгалланиши.

- Ўргатиш** - тарбияланувчилар ижтимоий хулқ-атвор кўникмалари, одатларини шакллантириш мақсадида режали ва изчил ташкил қилинадиган турли ҳаракатлар, амалий ишлар.
- Ўқитувчи (педагог)** – педагогик, психологик ва мутахассислик йўналишлари бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик ва маънавий-ахлоқий сифатларга эга ҳамда таълим муассасаларида фаолият кўрсатувчи шахс.
- Ўқув дастури** – муайян ўқув фани бўйича билим, кўникма ва малакалар мазмуни, умумий вақтнинг мавзуларни ўрганилиши бўйича тақсимланиши, мавзуларнинг кетма-кетлигини белгилаш ҳамда уларнинг ўрганилиш даражасини ёритувчи меъёрий ҳужжат.
- Ўқув режаси** – таълим муассасида ўқитиладиган ўқув фанларининг тартиби, уларнинг ўқув йили бўйича тақсимланиши, ҳар бир ўқув фанига ажратиладиган ҳафталик ва йиллик ўқув соатлари, шунингдек, ўқув йили тузилишини белгиловчи меъёрий ҳужжат.
- Ўқув фани** – таълим муассасаларида ўқувчиларнинг ёш, идрок этиш имкониятларига мувофиқ уларга муайян фан соҳаси бўйича умумий ёки мутахассислик билимларини бериш, кўникма ва малакаларни шакллантиришни таъминловчи манба.
- Ўқувчилар жамоаси** – ижтимоий-фойдали аҳамият касб этувчи умумий мақсад ва биргаликдаги фаолиятга асосан жипслашган ўқувчилар бирлашмаси, гуруҳи.
- Ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариши** - ўқувчиларнинг жамоа фаолиятини уюштириш ва бошқаришдаги фаол иштироклари.
- Ўқув қўлланмаси** – 1) маълум ўқув фанлари бўйича методик материаллар, тушунтиришлар, тавсияларни ёритувчи ҳамда ўқитувчи ёки ўқувчилар учун мўлжалланган манба; 2) муайян фан бўйича тайёрланган ҳамда методик жиҳатидан ўқув-тарбиявий жараёнда бевосита фойдаланиш имконини берувчи қўшимча ўқув материаллари.
- Ҳикоя** – ўқитувчи томонидан мавзуга оид далил, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, тасвирий воситалар ёрдамида образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилиниши.
- Ҳисобга олиш** – таълимнинг муайян даврида ўқувчилар ва ўқитувчи фаолиятини умумлаштириш, хулосалаш.

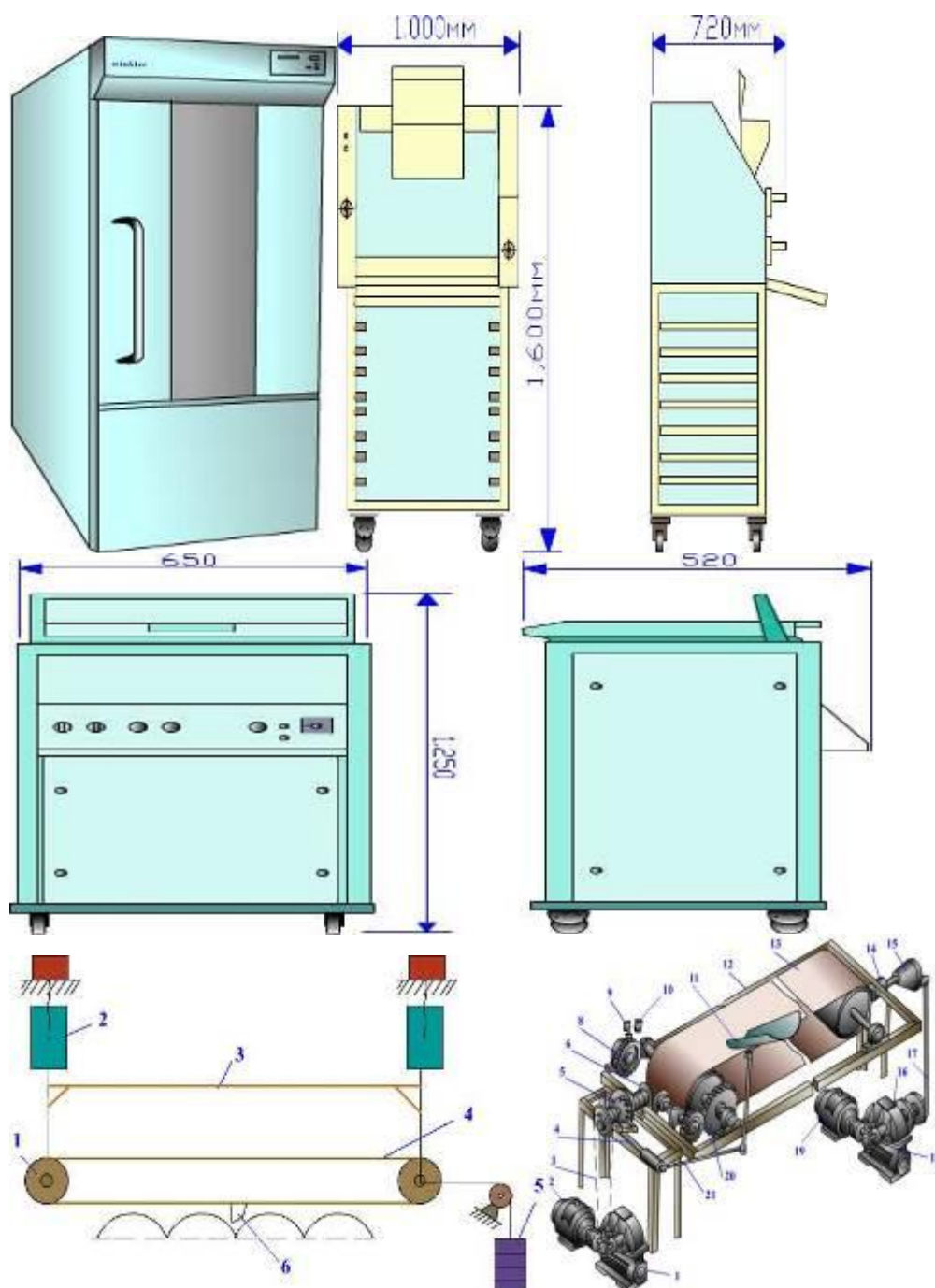
АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР ВА ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАР

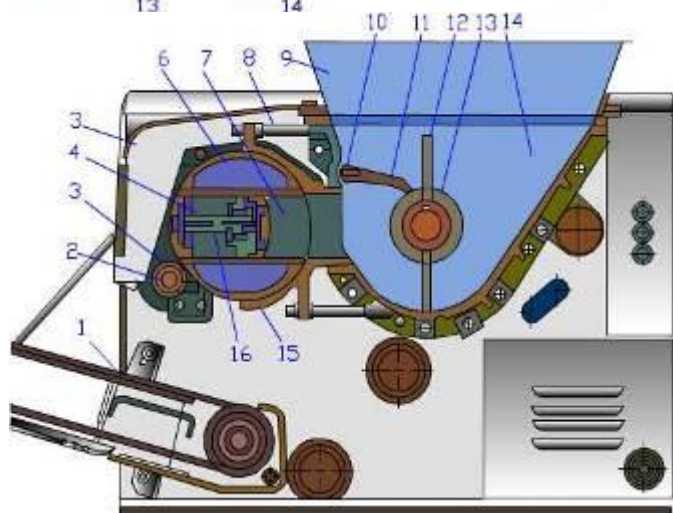
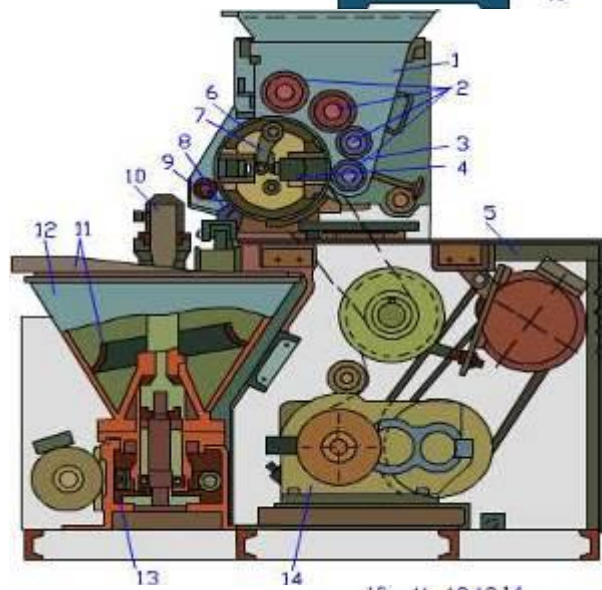
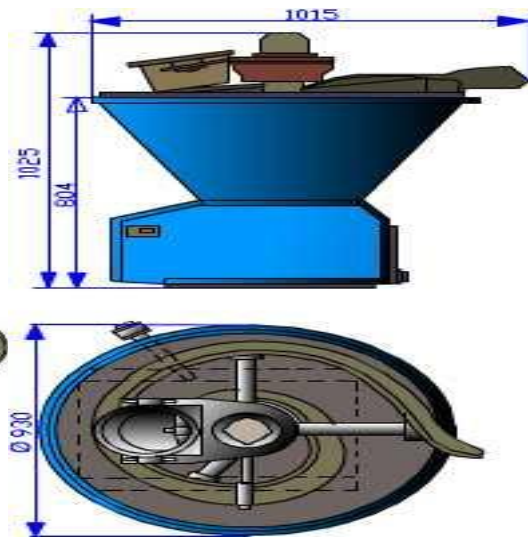
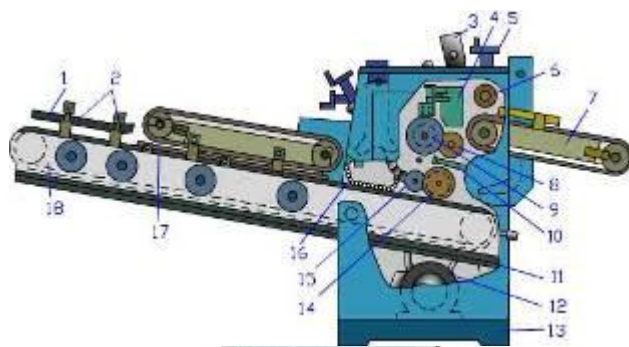
1. Каримов И.А. “Юксак малакали мутахассислар тараққиёт омили”. –Т.; 1995 й. –23 бет.
2. Каримов И.А. “Ўзбекистон –буюк келак сари”. –Т.;1998 й. 68-бет.
3. Баркамол авлод –Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори: Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”. –Т.; 1997 й. 63-бет.
4. Бўлатов С.С. Ёшларга ҳунар ўргатишни миллий – анъанавий асослари (методик тавсиянома) –Т.; 1999й. 20-бет.
5. Воробев А.И. Меҳнат таълими ва касб танлашга йўллаш методикаси. –.; 1980 й. 208-бет.
6. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими, тарбияси ҳамда касб танлаш назарияси ва методикаси. –Т.; 1992 й.
7. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими, тарбиясидан амалий машғулотлар.–Т.; 1995 й.
8. Жўраев Р.Х., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-ҳунар йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. Монография. -Т.:ФАН. 2004. 120 б.
9. Муслимов Н.А., Муллахметов Р.Г. Касб танлашга йўллаш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ЎзРОЎМТВ, 2007.

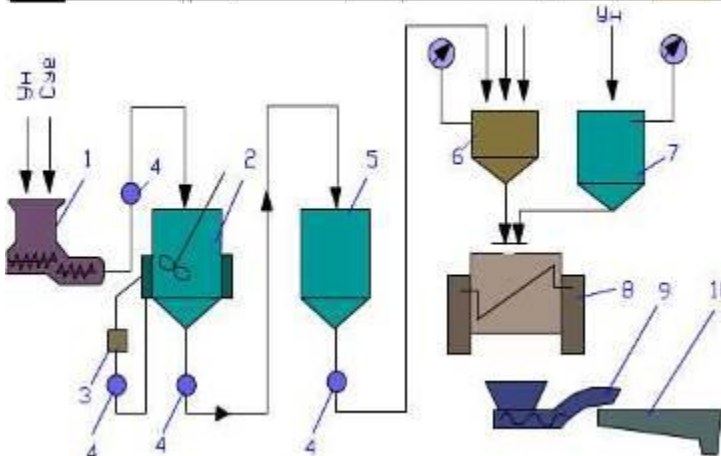
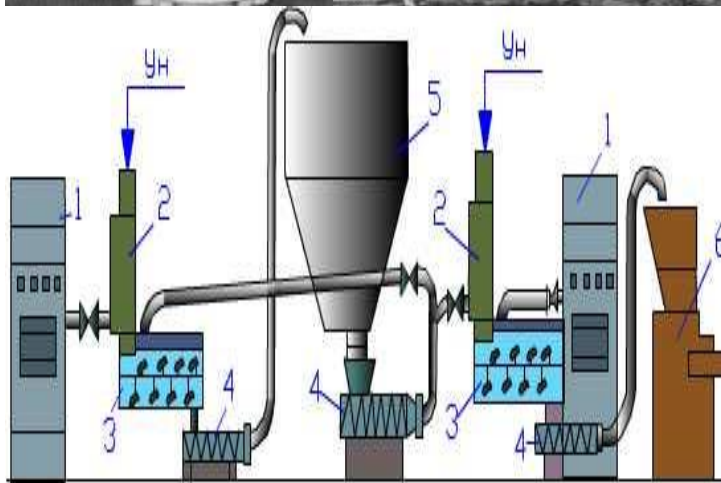
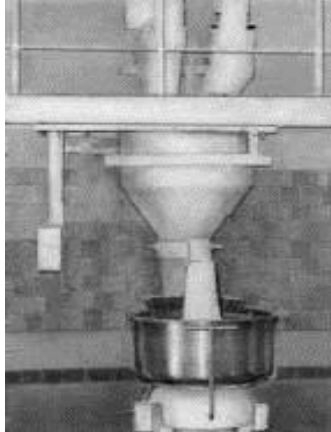
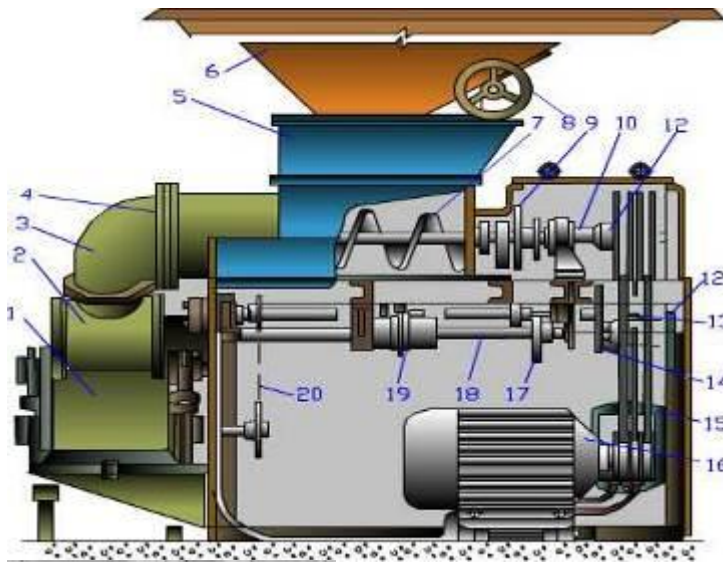
ҚЎШИМЧА АДАБИЁТЛАР

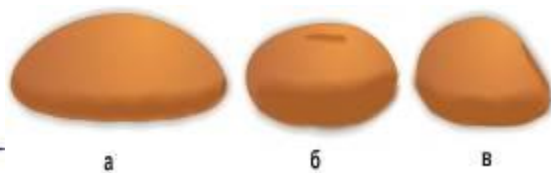
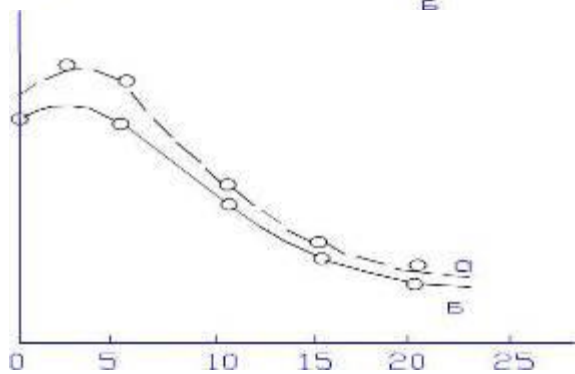
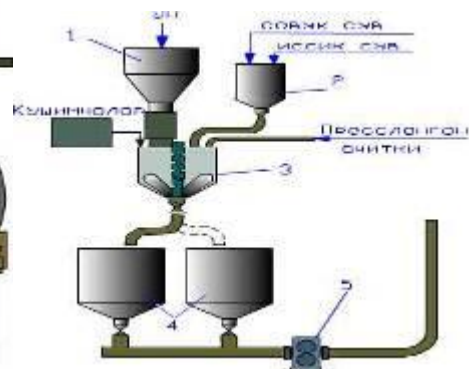
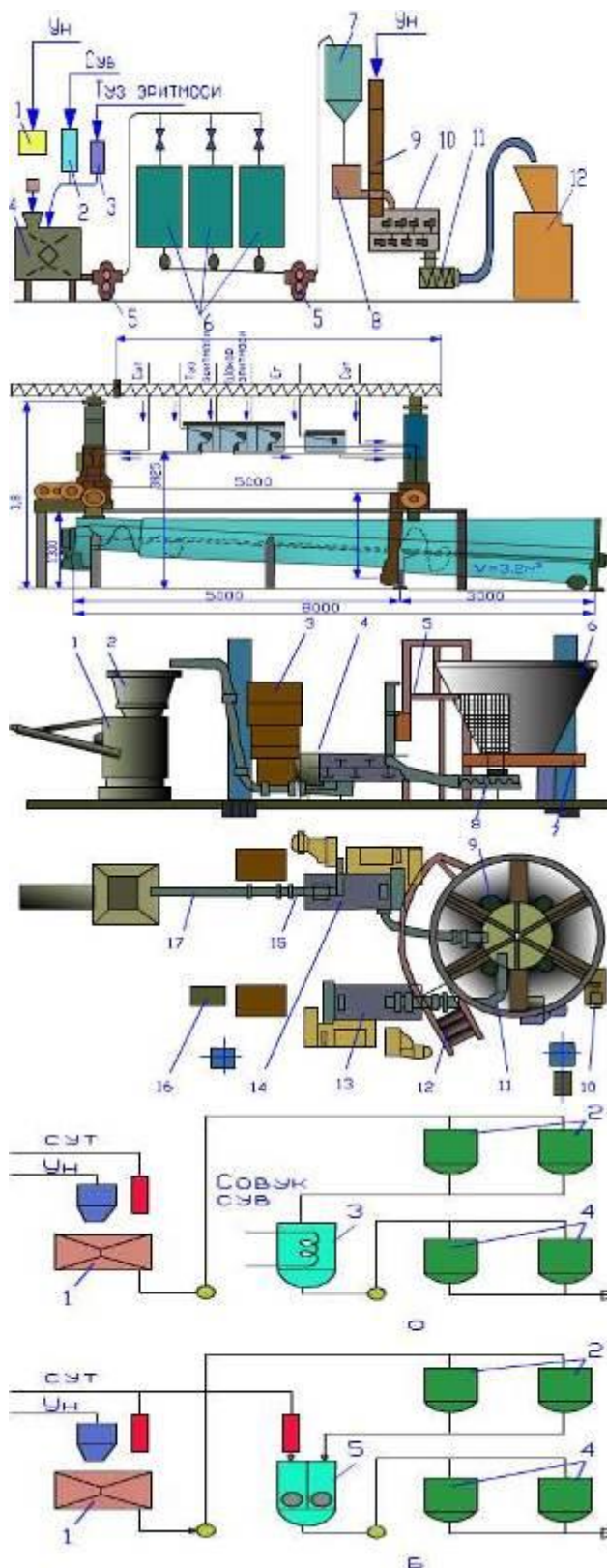
1. Ўзбекистон Республикасида ўқувчи-ёшларни касб-ҳунарга йўналтириш тизимини ривожлантириш концепцияси. –Тошкент: Ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ва психологик-педагогик Республика ташхис маркази. 2002. 12 б.
2. Болтабоев С.А. Толипов У. Умумий ўрта таълим мактаблари касбга йўналтириш ўқув-методика кабинети фаолиятини ташкил қилиш бўйича методик тавсиянома. -Тошкент 2000.
3. Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С., Холматов П.Қ. Дарсдан ташқари Машғулотлар жараёнида ўқувчиларни касб-ҳунарга йўллаш технологияси. –Тошкент: ЎзПФИТИ. 2004. 32 б.
4. Азизхўжаева Н.Н. “Педагогик технология ва педагогик маҳорат” (Ўқув қўлланма). –Т.; 2003 й.
5. Азизхўжаева Н.Н. “Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси”. – Т.; 2000й.
6. www.ziynet.uz
7. www.pedagog.uz

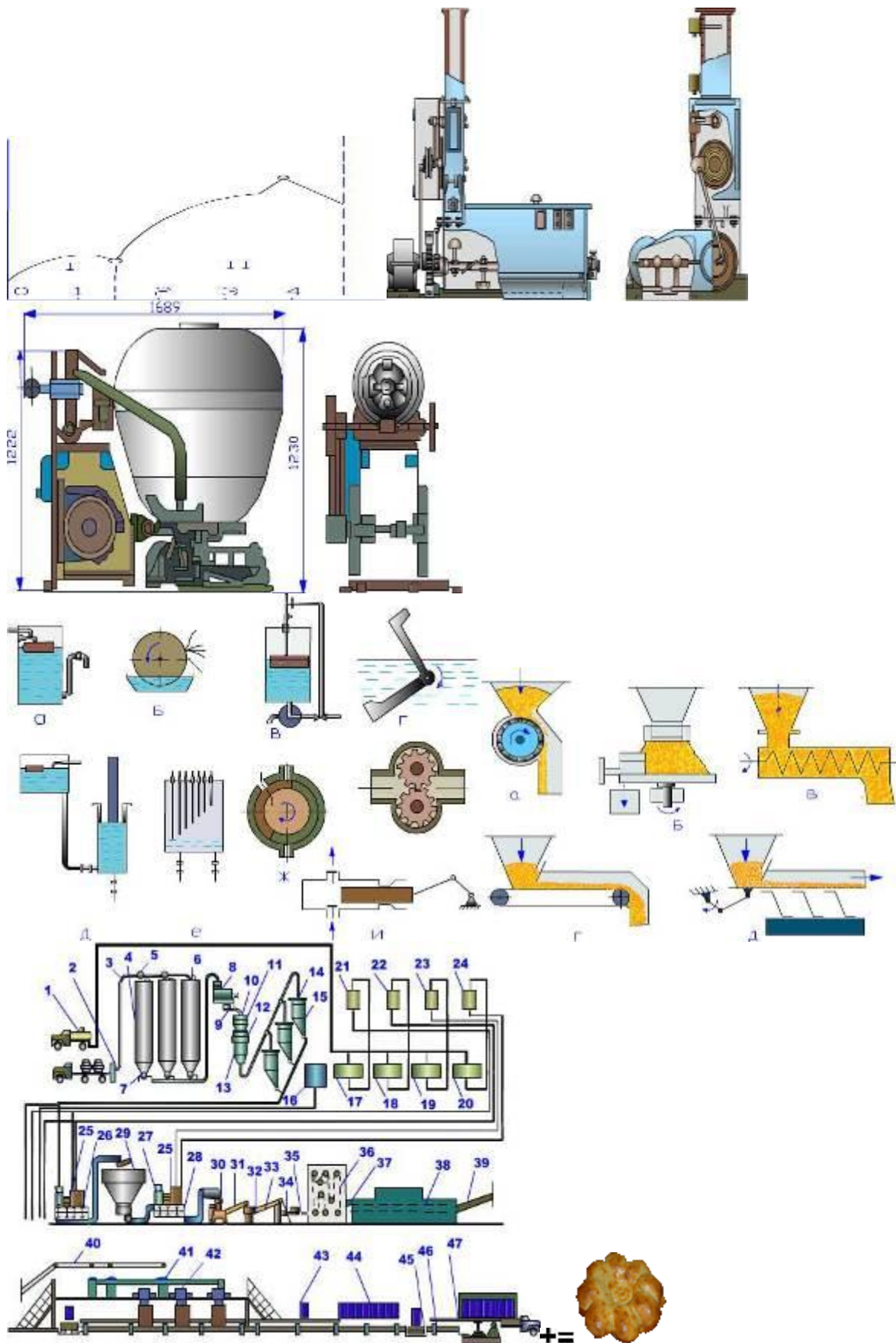
НОВВОЙЛИК КАСБИ

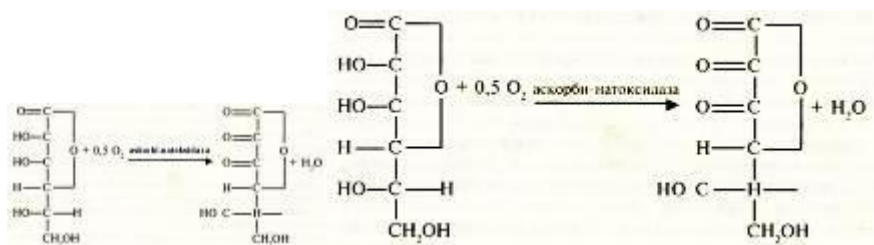

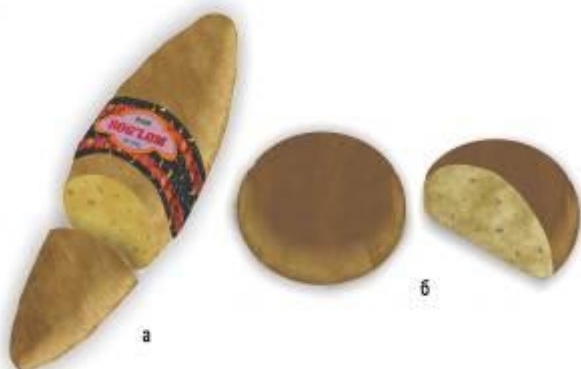

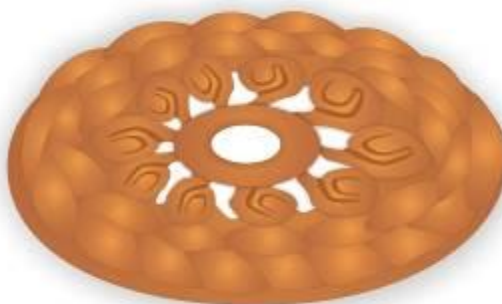
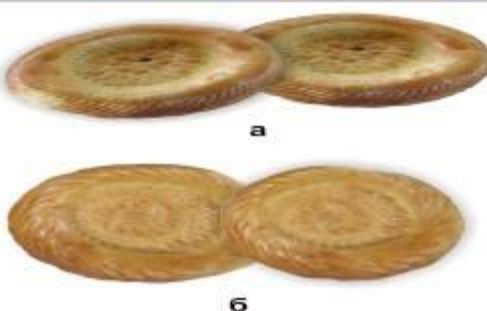
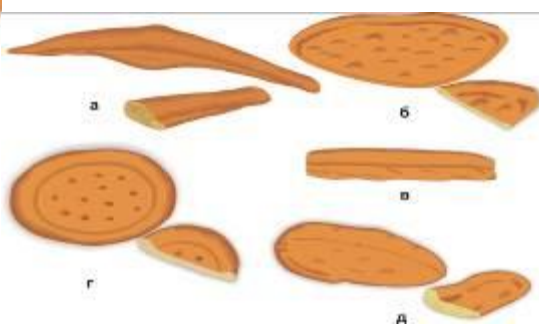
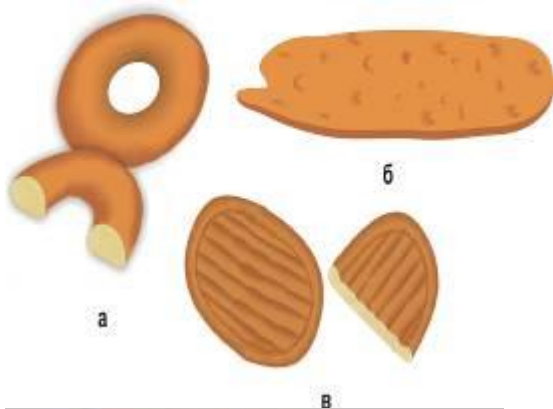
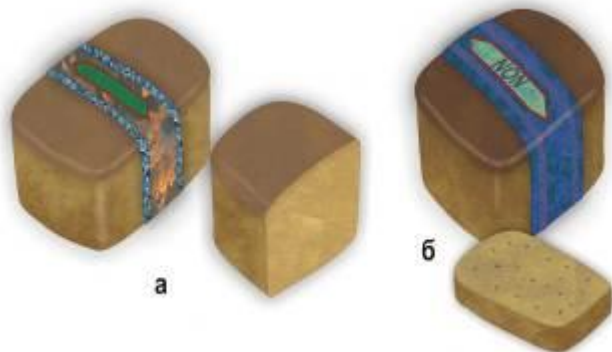

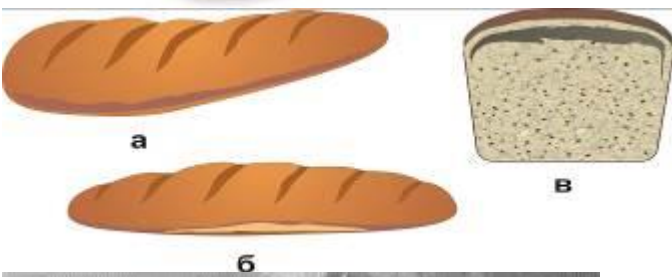
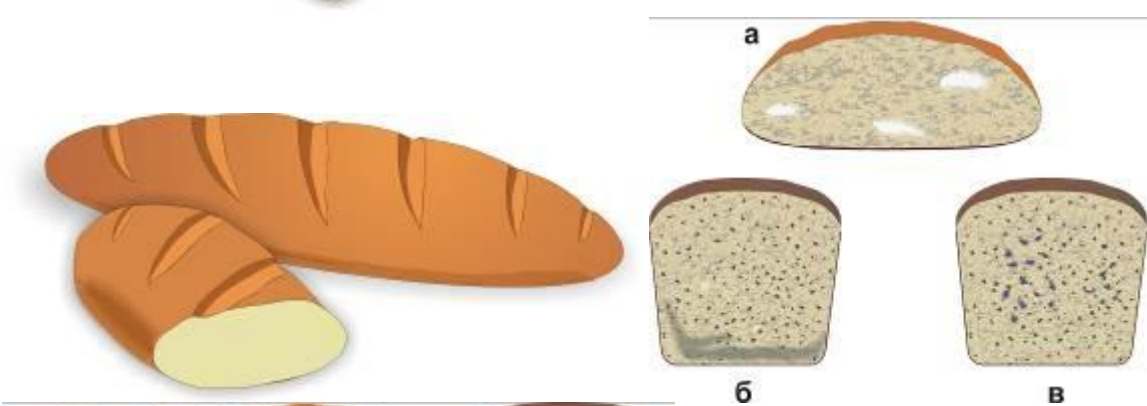
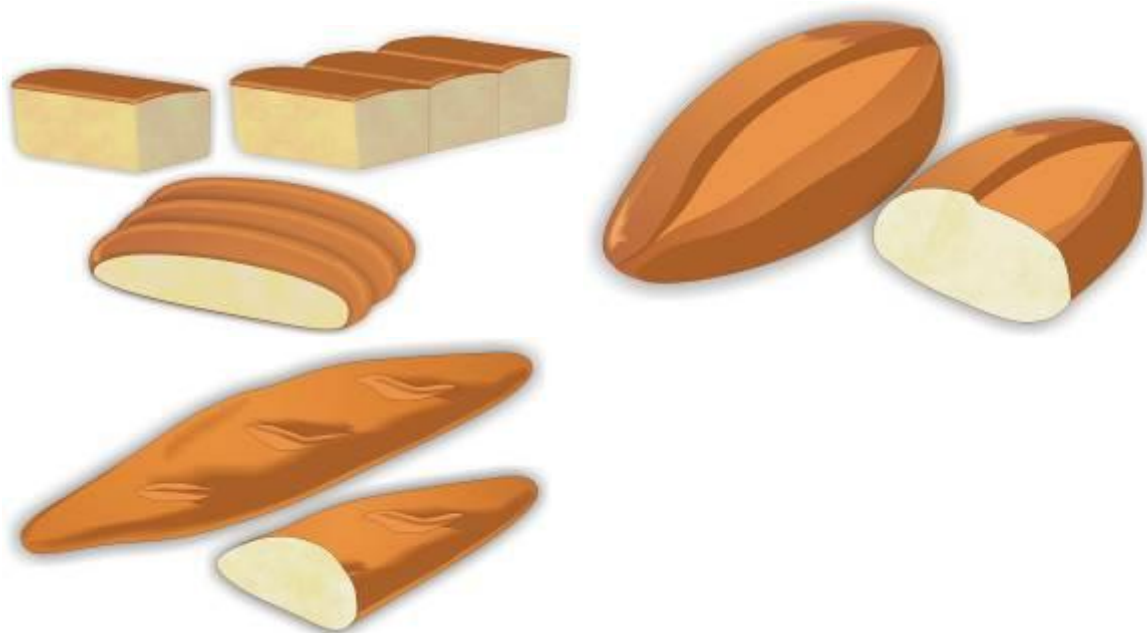

ТИКУВЧИЛИК КАСБИ

